

บทที่ 4

อัตลักษณ์ไทย: การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชน

อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะหรือสิ่งซึ่งแสดงถึงความเป็นตัวตน ความเป็นชาติพันธุ์เฉพาะของตน ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นใจ ความภาคภูมิใจในตนเองหรือในคุณค่าแห่งตน อัตลักษณ์ของชุมชนหรือชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกัน ของมนุษย์เป็นกลุ่มสังคม เกิดมีการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีประสบการณ์ในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ซึ่งอาจต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางสังคมและจิตใจ อันเกิดจากการที่สมาชิกในสังคมต้องพยายามปรับตัวและดำรงตนให้สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการและความคาดหวัง ตลอดจนกระบวนการทางสังคม ก่อให้เกิดเป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบปฏิบัติ ธรรมเนียมประเพณี ผูกพันและพัฒนาจนเกิดเป็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของสังคม ซึ่งช่วยให้การดำรงและการเคลื่อนไปของกระบวนการทางสังคมอยู่ได้อย่างมั่นคง ดังนั้นมนุษย์จึงต้องพยายามธำรงรักษาความเป็นตัวของตัวเอง ความเป็นกลุ่มสังคมหรือกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง และการมีความหมายในตนเองผ่านวัฒนธรรม ประเพณี ระเบียบปฏิบัติ ตลอดจนคุณค่าสูงสุดทางจิตใจของกลุ่มสังคม ส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะอันถือเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ขึ้นอย่างหลากหลาย

ด้วยเหตุที่อัตลักษณ์ มีความสัมพันธ์กับวิถีการปฏิบัติตนของคนและวิถีความเป็นไปของชุมชน ทั้งในแง่ของวิถีชีวิตเป็นบ่อเกิดแห่งอัตลักษณ์และในแง่ที่อัตลักษณ์ถือเป็นเครื่องหมายหรือความหมายที่บ่งบอกถึงความเป็นชุมชน ดังนั้นในการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนใด ๆ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษารูปแบบวิถีชีวิตและการดำเนินไปของสังคมอย่างเข้าใจ การศึกษาอัตลักษณ์ของไทยในครั้งนี้ จึงมุ่งศึกษาวิถีการดำรงชีพของคนในชุมชน อันได้แก่ ระบบการผลิตและการบริโภคภายใต้บริบทของชุมชน ที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประกอบไปด้วย อันจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์ถึง ความเป็นสังคม อัตลักษณ์ของชุมชน ความคิด ความเชื่อ ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนระบบคุณค่าและการปฏิบัติตัวของคน ซึ่งล้วนสะท้อนและมีความหมายมาจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั่นเอง

All rights reserved

4.1 ข้างกับควาย: ปัจจัยและความหมายแห่งอัตลักษณ์ของชุมชน

4.1.1 ชีวิตในอดีต: จุดกำเนิดของความเป็นชุมชน

ด้วยพื้นฐานความเป็นไทลื้อที่รักความสงบ และถือเอาความมั่นคงของชีวิตให้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดั้งชาวไทลื้อแห่งอื่น ๆ ในประเทศไทยและในสิบสองปันนา บรรพบุรุษชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ จึงอพยพออกจากนครเชียงใหม่อันเป็นราชธานีที่มีความเจริญรุ่งเรืองของล้านนา ภายหลังถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนาตามประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวไปแล้ว ทั้งนี้เพื่อแสวงหาดินแดนที่สุขสงบและอุดมสมบูรณ์เหมือนดังถิ่นฐานของตนในสิบสองปันนา พ่ออุ้ยเสาร์ สาธุเม (2543) กล่าวว่า ชุมชนชาวไทลื้อจะต้องมีแหล่งน้ำหรือมีแม่น้ำไหลผ่าน มีที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำไร่ไถนาห้อมล้อมไปด้วยภูเขาและป่าไม้ ซึ่งพ่ออุ้ยเสาร์เล่าว่า ครั้งแรกที่บรรพบุรุษมาถึงอำเภอสะเมิง ปูเทิม ซึ่งเป็นผู้นำได้เริ่มตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านห้วยคอกซึ่งอยู่ติดกับบริเวณตัวอำเภอสะเมิงในปัจจุบัน มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำระหว่างหุบเขาและมีน้ำสะเมิงไหลผ่าน ต่อมาได้ออกเดินทางเพื่อเสาะสำรวจหาแหล่งทำกินเพิ่มเติม จึงข้ามบริเวณดอยแฮ่ (ดอยแร่) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านห้วยคอกเข้ามาถึงบริเวณบ้านแม่สาบ พบว่าเป็นที่โล่งกว้างกว่าที่เดิมมีแม่น้ำไหลผ่าน และยังมีลำห้วยใหญ่ไหลผ่าน ได้แก่ แม่น้ำแม่สาบและลำห้วยก่ององ เห็นว่ามีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าที่เดิม มีบริเวณที่จะเพาะปลูกได้มากกว่า จึงอพยพชาวไทลื้อมาตั้งหมู่บ้านอยู่ในบริเวณหมู่บ้านแม่สาบปัจจุบัน

ครั้งแรกมีชาวบ้านเพียง 9 ครอบครัว มาสร้างบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของที่ราบแห่งนี้ ปัจจุบันเรียกว่า กลุ่มบ้านหลวง ซึ่งหมายถึงกลุ่มบ้านที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน มีครัวเรือนตั้งอยู่หนาแน่นและตั้งมานานแต่อดีต กลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนในยุคแรก ๆ ได้แก่คนในตระกูลยะมะโน ตระกูลสาธุเมและตระกูลพุทธโธ ซึ่งนับว่าเป็นตระกูลใหญ่ในบ้านแม่สาบ เนื่องจากในอดีตชาวไทลื้อนิยมแต่งงานกันเองภายในหมู่บ้าน ไม่มีการแต่งงานข้ามหมู่บ้านหรือแต่งงานกับคนต่างถิ่นโดยถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ค่อนข้างเคร่งครัดเป็นอย่างมาก แม่อิน ไชยฮุด (2543) ให้ความเห็นว่าเพราะพ่อแม่หรือพ่ออุ้ยแม่อุ้ยในอดีตมีความเชื่อว่า เมื่อให้ลูกหลานของตนแต่งงานกับคนต่างหมู่บ้านแล้วจะทำให้ละเลยความเป็นลื้อไป อย่างน้อยภาษาพูดก็ต้องเปลี่ยนไปพูดคำเมือง (ภาษาพื้นเมืองเหนือ) นอกจากนี้การออกเรือนไปอยู่ต่างหมู่บ้านจะทำให้พ่อแม่ญาติพี่น้อง ไม่สามารถดูแลกันได้ ทำให้กลัวว่าลูกหลานของตน จะมีความเป็นอยู่ไม่ดีเหมือนกับที่เคยอยู่ดีกินดีในหมู่บ้านแม่สาบ ส่วนการที่จะรับคนต่างหมู่บ้านเข้ามาแต่งงานเป็นชายเป็นสะใภ้ในหมู่บ้านนั้น เหตุผลหนึ่งที่ผู้เฒ่าผู้แก่ยกมาอ้างปฏิเสธก็

คือ "คนอื่นนั้นกลัวว่าจะทำงานได้ไม่เหมือนลือ" ซึ่งหมายถึง เกรงว่าคนที่เข้ามาเป็นเขยเป็นสะใภ้ในบ้าน แม่สาบนั้นจะทนความลำบากที่ต้องทำมาหากินอย่างหนักไม่ได้นั่นเอง ดังนั้นการแต่งงานแยกครอบครัวจึงเกิดขึ้นเฉพาะภายในหมู่บ้านแม่สาบเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีการขยายตัวจากชุมชน เล็ก ๆ กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

พ่ออุ้ยปัน พุทธโส (2543) เล่าว่า เมื่อครั้งเริ่มก่อสร้างบ้านเรือนพื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่ จะเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่จำนวนมากการสร้างที่อยู่อาศัยจึงนิยมสร้างอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กัน คือบริเวณกลุ่มบ้านหลวงในปัจจุบันเพราะเป็นที่ราบดอน อยู่เชิงเขามีอาณาบริเวณค่อนข้างกว้าง มีลำห้วยก่ององไหลผ่านเหมาะสำหรับทำเป็นที่อยู่อาศัย หลังจากสร้างบ้านเรือนกันแล้วชาวบ้านก็จะช่วยกันแผ้วถางบริเวณที่ราบลุ่มทั้ง 2 ฝั่ง ของลำน้ำแม่สาบ ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกข้างบ้านหลวง เพื่อทำเป็นที่นาสำหรับปลูกข้าว นอกจากนี้ที่ราบลุ่มดังกล่าวซึ่งปัจจุบันเรียกว่า "ตั้งหลวง หรือทุ่งหลวง" (มีความหมายโดยนัยว่าเป็น ทุ่งนาที่กว้างใหญ่ มีความเก่าแก่มาแต่โบราณ) ชาวบ้านยังช่วยกันขุดบริเวณเชิงเขาที่อยู่ถัดออกไปจากบริเวณทุ่งหลวงให้กลายเป็นนาดอนเพิ่มขึ้นอีก พ่ออุ้ยปันกล่าวว่า ชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันบุกเบิกแหล่งทำกินอยู่หลายปี และเมื่อมีลูกหลานมีครัวเรือนเพิ่มขึ้น ก็มีการแผ้วถางจับจองที่ทำกินมากขึ้น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของลูกหลานที่แยกครอบครัวออกไป ก็สร้างขยายออกไปบริเวณรอบ ๆ ชุมชนเดิมอย่างรวดเร็ว มั่นคงและอุดมสมบูรณ์จนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของ การสร้างบ้านเรือน ชาวบ้านในอดีตนิยมสร้างด้วยไม้ไผ่ทั้งหลังมีเฉพาะเสาของตัวบ้านเท่านั้นที่จะต้องเอาไม้ต้นใหญ่มาใช้ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ค่อนข้างให้ความสำคัญต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ส่วนฝาหรือพื้นบ้านตลอดจนโครงสร้างหลังคาจะใช้ไม้ไผ่ทั้งหมด ฝาบ้านจะเอาไม้ไผ่มาสานเป็นแผ่นแล้วจึงยกไปติดเป็นด้าน ๆ ส่วนพื้นบ้านจะใช้ไม้ไผ่มาสับให้สามารถกางแผ่ออกเป็นแผ่นได้ เรียกว่าการสับฟาก หลังคาจะมุงด้วยใบตองตึง (ใบต้นพลวง) ที่นำมาสานเป็นไฟ (สานเป็นตับ) หรือบางบ้านจะนำหญ้าคามมาเรียงเป็นตับหญ้าคา ลักษณะของบ้านมักเป็นบ้านยกพื้น มีใต้ถุนแต่ไม่นิยมยกพื้นสูงมากนัก อาจสูงจากพื้นประมาณ 1.5 - 2 เมตร พ่อน้อยแสน สาธุเม (2543) ซึ่งเป็นพ่อสล่าหลวง (นายช่างใหญ่) ที่มีฝีมือคนหนึ่งหมู่บ้านเล่าว่า สาเหตุที่บ้านเรือนในอดีตไม่นิยมยกพื้นบ้านสูงมากอาจเป็นเพราะเครื่องมือในการสร้างบ้านยังไม่ทันสมัยดังเช่นในปัจจุบัน การสร้างบ้านจะใช้วิธีขีดเข้าลิ้มหรือเจาะสอดแล้วใช้ตอกหรือหวายคาดทับ ลักษณะภายในบ้านจะมีลักษณะเป็นห้องโถงใหญ่โล่งตลอดไม่ได้กั้นเป็นห้อง ๆ ดังในปัจจุบัน แต่จะมีการแบ่งส่วนภายในบ้านว่าบริเวณมุมไหนเป็นครัวไฟ (ห้องครัว) บริเวณใดเป็นหัวเต็น (บริเวณสำหรับทำกิจกรรมร่วมกันหรือใช้รับแขก) และบริเวณใดจัดให้

เป็นที่นอน ซึ่งทุกคนในครอบครัวจะกางมุ้งนอนเรียงกันเป็นแถวทางด้านใดด้านหนึ่งของตัวบ้าน อีกส่วนหนึ่งที่มีมักจะมียุ้งในตัวบ้านก็คือส่วนที่เป็นเรือนชานยื่นออกมาจากตัวบ้าน โดยขนาดของเรือนชานจะแตกต่างกันออกไป พ่อน้อยแสน กล่าวว่าเป็นเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก แต่ละครอบครัวต้องเลี้ยงควายหลายตัว ดังนั้นอีกสิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในบริเวณบ้านก็คือยุ้งข้าว และผามควาย (คอกเลี้ยงควาย) ซึ่งถือเป็นส่วนประกอบหลักที่จะเป็นเครื่องปกป้องถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนฐานะของคนในครอบครัวนั้น ลักษณะของยุ้งข้าวส่วนใหญ่จะเป็นเรือนยกสูงประมาณ 1.5 – 2.5 เมตร อาจมีเพียงห้องเดียวหรือกันแบ่งเป็นสองห้องก็ได้ ขนาดของยุ้งข้าวขึ้นอยู่กับขนาดของครอบครัว สำหรับผามควายบางครอบครัวอาจใช้บริเวณใต้ถุนยุ้งข้าวทำเป็นผามควาย หากครอบครัวใดมีควายจำนวนมากก็มักจะกันรั้วในสวนหลังบ้าน สำหรับทำเป็นผามควายโดยเฉพาะ

จากลักษณะพื้นฐานทางชาติพันธุ์ ประวัติการตั้งถิ่นฐานและการก่อร่างสร้างชุมชน ตลอดจนลักษณะของการสร้างที่อยู่อาศัยดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวไทลื้อตั้งแต่อดีต เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากการให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงและเกื้อกูลกันระหว่างคนกับปัจจัยทางธรรมชาติ โดยมีระบบการทำเกษตรกรรมเป็นรากฐาน พ่อน้อยแก้วมูล ชัดตะละ (2543) ให้ข้อมูลว่าในอดีตคนในชุมชนประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียว คือการทำเกษตรกรรมโดยการผลิตข้าวเป็นหลัก วิธีการดำรงชีวิตหรือเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของคนในชุมชนจะผูกพันอยู่กับข้าวเกือบทั้งหมด การผลิตข้าวหรือพืชผักต่าง ๆ นั้นเป็นไปเพียงเพื่อให้พอต่อการบริโภคภายในครอบครัวเท่านั้น ดังนั้นแต่ละครอบครัวจะปลูกกันไม่มากนักบางครอบครัวที่เป็นครอบครัวใหญ่มีที่ดินอยู่มากก็จะช่วยกันทำนาและได้ผลผลิตมาก เมื่อสิ้นปีข้าวที่ผลิตได้หากเหลือจากการบริโภคก็จะมีครอบครัวอื่นภายในหมู่บ้านมาขอยืม หรือนำผลผลิตผลการเกษตรบางอย่างมาขอแลก เช่น ยาสูบ ผ้าฝ้าย ส่วนในบางครั้งอาจมีคนต่างบ้านมาขอซื้อก็จะขายในราคาที่ไม่แพงมากนัก พ่อน้อยแก้วมูลยังกล่าวอีกว่าด้วยเหตุที่คนในชุมชนต้องทำนาเป็นอาชีพหลัก สิ่งสำคัญที่แต่ละครอบครัวจะขาดไม่ได้ก็คือควาย โดยทุกครอบครัวจะต้องมีควายไว้ในครอบครัวอย่างน้อย 2 ตัวขึ้นไป บางครอบครัวอาจมีเป็นฝูงใหญ่ถึง 10 - 15 ตัว เจ้าของควายจะดูแลเลี้ยงดูควายของตนเองเป็นอย่างดี เพราะถือว่าเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในครอบครัวมากที่สุด เนื่องจากควายเป็นกำลังหลักในการทำนาแต่ละปี

จากการสนทนากับแม่ภา อินเหลือละ ซึ่งเป็นช่างทอผ้าในหมู่บ้านและแม่อุ้ยเป็ง ยิมสุโท (2543) ทั้งสองท่านเล่าว่า ชีวิตในอดีตนั้นเป็นชีวิตที่ไม่รีบเร่งเหมือนดังในปัจจุบันคนส่วน

ใหญ่ซึ่งทำนาข้าวเป็นหลัก จะดำเนินชีวิตไปตามวิถีธรรมชาติโดยมีฤดูกาลเป็นตัวกำหนดกิจกรรมของครอบครัว เช่น เมื่อย่างเข้าฤดูฝนคนในครอบครัวจะช่วยกันเตรียมการให้พร้อมได้แก่ การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว เตรียมพื้นที่นาที่จะไถปลูกข้าว เริ่มเข้าไปหาปอหรือเปลือกไม้อื่น ๆ ในป่ามาทำเป็นเชือกเตรียมไว้มัดควาย ก่อนที่จะเริ่มทำนาในช่วงเดือน 9 ถึงเดือน 10 แล้วแต่ว่าปีไหนฝนมาเร็วหรือมาช้า เมื่อลงข้าวในนาเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านก็จะปลูกพืชผัก เช่น ผักกาด ผักชี ยาสูบ พริก ไว้บริเวณหัวไร่หัวนาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นไม่ได้ทำมากเช่นในปัจจุบัน แม่อุ้ยเบ็งกล่าวว่าผู้ชายจะเป็นกำลังหลักของครอบครัวในช่วงที่มีการเพาะปลูก ส่วนผู้หญิงก็จะคอยช่วยเหลือ แต่ส่วนใหญ่หน้าที่ของผู้หญิงมักจะเน้นไปในการดูแลครอบครัวมากกว่า แม่อุ้ยภาให้ข้อมูลสนับสนุนว่า ในอดีตเมื่อผู้ชายออกจากบ้านไปทำงาน เป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องเตรียมอาหารและเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้ หลังจากนั้นกิจกรรมที่ต้องทำหลังจากเตรียมเครื่องใช้และดูแลความเรียบร้อยของบ้านเรือนแล้วก็คือการปั่นฝ้ายและทอผ้า ผู้หญิงชาวไทลื้อในอดีตต้องทอผ้าเป็นกันทุกคน เนื่องจากในสมัยก่อนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของคนในครอบครัวไม่สามารถหาซื้อได้โดยทั่วไปและหากมีขายราคาก็ค่อนข้างแพง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิงในการทอผ้าและตัดเย็บเป็นเครื่องแต่งกายให้คนในครอบครัว แม่อุ้ยเบ็ง กล่าวว่าฝีมือในการทอผ้าถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่พ่อแม่ของผู้ชายใช้เป็นเหตุผลในการเลือกคู่ครองให้แก่ลูกชายของตนเอง ส่วนใหญ่ผู้เฒ่าผู้แก่จะสนับสนุนให้ลูกชายเลือกคู่ครองที่มีฝีมือในการทอผ้า ดังนั้นผู้หญิงไทลื้อในอดีตจึงจำเป็นต้องฝึกฝนการทอผ้าให้เป็น เนื่องจากเกรงว่าจะไม่สามารถหาคู่ครองได้

แม่อุ้ยชัน คำศรีพงศ์ (2543) เล่าว่าชีวิตของชาวบ้านแม่สาบในอดีตเป็นชีวิตที่ดำเนินไปอย่างมีความสุข ตื่นเช้าขึ้นมาฝ่ายหญิงไทลื้อจะไปดำข้าวด้วยกันที่บ้านใดบ้านหนึ่งที่มีครกตำข้าวอยู่แล้วจึงกลับมาทำอาหาร หลังจากนั้นในช่วงสายก็จะม้งานประจำคือการทอผ้าหรือทอผ้า คนที่มีลูกก็จะเลี้ยงลูกอยู่กับบ้าน ส่วนสาว ๆ ก็จะไปปั่นฝ้ายที่ลานปั่นฝ้ายของหมู่บ้านหรือบางคนก็ปั่นฝ้ายอยู่บนเรือนชานที่บ้านของตนเอง ส่วนฝ่ายชายส่วนใหญ่ในฤดูทำนาก็จะออกเรือนไปดูแลนาข้าวของตน เมื่อว่างเว้นจากการทำนาก็จะเข้าป่าไปล่าสัตว์หรือหาปลาตามลำห้วยหรือหาของป่า หาไม้มาทำตอกไว้มัดข้าว ตกเย็นเมื่อกลับบ้านระหว่างทางเมื่อผ่านบ้านใดที่มีฝ้ายหญิงปั่นฝ้ายอยู่หรือผ่านบริเวณลานปั่นฝ้ายก็จะมีารพูดคุยเกี่ยวสาว ถ้าหากหนุ่มสาวคู่ใดถูกใจก็จะตามไป "อุ้สาว" ในตอนกลางคืน ซึ่งหากมีการพึงพอใจกันทั้งสองฝ่ายก็จะ แต่งงานกันต่อไป

แม่อุ้ยแก้ว สาธุเมและแม่อุ้ยมูล โปธา (2543) เล่าให้ฟังว่าสังคมในอดีตนั้นเป็นสังคมของการพึ่งพิงช่วยเหลือกันอย่างแท้จริง โดยมีข้าวกับควายเป็นศูนย์กลางของการร่วมมือช่วยเหลือ เพราะปัจจัยที่สำคัญที่สุดในยุคนั้นคือข้าวทุกครอบครัวจะต้องผลิตข้าวให้เพียงพอ

สำหรับบริโภคในแต่ละปี และเนื่องจากการปลูกข้าวในแต่ละปีนั้นทำได้เพียงครั้งเดียว ทำให้ช่วงเวลาที่สำคัญมากที่สุดของแต่ละครอบครัวก็คือช่วงฤดูทำนา เพราะทุกคนในครอบครัวจะต้องร่วมมือช่วยเหลือกันทำงานตั้งแต่ขั้นตอนในการเตรียมการจนกระทั่งถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ช่วยเหลือกันภายในครอบครัวแล้วยังต้องมีการช่วยเหลือระหว่างครอบครัวแต่ละครอบครัวซึ่งเป็นการช่วยเหลือในลักษณะ "เอามื้อ" ซึ่งนับเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่สำคัญมากในชุมชน ดังคำกล่าวที่เป็นคติเกี่ยวกับการทำงานร่วมกันว่า "เยะก้านคุณเดียวเยะฮิมต่าย เยะก้านคุณตั้งหล้ายเยะเอาไม้น" ซึ่งหมายความว่าการทำงานคนเดียวนั้นทำให้เหนื่อยและลำบาก แต่การช่วยเหลือกันทำงานหลายคนจะทำให้การทำงานกลายเป็นเรื่องสนุกสนานและสำเร็จลุล่วงด้วยดี สำหรับควายซึ่งเป็นกำลังหลักที่จะทำให้การผลิตข้าวสำเร็จลุล่วงไปได้ นั่นคือได้ว่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของแต่ละครอบครัวได้ เนื่องจากในขั้นตอนการไถนาแต่ละครอบครัวหากมีควายเอาไว้ใช้งานน้อย ก็จะมีการนำควายไปไถนาช่วยกัน หรืออาจเป็นในรูปแบบของการให้ยืมควายของกันและกัน เมื่อว่างเว้นจากการไถนาชาวบ้านก็จะนำควายเข้าไปปล่อยเลี้ยงในป่า ซึ่งเจ้าของควายจะต้องไปดูแลทุกวัน ในขณะที่เข้าป่าชาวบ้านก็จะช่วยกันหาของป่าเพื่อนำมาทำเป็นอาหารไปด้วย ได้แก่ ผักชนิดต่าง ๆ ตลอดจนสัตว์ป่าทั้งสัตว์เล็กจำพวกนก ปลา กบ เขียด ลูกอ๊อด หรือสัตว์ใหญ่ประเภท เก้ง หมูป่า ไก่ป่า เมื่อได้มากก็จะแบ่งปันส่วนเพื่อนำไปเป็นอาหารในครอบครัว

ด้วยเหตุปัจจัยข้างต้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า ข้าวกับควายถือเป็นศูนย์รวมแห่งความร่วมมือ ช่วยเหลือ หรือเป็นศูนย์รวมของความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ส่วนปัจจัยอื่น ๆ ที่จะนำมาใช้อุปโภคในครอบครัว เช่น การปลูกฝ้าย การทอผ้า การปลูกพืชผักสวนครัวอื่น ๆ ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละครอบครัวว่า มีความต้องการมากน้อยเพียงใด โดยแต่ละครอบครัวก็จะทำการผลิตเพียงให้พอต่อความต้องการของตนเท่านั้น ไม่มีการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นสินค้า การปลูกพืชสำหรับนำมาประกอบอาหารก็ปลูกกันตามฤดูกาล การเลี้ยงสัตว์ก็เลี้ยงกันตามแบบธรรมชาติ เพราะอาหารของชาวไทยลื้อซึ่งมีข้าวเป็นหลัก จะมีกับข้าวที่ประกอบขึ้นมาจากพืชผักที่ปลูกไว้ในบ้านในสวนหรือผักที่มีอยู่ในธรรมชาติทั่วไป กับข้าวแต่ละมื้อส่วนใหญ่จะเป็นผักและน้ำพริก ส่วนอาหารที่เป็นเนื้อก็จะได้จากเนื้อสัตว์ป่าที่ไปหามาได้เท่านั้น ไม่นิยมกินเนื้อหมูเนื้อไก่หรือเนื้อวัวควายกันเป็นประจำดังเช่นปัจจุบัน พืชผักหรือกุ่มหอยปูปลาที่หาได้ก็มักจะมีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การซื้อขายโดยใช้เงินตรามีความสำคัญน้อยมาก หรือแทบไม่มีความหมายเลยในชุมชน นอกจากนี้ใช้ซื้อสินค้าที่มีผู้นำมาจากต่างถิ่น เช่น เกลือ ปลาทุ ปลาจ่อม เป็นต้น ดังนั้นแต่ละครอบครัวจึงต้องช่วยกันผลิตและแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ ที่จะนำมาบริโภคภายในครอบครัวกันเอง แม้อู้อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าด้วยสาเหตุที่จะต้องแสวงหาอาหารให้เพียงพอ ทั้ง

ส่วนที่เป็นอาหารหลัก คือ ข้าวในแต่ละวัน ตลอดจนจะต้องแสวงหาปัจจัยอื่นๆ เช่น เสื้อผ้า เครื่องแต่งกายให้เพียงพอไม่ขาดสน ทำให้ชาวไทลื้อต้องขยันขันแข็งและทำงานหนัก ดังคำกล่าวที่เป็นคติสอนลูกหลานมานานว่า "ไผ่จางโตม น้ำก็จะท่วมหลัง ไผ่ยะจางโตม หลังก็จะเขิน" หมายถึงการสอนลูกหลานของตนว่า หากใครหมั่นทำมาหากินหรือรู้จักแสวงหา ก็จะมีปัจจัยต่าง ๆ ไว้ใช้อย่างเพียงพอ หากผู้ใดไม่รู้จักทำมาหากินก็จะขาดสน

4.1.2 ระบบการผลิตกับวิถีแห่งการยังชีพ

จากคำบอกเล่าของบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ เป็นวิถีชีวิตที่มีระบบเกษตรกรรมเป็นรากฐาน โดยการทำเกษตรกรรมเพื่อการผลิตปัจจัยในการบริโภคอุปโภคของชุมชนนั้น เป็นไปในรูปแบบของการผลิตเพื่อการยังชีพ เป็นการทำการเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ นั่นคือการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกร มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อบริโภคในแต่ละปี มีฤดูกาลและปัจจัยทางทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวกำหนดชนิดของพืชและกิจกรรมในการผลิต ซึ่งพอสรุปชนิดพืชสำคัญในระบบการผลิตของเกษตรกรได้ ดังนี้

1. ข้าว ถือเป็นพืชหลักในการทำการเกษตรกรรมแต่ละปี ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวเหนียว มีทั้งข้าวน้ำที่ปลูกในนาซึ่งเป็นพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ และข้าวไร่ที่ไม่ต้องการน้ำมาก ซึ่งปลูกใน บริเวณที่ไร่เชิงเขา
2. ยาสูบ เป็นพืชรองที่ปลูกในทีนภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าว เพราะผู้ชายชาวไทลื้อในอดีตนิยมสูบบุหรี่มวนใบตอง ที่เรียกว่าบุหรี่ยี่โย โดยแต่ละครอบครัวจะปลูกประมาณ 1-2 ไร่เท่านั้น บางครอบครัวที่ไม่มีผู้สูบบุหรี่ก็จะไม่ปลูก
3. พริก เป็นพืชรองอีกชนิดที่จะปลูกกันทุกครอบครัว เนื่องจากอาหารของชาวไทลื้อส่วนใหญ่จะใช้พริกเป็นส่วนประกอบหลัก โดยเฉพาะอาหารประเภทน้ำพริก การปลูกมักจะปลูกในสวนภายในบริเวณบ้าน หรือในไร่บริเวณชายป่า บริเวณที่ว่างในนาหรือห้วยนา ชนิดของพริกที่นิยมปลูก จะเป็นพริกชี้หู พริกชี้ฟ้า หรือพริกหนุ่ม
4. กระเทียม ในอดีตปลูกกันไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะปลูกเป็นเพียงเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนในแต่ละปี และให้เหลือเก็บเป็นเชื้อพันธุ์ในปีต่อไป มักจะปลูกไว้บริเวณหัวไร่หัวนาเท่านั้น
5. หอมแดง ผักกาด ผักชีและถั่วชนิดต่าง ๆ เป็นพืชรองที่ปลูกไว้เพียงเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีแปลงปลูกภายในบริเวณบ้านของตนเอง

6. ฝ้าย มักจะปลูกกันมากในทุกครอบครัว โดยเฉพาะประมาณ 2 - 3 ไร่เนื่องจากฝ้ายเป็นปัจจัยสำหรับผลิตเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย แต่ละครอบครัวจะมีไร่ฝ้ายโดยเฉพาะและอาจมีการปลูกภายในบริเวณบ้านหรือบริเวณที่ว่างในนาของตน
7. อ้อย เป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่นิยมปลูกกันบ้างเล็กน้อยในบางครอบครัว เพราะในอดีตน้ำตาลหายากชาวบ้านนิยมใช้ "น้ำอ้อยเค็ม" ในการปรุงอาหารหรือทำขนม ดังนั้นจึงมีการปลูกอ้อยในไร่เพื่อเอาไว้ทำน้ำอ้อยเค็มสำหรับใช้ในแต่ละปี

การปลูกพืชต่าง ๆ ดังกล่าวมักจะเป็นไปตามความต้องการในการบริโภคของครอบครัว มีการปลูกในลักษณะหมุนเวียน คือปลูกข้าวเป็นหลักเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็ปลูกยาสูบและกระเทียม หอมแดง หลังจากเก็บเกี่ยวยาสูบ กระเทียมและหอมแดงแล้วก็ปลูกผักกาด ถั่วลิสง ถั่วฝักยาว สลับกันไป ในบริเวณที่ไม่ได้ปลูกพืชผักอื่นภายหลังปลูกข้าวก็จะใช้เป็นไร่เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ซึ่งก็จะทำให้ดินบริเวณนั้นได้รับปุ๋ยจากขี้วัวขี้ควายรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสภาพดินไว้ได้ สำหรับการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะเลี้ยงเพียงเพื่อเอาไว้ใช้แรงงานและเลี้ยงไว้เป็นอาหารในช่วงที่มีงานพิธีสำคัญต่าง ๆ เท่านั้น ได้แก่

1. ควาย เป็นสัตว์ที่ทุกครอบครัวเลี้ยงไว้เพื่อใช้เป็นแรงงานหลักในการไถนา และถือว่ามีความสำคัญมีบุญคุณต่อชีวิตของชาวไทลื้อมาก ดังนั้นในอดีตชาวไทลื้อบ้านแม่สาบจึงไม่นิยมบริโภคเนื้อควาย นอกจากในช่วงที่มีงานพิธีหรือวันสำคัญต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเลี้ยงอาหารคนจำนวนมากเท่านั้น จึงจะมีการฆ่าควายมาทำเป็นอาหาร
2. วัว เป็นสัตว์ใหญ่รองลงมาที่มีการเลี้ยงกันบ้างในบางครอบครัว การเลี้ยงวัวไม่นิยมเลี้ยงไว้เพื่อทำนา แต่มักจะใช้ประโยชน์ในด้านการใช้บรรทุกสินค้าและผลิตผลต่าง ๆ เท่านั้นมักจะถูกนำไปประกอบอาหารในงานพิธีมากกว่าควาย เนื่องจากประโยชน์และความตระหนักในคุณค่าด้านแรงงานที่ชาวบ้านมีต่อวัวน้อยกว่าประโยชน์และคุณค่าของควาย
3. หมู มีการเลี้ยงกันบ้างในบางครอบครัว เพื่อเตรียมไว้ทำอาหารในงานสำคัญต่าง ๆ ประมาณครอบครัวละ 1 - 3 ตัวเท่านั้น อาหารที่ใช้เลี้ยงหมูมักจะเป็นอาหารประเภทหยวกกล้วย แกลบรำหรือเศษอาหารจากครัวเรือน
4. ไก่ เป็นสัตว์ที่มีการเลี้ยงทุกครัวเรือน ถือเป็นสัตว์สำหรับกินเนื้อ ที่นิยมนำมาประกอบอาหารกันบ่อยครั้งที่สุด นอกจากเลี้ยงไว้กินเนื้อแล้ว ยังมีการเลี้ยงเพื่อเอาไว้เก็บไข่กินอีกด้วยโดยเฉลี่ยจะเลี้ยงกันประมาณ 5 - 20 ตัวในแต่ละครัวเรือน

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในวิถีชีวิตการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบมีข้าวกับควายเป็นศูนย์กลางของชีวิต และมีธรรมชาติเป็นปัจจัยกำหนดกิจกรรมในกระบวนการผลิตเพื่อการยังชีพในแต่ละปี โดยวัฏจักรในการดำรงชีวิตของชาวบ้านอาจถือได้ว่าเริ่มต้นขึ้นในช่วงเดือน 8 (ช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม - เดือนมิถุนายน) ซึ่งเป็นช่วงปลายของฤดูร้อนกำลังจะย่างเข้าสู่ฤดูฝน ผู้คนในชุมชนจะเริ่มกระตือรือร้นเตรียมสิ่งของสำหรับกิจกรรมที่สำคัญที่สุดในรอบปีนั่นคือ การทำนา ผู้ชายชาวไทลื้อจะเริ่มเข้าไปตามควายออกมาจากที่ปล่อยเลี้ยงไว้ในป่า โดยจะนำมาผูกไว้ในคอกควาย (คอกควาย) ที่บ้าน ส่วนผู้หญิงก็จะเตรียมอุปกรณ์สิ่งของอื่น ๆ แต่ละครอบครัวจะช่วยกันไปแผ้วถางที่นาของตนเองให้พร้อมสำหรับการไถ มีการร่วมมือกันขุดลอกลำเหมืองทุกสายช่วยกันตีขอมฝายทดน้ำไว้ในช่วงต้นเดือน หลังจากทุกอย่างพร้อมแล้วชาวบ้านก็จะท่อน้ำเข้าที่นาของตน แล้วเริ่มไถนาและขอมคันนา 1 รอบ เมื่อไถนาครบแรกเสร็จแล้ว ก็จะทำการต่อนน้ำไว้ประมาณ 3-4 วัน หรือจนกว่าหญ้าและวัชพืชอื่น ๆ ในนาจะแห้งแล้วจึงทำการไถกลับอีกครั้งหนึ่ง ในการไถนาชาวบ้านจะใช้ควายของตนเองเป็นแรงงานในการไถ โดยจะเริ่มไถช่วงใกล้สว่างประมาณ 5 นาฬิกาจนถึงสายประมาณ 9 นาฬิกา 1 รอบ แล้วจึงนำควายเข้าไปปล่อยให้หาอาหารในป่าใกล้เคียงกับนาของตน จนกระทั่งช่วงบ่ายประมาณ 14 นาฬิกา ก็จะไปตามควายของตนออกมาไถนาต่อจนถึงเย็นประมาณ 18 นาฬิกา แล้วจึงผูกควายไว้ใต้ถุนห้างนา (เถียงนา) เพื่อรอไถนาวันต่อไป จนกระทั่งการไถนาเสร็จเรียบร้อย ชาวบ้านก็จะเริ่มหว่านข้าวกล้าในที่นาของตนเอง หรืออาจรวมกันกับญาติพี่น้องหว่านข้าวกล้าในที่นาของคนใดคนหนึ่ง เป็นพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ เพื่อเตรียมไว้เป็นต้นกล้าสำหรับดำนาต่อไป

เข้าสู่ช่วงเดือน 9 (มิถุนายน - กรกฎาคม) เมื่อต้นกล้าที่หว่านไว้พร้อมที่จะปลูกได้แล้ว ชาวบ้านก็จะทำการไถปรับพื้นที่นาให้เรียบร้อยอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงเริ่มถอนต้นกล้าและการดำนา โดยแต่ละครอบครัวจะวางแผนกันว่าครอบครัวใดจะปลูกนาวันไหน แล้วจะมีการไป "เอามือ" ช่วยกัน เมื่อช่วยกันปลูกข้าวเรียบร้อยแล้ว แต่ละครอบครัวก็จะเริ่มทำไร่บริเวณที่ราบเชิงเขา ทั้งทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า "แพะตะวันออก" หรือ "ไร่ตะวันออก" และทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านบริเวณ "แพะตะวันตก" หรือ "ไร่ตะวันตก" และบริเวณ "ไร่เหล่านาดอ" หรือ "แพะตีนดอยถ้ำ" พืชที่นิยมปลูกในช่วงนี้คือ ฝ้าย อ้อย และพริก บริเวณที่ทำไร่จะเป็นบริเวณที่อยู่ใกล้ที่นาของตน หรือบางครอบครัวก็จะปลูกพืชไร่เหล่านี้นบริเวณหัวไร่ปลายนาของตนไปด้วย

ในช่วงเดือน 10 ถึงเดือน 12 (กรกฎาคม - ตุลาคม) กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นการดูแลข้าวที่ปลูกไว้ ดูแลไร่ฝ้าย ไร่อ้อย และไร่พริก โดยส่วนใหญ่จะเป็นการดูแลให้น้ำและถางหญ้าเท่านั้น ไม่มีการใส่ปุ๋ยเคมีหรือฉีดสารกำจัดศัตรูพืชแต่อย่างใด สำหรับควายนั้น ภายหลังจากการมีการไถนาและปลูกข้าวเรียบร้อยแล้ว ประมาณต้นเดือน 10 ชาวบ้านก็จะเริ่มนำควายเข้าไปปล่อยในห้วยในป่า ซึ่งเป็นบริเวณที่ฝูงควายของตนจะสามารถหาหญ้ากินได้ตลอดช่วงเวลาก่อนทำนาปีต่อไป รวมทั้งยังเป็นการป้องกันไม่ให้ควายเข้าไปทำลายนาข้าวอีกด้วย โดยเจ้าของควายจะเข้าไปดูดูแลฝูงควายของตนประมาณ 1 - 2 ครั้งต่อสัปดาห์

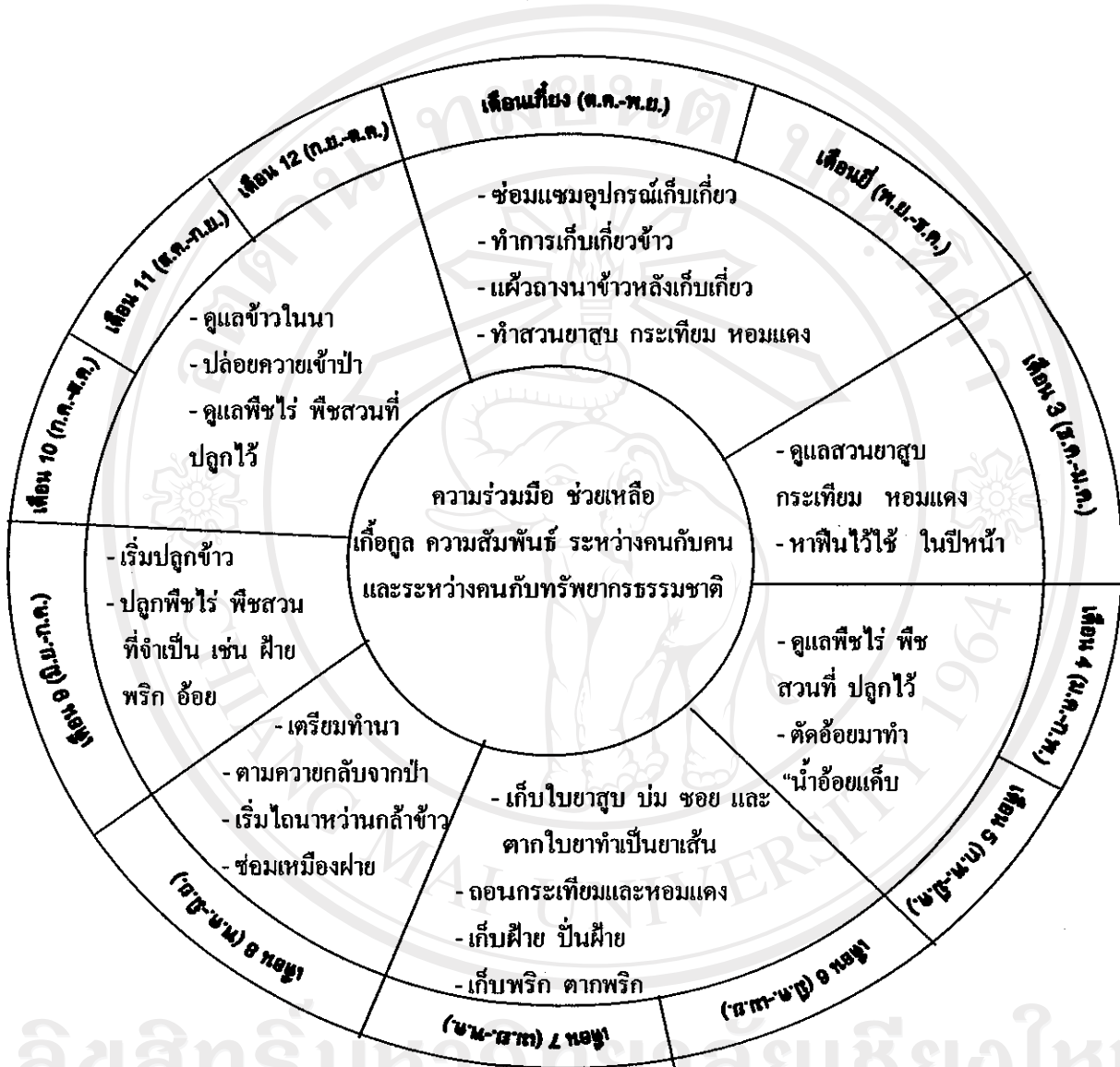
ภายหลังจากข้าวออกรวงจนกระทั่งเริ่มสุกเหลืองเต็มที่ พร้อมทั้งจะได้รับการเก็บเกี่ยวในช่วงต้นเดือนกึ่ง (ระหว่างเดือนตุลาคม - เดือนพฤศจิกายน) ชาวบ้านจะนำเอาอุปกรณ์สำหรับเก็บเกี่ยวข้าวออกมาดูแลซ่อมแซม ได้แก่ คู (มีลักษณะคล้ายขาม หรือถ้วยขนาดใหญ่สานด้วยไม้ไผ่และทากด้วยขี้วัวหรือขี้ควาย ใช้สำหรับตีข้าวหรือฟาดข้าวเอาเมล็ด) วี (พัดขนาดใหญ่) สาด (เสื่อสานด้วยไม้ไผ่) และผาก (อุปกรณ์ดักข้าวเปลือก มีลักษณะคล้ายปลั้วทำมาจากกระดองเตปานน้ำหรือไม้) ตลอดจนมีการซ่อมแซมหลองข้าว (ยุ้งข้าว) ให้พร้อมที่จะเก็บเกี่ยวข้าวเปลือก หลังจากนั้นในช่วงปลายเดือนกึ่งถึงช่วงกลางเดือนยี่ (พฤศจิกายน - ธันวาคม) ชาวบ้านก็จะเริ่มเกี่ยวข้าวโดยการเอามือ ช่วยกันเช่นเดิม จนกระทั่งเกี่ยวข้าว ตากข้าว กองข้าว และตีข้าวเอาเมล็ดเรียบร้อยแล้ว ก็จะช่วยกันนำข้าวเปลือกที่ได้ไปเก็บไว้ในยุ้งฉางของแต่ละครอบครัว เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จคนในครอบครัวก็จะช่วยกันสับซึ่งข้าวหรือตอข้าวที่ชาวไทลื้อเรียกว่าตอเฟือง ออกจากที่นา หากครอบครัวไหนจะปลูกยาสูบ ก็จะนำฟางข้าวหรือซึ่งข้าวไว้ในนาที่จะปลูกแล้วจึงทำการปลูกยาสูบ ส่วนฟางข้าวที่เหลือจะนำขึ้นไว้บนก้างเฟือง (คล้ายหางนาแต่ไม่มีหลังคา) นอกจากยาสูบ ชาวบ้านก็จะปลูกพืชผักอื่นๆ เช่น กระเทียม หอมแดง ในที่นาของตนเองตามความต้องการในแต่ละปี บางครอบครัวอาจทิ้งตอข้าวไว้ แล้วเอาวัวควายไปเลี้ยงในที่นาให้กินตอข้าวเป็นอาหารซึ่งเป็นการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดินตามธรรมชาติด้วย

หลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวในนาแล้ว ปลายเดือน 3 (ธันวาคม - มกราคม) ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาว กิจกรรมส่วนใหญ่นอกจากการดูแลสวนยาสูบ สวนหอมกระเทียมแล้ว ก็จะเป็นการหาฟืนไว้สำหรับหุงหาอาหาร หรือเป็นเชื้อเพลิงในครอบครัว โดยคนในครอบครัวจะช่วยกันเข้าป่าแพะที่อยู่รอบๆหมู่บ้าน เพื่อตัดต้นไม้เล็กๆ กิ่งไม้หรือต้นไม้ที่หักโค่นเองในฤดูฝน แล้วนำมาผ่าเป็นฟืนเก็บไว้ในโรงเก็บฟืนให้เพียงพอเป็นปีๆไป ไม้ที่นิยมตัดมาเป็นฟืน เช่น ไม้ก่อ ไม้ไผ่เล็กน้อย ส่วนในช่วงเดือน 4 ถึงเดือน 5 (มกราคม - มีนาคม) การผลิตในไร่ไม่มีกิจกรรมใดเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นการดูแลสวนยาสูบ หอมกระเทียมที่ปลูกไว้หรืออาจมีการปลูกผักสวนครัวอื่น ๆ อีก

เล็กน้อยบริเวณสวนในบ้าน หรือบริเวณที่นาที่ว่างอยู่ จนกระทั่งช่วงเดือน 6 ถึงเดือน 7 (มีนาคม - พฤษภาคม) กิจกรรมส่วนใหญ่คือการเก็บใบยาสูบมาบ่มให้เหลืองในบุง (เข่งขนาดใหญ่) ประมาณ 1-2 สัปดาห์ แล้วจึงนำเอาใบยาสูบออกมาชอย และตากให้แห้ง จากนั้นจึงเก็บเส้นใบยาสูบไว้ใช้ในปีต่อไป นอกจากนี้ชาวบ้านจะเริ่มถอนกระเทียมไปตากให้แห้งบริเวณใต้ถุนบ้านของตนเพื่อเก็บไว้บริโภคและใช้เป็นเชื้อฟืนถ่านในปีต่อไป

วัฏจักรของกิจกรรมหลักๆ ในกระบวนการผลิตของชุมชนชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ เป็นไปอย่างสมดุลงเช่นนี้มาตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐานจนถึงในช่วงยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือตั้งแต่ช่วงก่อตั้งชุมชนจนถึงประมาณปี พ.ศ 2500 ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่ชุมชนมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ด้วยสภาพทางกายภาพที่เอื้ออำนวย ฐานทางทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์และพื้นฐานการบริโภคอุปโภคที่เป็นไปอย่างสมดุลง ทำให้ชุมชนชาวไทลื้อบ้านแม่สาบกลายเป็นชุมชนที่มีความมั่งคั่งและมั่นคง ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะข้าวพอกอยู่บ้าน พุทโลง ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งกำนันตำบลสะเมิงได้ มาถึง 3 สมัย เล่าให้ฟังว่าในยุคนั้นชาวไทลื้อบ้านแม่สาบได้รับการกล่าวถึงว่ามีข้าวมากที่สุดในอำเภอสะเมิง ดังนั้นหากหมู่บ้านใดมีข้าวไม่เพียงพอในแต่ละปี ก็จะนำสินค้ามาขอแลกหรือขอซื้อกันที่ชุมชนแห่งนี้ ซึ่งเดิมนั้นมีเงื่อนไขที่กำหนดกันในอำเภอว่า การซื้อขายแลกเปลี่ยนข้าวให้ทำกันได้เฉพาะภายในตำบลเดียวกันเท่านั้น เดิมหมู่บ้านแม่สาบถูกจัดให้อยู่ในเขตปกครองของตำบลแม่สาบ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านตำบลอื่นขาดแคลนข้าวจึงไม่สามารถเข้ามาซื้อข้าวในหมู่บ้านแม่สาบได้ โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ 2484 - 2488) เกิดภาวะข้าวยากหามาแพง ขาดแคลนข้าวและสินค้าอุปโภคบริโภคขึ้นอย่างกว้างขวาง แต่ภายในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบยังมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคและยังเหลือที่จะทำการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ ได้อีก ชาวบ้านในตำบลสะเมิงได้ ซึ่งมีพื้นที่ติดกับหมู่บ้านแม่สาบ แต่ไม่สามารถเข้ามาซื้อข้าวได้ จึงเรียกร้องให้ทางอำเภอจัดให้หมู่บ้านแม่สาบอยู่ในเขตตำบลสะเมิงได้ ซึ่งทางอำเภอก็ได้พิจารณาอนุมัติตามข้อเรียกร้องตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน (บ้าน พุทโลง, 2543) หลังจากที่ถูกจัดให้อยู่ในเขตปกครองของตำบลสะเมิงได้ และต่อมาทางราชการก็ได้ยกเลิกข้อตกลงการซื้อขายข้าวเฉพาะภายในตำบลทำให้ ชุมชนบ้านแม่สาบกลายเป็นศูนย์กลางของการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าการเกษตรของทุกตำบลในอำเภอสะเมิงมาจนถึงปัจจุบัน รูปแบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนในอดีตนอกจากจะมีชาวบ้านที่ต้องการข้าวนำเอาผลิตผลอื่นเข้ามาแลกเปลี่ยนหรือข้าวมาซื้อข้าวด้วยตนเองแล้ว ยังมี "พ่อค้าวัวต่าง" นำเอาสินค้าจากต่างถิ่นโดยเฉพาะสินค้าประเภท เกลือ ปลาทุ ปลาจ่อม ใบมีด เข้ามาขายหรือแลกเปลี่ยนเป็นข้าว ในยุคนั้นเกลือเป็นสิ่งที่ค่อนข้างหายาก ทำให้มีราคาแพงและเป็นที่ต้องการของ

คนในชุมชน ราคาซื้อขายเกลือขณะนั้นอยู่ที่ประมาณ 5 บาทต่อถัง หรือหากนำมาแลกข้าวก็จะใช้อัตราแลกเปลี่ยน เกลือ 1 ถังต่อข้าวเปลือก 2 ถัง ซึ่งนับว่าเป็นอัตราแลกเปลี่ยนที่ค่อนข้างแพง

แผนภูมิที่ 3 วัฏจักรกิจกรรมการผลิตในวิถีชีวิตของชาวไทยลื้อในอดีต

4.1.3 แบบแผนแห่งความมั่นคง: เอกลักษณ์แห่งชาติพันธุ์

ตลอดระยะเวลา 200 กว่าปีที่ผ่านมามีวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ เป็นวิถีของการเกษตรกรรมมาโดยตลอดถึงแม้จะมีลักษณะเป็นสังคมชนบทที่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก มีรูปแบบการดำรงชีวิตที่ไม่แตกต่างไปจากชุมชนอื่น ๆ รอบข้างมากนัก แต่ชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ กลับมีความเด่นชัดยิ่งในแง่ของความมั่นคง ทั้งความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ ด้านการปกครอง และด้านวัฒนธรรมประเพณี ดังจะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตามประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านแม่สาบมีบทบาทเป็นอย่างมากในการผลักดันให้ทางราชการเข้ามาปกครองดูแลชุมชนในอำเภอสะเมิง มีผู้นำชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบหลายคนที่ได้รับการไว้วางใจให้ทำหน้าที่กำนันปกครองประชาชนในตำบลสะเมิงได้ ซึ่งผู้นำแต่ละคนล้วนมีบทบาทในการพัฒนาตำบลด้านต่าง ๆ จนเป็นที่เคารพยกย่องของคนโดยทั่วไป นอกจากนี้ชุมชนบ้านแม่สาบยังเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งมั่นคงมากกว่าชุมชนอื่น ๆ ในแถบนี้ ดังเหตุการณ์ภาวะขาดแคลนปัจจัยในการอุปโภคบริโภค ช่วงสงครามโลก และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นเหตุให้หมู่บ้านแม่สาบซึ่งเดิมอยู่ในเขตปกครองของตำบลแม่สาบต้องเปลี่ยนไปขึ้นอยู่กับเขตปกครองของตำบลสะเมิงได้จนกระทั่งในปัจจุบัน ระยะเวลาหลังจากยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา รัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมทางด้านเศรษฐกิจและการเกษตร ที่นารายได้มาสู่ชุมชนอำเภอสะเมิงจำนวนมากในแต่ละปี โดยเฉพาะรายได้จากการปลูกกระเทียมซึ่งเป็นเศรษฐกิจของอำเภอสะเมิง ผลิตผลส่วนใหญ่ได้จากหมู่บ้านแม่สาบแทบทั้งสิ้น

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นพระครูสันติคุณาธาร (2543) เจ้าอาวาสวัดแม่สาบเหนือให้ความเห็นว่าอาจเป็นเพราะบ้านแม่สาบเป็นชุมชนใหญ่ ที่ตั้งรกรากอยู่ที่แห่งนี้มานาน ประกอบกับลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความสามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทำให้เมื่อคิดจะทำกรสิ่งใดก็สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ส่วนนายณรงค์เดช ไชยมูล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสะเมิงได้ ซึ่งเป็นลูกหลานไทลื้อบ้านแม่สาบ กล่าวว่า ประการแรกที่เกิดความมั่นคงขึ้นในชุมชนแห่งนี้ คือลักษณะทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ลักษณะนิสัยของคนในหมู่บ้านที่ค่อนข้างขยันอดทนและมีความตั้งใจรวมทั้งทัศนคติที่ยอมรับเอาวิทยาการเทคโนโลยีและการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ ก็เป็นปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านค่อนข้างดีกว่าที่อื่น ๆ ในส่วนของลักษณะทางวัฒนธรรม การมีภาษาพูดที่แตกต่างไปจากหมู่บ้านอื่น ส่งผลให้คนในหมู่บ้านมีลักษณะความเป็นลื้อ ความเป็นชาติพันธุ์เฉพาะของตนเป็นเครื่องผูกมัดให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อย่างจริงจัง สอดคล้องกับความเห็นของอาจารย์ทัศนาศรชาว (2543) ซึ่งแสดงทัศนะไว้ว่า ชุมชนบ้านแม่สาบเป็น

ชุมชนที่มีเอกลักษณ์ในตัวเองมาแต่อดีต ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือการมีภาษาพูดเฉพาะของตนเอง มีรูปแบบการแต่งกายและลักษณะทางวัฒนธรรมประเพณีที่มีการสืบทอดกันมายาวนาน สิ่งเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มสังคมไทยของตน ซึ่งเหตุดังกล่าวจะช่วยผูกโยงให้เกิดแบบแผนการดำรงชีวิตที่เด่นชัด แตกต่างไปจากชุมชนอื่น ๆ

จากการศึกษาพบว่าวิถีความเป็นลื้อ ที่ถือเป็นสาระสำคัญของความมั่นคงในชุมชน คือแบบแผนการดำรงชีวิตที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างระบบการผลิต และการบริโภค กับระบบความคิดความเชื่อ ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกันอย่างแยกไม่ออก

ชุมชนชาวไทลื้อแต่อดีตนั้น เป็นชุมชนชาวนาที่ชาวบ้านมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้งมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณตามพื้นฐานความเชื่อของตนเองภายใต้วัฒนธรรมพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิม ที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตภายใต้วัฒนธรรมข้าวกับควาย ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า "อัตลักษณ์" ของชุมชนไทลื้อ ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมาของชุมชน วิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชน ตลอดจนวัฒนธรรมความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในชุมชน อาจสรุปได้ว่าสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนไทลื้อ หรือสิ่งที่ถือได้ว่าเป็น "อัตลักษณ์" ของชุมชนไทลื้อ บ้านแม่สาบแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. อัตลักษณ์ที่เป็นความรู้สึกสำนึกร่วมในความเป็นไทลื้อของตนเอง มีลักษณะเป็นนามธรรม เกิดจากรากฐานทางชาติพันธุ์และการมีประสบการณ์ร่วมกันทางสังคม การรับรู้ที่ตนเองสืบเชื้อสายความเป็นไทลื้อมาจากกลุ่มชาวไทลื้อในสิบสองปันนา รวมทั้งการรับรู้ถึงเรื่องราวประสบการณ์ในการเดินทางอพยพโยกย้ายของบรรพบุรุษเพื่อแสวงหาดินแดนทำมาหากินในช่วงตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน ตลอดจนความรู้สึกถึงความโดดเด่นทางสังคมและวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ของตนในดินแดนแถบนี้ ทำให้ชาวบ้านแม่สาบเกิดความภาคภูมิใจและมองเห็นคุณค่าแห่งชาติพันธุ์ไทลื้อของตน จึงก่อให้เกิดความรู้สึกและสำนึกร่วมความเป็น "คนไทลื้อ" ของตน

2. อัตลักษณ์ที่เป็นวิถีปฏิบัติเชิงประจักษ์ เป็นลักษณะเฉพาะของชาติพันธุ์ที่กำเนิดขึ้นพร้อมกับความเป็นไทลื้อ ได้แก่

2.1 ลักษณะทางภาษา

ชาวไทยลื้อมีภาษาพูดที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง คือภาษาลื้อ เป็นภาษาหนึ่งในตระกูลไท มีลักษณะคล้ายภาษาไทยเหนือหรือคำเมือง และคล้ายภาษา

ไทยกลางในส่วนของคำศัพท์แต่จะแตกต่างออกไปเป็นลักษณะเฉพาะของภาษา
ถิ่นในด้านสำเนียงการออกเสียง

2.2 การแต่งกาย

การแต่งกายที่เป็นลักษณะเฉพาะของชาวไทลื้อตั้งแต่อดีตมา ผู้ชายนิยมุ่งเดี่ยว
สะดอ (กางเกงสะดอลักษณะคล้ายกางเกงขาก๊วย) สวมเสื้อผ้าฝ้ายที่ย้อมด้วย
ต้นฮ่อมหรือคราม สีกรมท่าและสีดำ มักจะสะพายย่ามเพื่อใส่สิ่งของต่าง ๆ เป็น
ย่ามที่ทอขึ้นมาใช้เอง ส่วนใหญ่จะมีสีขาวสลับลายน้ำเงินหรือสีดำ ที่ได้มาจาก
ต้นฮ่อมหรือต้นครามเช่นเดียวกับเสื้อ ส่วนผู้หญิงนิยมใส่ผ้าขึ้นทอสีน้ำเงินหรือสี
ดำ มีลวดลายหลายแบบ เช่น ลายก่าน ลายขัด ลายขวาง สวมเสื้อผ้าอกรัด
รูปเอวสั้นแขนกระบอก ส่วนใหญ่นิยมใช้สีน้ำเงินสีดำหรือสีขาว ใช้เข็มขัดรัดเอว
เกล้าผมแล้วหนีบด้วยหวีหรือปิ่นปักผมที่ทำด้วยทองหรือเงิน บางคนอาจเกล้า
มวยไว้กลางศีรษะ หรือบางคนอาจเกล้ามวยไว้บริเวณท้ายทอยแล้วโพกด้วยผ้า
สีขาว

2.3 อาหาร

อาหารการกินของชาวไทลื้อ มีการอยู่อย่างง่าย ๆ อาหารก็เป็นอาหารที่หาได้จาก
ธรรมชาติตามฤดูกาล มีข้าวเหนียวเป็นหลักสำหรับกับข้าวโดยส่วนใหญ่นิยมกิน
น้ำพริกกับผักหนึ่งหรือแกงผักต่าง ๆ เช่น ผักเสี้ยว (ผักเสี้ยว) แกงขนุน แกงผักหละ
(ชะอม) เครื่องแกงมักจะใช้พริกหนุ่ม (พริกชี้ฟ้า) โขลกกับหอมแดง กระเทียม
ตะไคร้ แกงบางชนิดอาจใช้กะปิในเครื่องแกงด้วย บางชนิดใช้ถั่วเน่า (ถั่วเหลือง
หมัก) และบางชนิดอาจใส่ปลาแร่ด้วย ส่วนเครื่องครัวอีกประเภทที่จะขาดไม่ได้
คือ "น้ำปู" (น้ำปู) ใช้ใส่ย้าหน่อไม้ หรือแกงหน่อไม้เป็นต้น นอกจากอาหาร
ประเภทแกง ชาวไทลื้อนิยมกินอาหารประเภท "ซ้า" ซึ่งเป็นอาหารที่ประกอบขึ้น
ง่าย ๆ จากผักหรือเนื้อ เช่น ซ้าผักกาด ซ้ามะเขือ ซ้าจิ้น (ซ้าเนื้อ) ส่วนอาหาร
ประเภทผัด ชาวไทลื้อเรียกว่า "คั่ว" และอาหารประเภททอด ที่ใช้น้ำมันหมูหรือ
น้ำมันพืชประกอบขึ้นมานั้น ไม่เป็นที่นิยมทำกันบ่อยมากนัก สำหรับอาหารที่ถือ
ว่าเป็นอาหารมือพิเศษที่มักประกอบขึ้นเวลามีงานเทศกาลหรือพิธีสำคัญ ได้แก่
อาหารที่ทำมาจากเนื้อสัตว์ เช่น ลาบ หลู้ และแกงฮ่อม

3. อุดลักษณะที่เป็นหลักปฏิบัติในเชิงนามธรรม เกิดจากความศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติ อันได้แก่ระบบความคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่าและประเพณีในชุมชน ซึ่งเกิดจากวิถีการดำรงชีวิตที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค มีความเกี่ยวโยงผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากประเพณีที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทลื้อในแต่ละเดือน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

เดือน 8 ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการเริ่มต้น ขึ้นของวัฒนธรรมข้าวกับควาย เนื่องจากเป็นเดือนที่เข้าสู่ฤดูฝน มีการเริ่มต้นกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาปลูกข้าว ซึ่งเป็นวิถีหลักของคนในชุมชน ภายหลังจากเสร็จสิ้นประเพณีสงกรานต์ในช่วงปลายเดือน 7 ชาวบ้านจะทำการเตรียมข้าวของเครื่องใช้ ที่จะใช้ในการทำนา ตลอดจนสิ่งทอของที่จำเป็นต้องใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ก่อนทำนา

เดือน 9 - เดือน 10 เป็นช่วงฤดูฝนที่ชาวบ้านต้องทำนากันทุกครอบครัว ดังนั้นในช่วงเดือน แต่ละครอบครัวจะต้องมีพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า ซึ่งถือเป็นผีบรรพบุรุษที่คอยปกป้องคุ้มครองคนในครอบครัวให้ปลอดภัยจากอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง รวมทั้งเชื่อว่าผีปู่ย่าจะช่วยดูแลให้การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และการทำเกษตรกรรมของครอบครัวให้ได้ผลดีมีความอุดมสมบูรณ์ หลังจากนั้นเมื่อเริ่มทำการปลูกข้าวหากครอบครัวใดปลูกข้าวขนาดอกก็จะเริ่มประกอบพิธีแฮกนา เพื่อบูชาแม่โพสพ ตั้งแต่ช่วงเดือน 9 แต่หากครอบครัวใดปลูกข้าวนาปีพิธีแฮกนา ก็จะทำในเดือน 10 โดยในการประกอบพิธีแฮกนานั้น จะทำในบริเวณที่นาของตนก่อนที่จะปลูกข้าวประมาณ 2-3 วัน เมื่อทำนาเสร็จเรียบร้อยแล้วช่วงปลายเดือน 10 ชาวบ้านจะเริ่มปล่อยควายกลับเข้าป่าเพื่อให้ไปหากินตามธรรมชาติ พิธีกรรมสำคัญอีกพิธีหนึ่ง ก็คือการสู่ขวัญควายเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณ หรือเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อควาย ที่ช่วยให้การทำนาสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี การสู่ขวัญควาย มีความมุ่งหมายเพื่อให้ฝูงควายสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุขมีสุขภาพสมบูรณ์ตกถูกแพร่พันธุ์ได้อย่างอุดมสมบูรณ์ในทุกปี

ในช่วงเดือน 10 ซึ่งเป็นช่วงที่มีวันสำคัญทางศาสนาอยู่ได้แก่วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา ตามประเพณีของชาวพุทธชาวบ้านจะร่วมกันไปทำบุญที่วัดทุกวัน ก่อนถึงวันพระเรียกว่า วันดา จะเป็นวันที่ชาวบ้านจะช่วยกันเตรียมของสำหรับนำไปทำบุญและถวายทานที่วัด เมื่อถึงวันพระชาวบ้านทุกเพศทุกวัยจะไปวัดตั้งแต่เช้ามีด โดยเริ่มจากการไป "दानขันข้าว" คือการถวายทานอาหารเพื่อเป็นกุศลสำหรับตัวเองหรือญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้ว จากนั้นจึงเริ่มพิธีสงฆ์เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ โดยจะมีการไหว้พระรับศีลรับพรถวายอาหารและเครื่องใช้แด่พระสงฆ์รวมทั้งฟังธรรมเทศนาเป็นประจำ นอกจากนี้ในช่วงกลางคืน

จะมีผู้เฒ่าผู้แก่มาอนวัดเพื่อปฏิบัติธรรมจำศีล ทำจิตใจให้สงบเพื่อความสงบสุขในกายภาคหน้ากัน จำนวนมากอีกด้วย

ในวันเข้าพรรษา ชาวบ้านแม่สาบจะนำข้าวตอกดอกไม้ ข้าวปลาอาหารนำไปบริจาคร่วมกันที่บริเวณหอศาลประจำหมู่บ้าน ซึ่งเชื่อว่าเป็นหอศาลของผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง เพื่อให้ "พ่อตั้งข้าว" นำไปทำพิธีอุทิศแด่ผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมืองเข้าพรรษากับชาวบ้านด้วย (ถา ยิมิสูโท, 2543)

เดือน 11 เป็นช่วงเข้าพรรษา ชาวบ้านจะไปทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมทุกวันพระ ตามปกติ บางปีที่ฝนตกชุกการทำข้าวนาปีอาจเลื่อนเข้ามาถึงเดือน 11 พิธีแหกนาและพิธีสูขวัญ ข้าวอาจต้องเลื่อนมาทำกินในช่วงเดือน 11 นี้ด้วย

เดือน 12 นอกจากไปทำบุญที่วัดตามปกติแล้ว ในเดือน 12 เบ็ง (วันเพ็ญเดือน 12 หรือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12) ชาวบ้านจะนำอาหารขนมหวานต่าง ๆ พร้อมข้าวตอกดอกไม้ ไปदानขันข้าวให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว มีการหยาดน้ำหรือกรวดนำอุทิศส่วนกุศลถวายไปให้พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย หรือญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าในวัน 12 เบ็งนี้ จะมีการปล่อยผีหรือวิญญาณสัตว์และมนุษย์ที่ตายไปแล้ว ให้กลับสู่โลกเพื่อมารับเอาส่วนบุญ ส่วนกุศลและของถวายทานที่พี่น้องลูกหลานถวายทานไป นอกจากนี้ยังมีประเพณีदानก้วยสลาก หรือประเพณีสลากภัต ซึ่งเป็นงานบุญที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธา ในพุทธศาสนาและการร่วมสนับสนุนวัดและพระสงฆ์ โดยชาวบ้านจะร่วมกันถวายจตุปัจจัย ต่าง ๆ ให้แก่พระสงฆ์จำนวนมาก ถือเป็นงานบุญครั้งใหญ่และสำคัญมากในแต่ละปี

เดือนเกียง ในบางปีประเพณีการदानก้วยสลากอาจล่าช้ามาจัดกันในช่วงเดือน เกียงก็ได้ ขึ้นอยู่กับการตกลงกันของประชาชนในหมู่บ้าน สำหรับหมู่บ้านแม่สาบซึ่งมีวัดถึง 2 แห่ง คือ วัดแม่สาบเหนือและวัดแม่สาบใต้ ชาวบ้านที่เป็นคณะศรัทธาของทั้ง 2 วัด จะจัดงาน พิธีสลากภัตไม่ตรงกัน ส่วนงานประเพณีทางพุทธศาสนาอื่น ๆ ก็会上ตรงตามวันที่กำหนดไว้ เป็นสากลทั่วไป

ในช่วงเดือนเกียงเบ็ง หรือ วันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันออกพรรษา ชาวบ้านจะมีการ ทำบุญครั้งใหญ่อีกครั้ง เริ่มตั้งแต่วันดาซึ่งเป็นวันที่ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาวหวานและสิ่ง ของทำบุญต่าง ๆ ให้พร้อม ทุกครอบครัวจะพร้อมใจกันหยุดงานเพื่อเตรียมตัวทำบุญโดยเฉพาะ เมื่อถึงวันออกพรรษา ซึ่งเป็นวันพระใหญ่สุดท้ายในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาชาวบ้านจะนำอาหาร คาวหวาน ข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนไปทำบุญที่วัด ผู้เฒ่าผู้แก่จะไปปฏิบัติธรรมรักษาศีลภาวนาที่ วัดตั้งแต่วันดา ในวันทำบุญก็จะมีการฟังธรรมเทศนากันตลอดทั้งวัน

ช่วงสายของวันออกพรรษาหลังจากที่ชาวบ้านกลับจากทำบุญที่วัดแล้วพ่อตั้งข้าว ซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้าน ก็จะ去做พิธีเชิญผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมืองออกพรรษา โดยทำพิธีเหมือน ตอนเข้าพรรษา มีการถวายทานอาหารคาวหวานและเครื่องบูชาเป็นดอกไม้ ธูปเทียนและมีการ อธิษฐานบอกกล่าวอัญเชิญผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ซึ่งถือเป็นเจ้าบ้านผู้คุ้มครองรักษาหมู่บ้านออก พรรษาพร้อมกับพุทธศาสนิกชนทั่วไป

เดือนยี่ - เดือน 3 มีพิธีสำคัญคือในวันยี่เป็ง (วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนยี่) เป็นวัน ลอยกระทง ชาวบ้านจะไปร่วมกันทำบุญตักบาตรตามประเพณี มีการฟังเทศน์ฟังธรรมจุดประทีป ดวงไฟที่เรียกว่า ผางปะดับ ซึ่งเชื่อกันว่าประเพณีลอยกระทงจะเป็นประเพณีที่ช่วยลอยเคราะห์ ให้อาโรคภัยไข้เจ็บและภัยอันตรายต่าง ๆ ให้หมดไปจากชีวิตในวันลอยกระทงนี้ การทำบุญที่วัดจะ เริ่มตั้งแต่เช้าและมีการฟังธรรมเทศนาไปจนกระทั่งถึงเย็นประมาณ 19 นาฬิกา

ในช่วงเดือนยี่จนถึงเดือน 3 เป็นช่วงที่ข้าวในนาสุกเหลืองเต็มที่พร้อมเก็บเกี่ยว บางครอบครัวที่ปลูกข้าวนาดอ อาจจะเริ่มเก็บเกี่ยวมาตั้งแต่เดือนเกี๋ยงแล้ว พิธีกรรมสำคัญใน ช่วงเก็บเกี่ยวข้าวของไทลื้อบ้านแม่สาบ คือ การแยกเกี่ยวข้าว และการฮ้องขวัญภายหลังการ เก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นการกระทำผลัดข้าวได้ผลอุดมสมบูรณ์

เดือน 4 ภายหลังจากมีการเก็บเกี่ยวข้าวไว้ในหลองข้าว (ยุ้งข้าว) เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันไปทำบุญตานข้าวใหม่ที่วัดในวันขึ้น 15 ค่ำ โดยชาวไทลื้อนิยมเรียกว่า การตานข้าวสันบาตร เนื่องจากในวันพิธีจะมีชาวบ้านนำข้าวไปใส่บาตรที่วัดกันเป็นจำนวนมาก ทั้งข้าวเหนียวหนึ่งและข้าวสารจนล้นออกจากบาตร เพื่อเป็นการถวายทานไปให้บรรพบุรุษของตนผู้ ล่วงลับไปแล้ว เป็นการระลึกถึงบุญคุณที่บรรพบุรุษของตนได้ให้ไถ่มาเป็นมรดก ทำให้มีข้าวกิน ตลอดมา เมื่อทำบุญตานข้าวสันบาตรที่วัดแล้วชาวบ้านจะพร้อมใจกันนำข้าวใหม่ พร้อมด้วย อาหารคาวหวานไปถวายทานแก่ผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ซึ่งเป็นเจ้าบ้านที่หอศาลประจำหมู่บ้าน โดยมีพ่อตั้งข้าวเป็นคนทำพิธีบอกกล่าวถวายข้าวใหม่แก่ผีเจ้าบ้าน

ในคืนก่อนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ ชาวบ้านจะมีพิธีสำคัญพิธีหนึ่งคือ พิธีเผาห้องโหล้ว พระเจ้า เป็นการถวายไฟเพื่อจุดให้พระพุทธรูปฝังไฟเพื่อทำเป็นพุทธบูชา โดยชาวบ้านแต่ละ ครอบครัว จะช่วยกันไปหาฟืนมาตัดเป็นท่อนแล้วเอามาถวายทานที่วัดก่อนที่จะนำมากองสุมแล้ว ทำพิธีจุดกองฟืนเป็นพุทธบูชาในเวลากลางคืน หลังจากมีการฟังธรรมเทศนาในพระวิหาร เรียบร้อยแล้ว โดยให้เจ้าอาวาสเป็นผู้จุดไฟเป็นคนแรกและจะมีชาวบ้านมาร่วมพิธีจำนวนมาก เนื่องจากเชื่อว่าการถวายห้องโหล้วไฟพระเจ้า เป็นการทำบุญที่ได้กุศลแรงจะช่วยให้ครอบครัวของตนอยู่กันอย่างอบอุ่น

เดือน 5 - เดือน 6 เป็นช่วงที่ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนเมษายน ซึ่งอยู่ในฤดูร้อนที่สภาพดินฟ้าอากาศค่อนข้างแห้งแล้ง ในอดีตช่วงเวลานี้ชาวบ้านไม่มีกิจกรรมสำคัญอันใดในวิถีชีวิต ทั้งทางด้านการผลิตซึ่งส่วนใหญ่จะว่างจากการทำนา จะมีก็แต่การทำสวนทำไร่เล็ก ๆ น้อย ๆ ในด้านงานประเพณีก็ไม่มีพิธีกรรมใดที่สำคัญมากนัก นอกจากเป็นช่วงเวลาที่จะมีประเพณีปอยน้อย คือ ประเพณีการบวชเณร ซึ่งในอดีตชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานที่เป็นผู้ชายไปอยู่รับใช้พระเณรที่วัด เรียกว่าไปเป็นชะโยมและเมื่อถึงวัยอันสมควร หากต้องการบวชเรียนก็จะเริ่มบวชในช่วงเดือน 5 นี้ ส่วนช่วงเดือน 6 มักจะเป็นช่วงที่นิยมจัดงานฉลองถาวรวัตถุที่สร้างขึ้นในวัด เช่น พระวิหาร โบสถ์ ศาลา กุฏิ เป็นต้น ซึ่งงานปอยหลวงนี้ถือเป็นพิธีสำคัญที่จะมีโอกาสได้จัดงาน ๓ ครั้ง อาจจะเป็น 3 ปี 5 ปี หรือบางช่วงเวลาที่เกิดภาวะแห้งแล้งพืชผลได้ผลผลิตไม่ค่อยดี ชาวบ้านไม่ค่อยมีปัจจัยที่จะสร้างถาวรวัตถุของวัดก็อาจจะนานนับ 10 ปี จึงจะมีโอกาสได้จัดงานปอยหลวงสักครั้ง

เดือน 7 เป็นช่วงที่กำลังจะเปลี่ยนจากฤดูร้อนไปสู่ฤดูฝน เป็นเวลาที่สภาพอากาศร้อนอบอ้าวมาก งานพิธีสำคัญในช่วงนี้ก็คือการฉลองวันขึ้นปีใหม่หรือเรียกว่า การฉลองสงกรานต์ กิจกรรมโดยทั่วไปก็คล้ายคลึงกับเทศกาลสงกรานต์ในชุมชนชนบทอื่น ๆ คือ ส่วนของพิธีทางศาสนาก็จะมีการไปทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัด มีการขนทรายเข้าวัด มีกิจกรรมการล้างวัด การดำหัว ผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อขอขมาลาโทษสิ่งที่ทำผิดต่อกันในช่วงปีที่ผ่านมา เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณของลูกหลานในชุมชน ในด้านการละเล่นนอกจากเล่นสาดน้ำกันตามประเพณีแล้ว ชาวบ้านแม่สาบยังนิยมจัดการแข่งขัน "บอกลไฟขึ้น" หรือบั้งไฟคล้ายกับที่มีการแข่งขันกันทางภาคอีสาน แต่ที่บ้านแม่สาบจะมีขนาดเล็กกว่า พระครูสันติคุณาธาร เจ้าอาวาสวัดแม่สาบเหนือ ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนให้ประเพณีการจุดบอกลไฟขึ้นวันปีใหม่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวว่าการจุดบั้งไฟถือเป็นการบูชาเทวดาฟ้าดิน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้การผลิตพืชผลทางการเกษตรได้ผลดี

สำหรับพิธีดำหัว นอกจากจะมีการดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่และผู้นำในหมู่บ้านแล้วชาวบ้านแม่สาบยังมีการนำเอาสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคที่นิยมใช้ในการดำหัวไปบริจาครวมกันเพื่อทำพิธีดำหัวผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง หรือที่ชาวบ้านแม่สาบเรียกว่า "พิธีดำหัวเจ้านาย" ที่บริเวณหอศาลประจำหมู่บ้าน โดยมีพ่อตั้งข้าว เป็นผู้นำพิธีเหมือนดังกาลสำคัญอื่น ๆ รวมทั้งมีการร่วมกันไปดำหัวครุบาบุตรและครุบาใจ ซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดแม่สาบที่เสียชีวิตไปแล้วเมื่อหลายสิบปีก่อน โดยชาวบ้านได้พร้อมใจกันสร้างกุศรูบา มีลักษณะเป็นหอศาลไว้ที่บริเวณดอยถ้ำทางด้าน

ทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เชื่อว่าจะเป็นที่ตั้งของวิญญาณครูบาทั้งสองท่าน เมื่อถึงวาระสำคัญก็ จะมีการไปคารวะบูชา ดังเช่นในเทศกาลสงกรานต์ก็จะมี การไปดำหัวเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมา

ในวันปากปี ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ คือวันที่ 16 เมษายน ชาวบ้านจะประกอบพิธีสำคัญของหมู่บ้าน คือประเพณีส่งบ้านหรือสืบชะตาบ้าน เป็นการ ส่งเคราะห์ของหมู่บ้าน เพื่อให้เคราะห์ภัยอันตรายและสิ่งชั่วร้ายที่เกิดขึ้นในปีที่ผ่านมาถูกขจัด บัดเป่าให้หมดไป การเริ่มต้นชีวิตในปีใหม่จะได้มีแต่ความสงบร่มเย็น พิธีส่งบ้านจะมีการ ประกอบพิธีบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านชาวบ้านเรียกว่า บริเวณสี่แยกกองชุม คือบริเวณ สี่แยกของถนนกลางหมู่บ้าน

จากรูปแบบวิถีชีวิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ใน ชีวิตประจำวันของชาวบ้านจะประกอบไปด้วยกิจกรรมที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบ ความคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่า ตลอดจนประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ กับวิถีการผลิตและการบริโภค ของชุมชนตลอดทั้งปี ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ถือเป็น "อัตลักษณ์" ที่สำคัญโดยจะได้กล่าวใน รายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.4 มนุษย์ พุทธ ศีลและธรรมชาติ: โลกทัศน์แห่งความสมดุล

จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวไทลื้อตั้งอยู่บนแบบแผนแห่งความสัมพันธ์ระหว่าง การบริโภคและการผลิตของคน ทัศนคติทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผีหรือสิ่งคุ้มครองเหนือ ธรรมชาติ และการให้ความสำคัญต่อธรรมชาติภายใต้โลกทัศน์แห่งความสัมพันธ์ดังกล่าว ชาวไทลื้อเชื่อว่า สิ่งต่าง ๆ ในชีวิตและธรรมชาติไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ทั้งชีวิตและธรรมชาติล้วนมี "สิ่งประจำ" ที่เป็น "เจ้าของ" ดูแลให้ชีวิตและธรรมชาติ ดำเนินไปอย่างเป็นปกติสุข เช่น ชีวิตคนทุกคนล้วนมี "ขวัญ" เป็นสิ่งประจำตัว ผืนดินทุกผืนจะมี "เจ้าที่" เป็นสิ่งประจำคอยปกป้องดูแล แม่น้ำทุกสายก็จะมี "เจ้าประจำสายน้ำ" ช่วยคุ้มครองให้ ลำน้ำสามารถยังประโยชน์ให้เกิดแก่ทุกชีวิตได้ตลอดไป สิ่ง que แสดงออกให้เห็นถึงหลักคิดและ ความเชื่อในลักษณะดังกล่าวคือหลักปฏิบัติในการขอ "สุมา" หรือ "ขอขมา" ต่อสิ่งคุ้มครองชีวิต และธรรมชาติเหล่านั้น เมื่อชาวไทลื้อจะทำการอันใด ในที่ใดมักจะต้องมีการเอ่ยปากขอ "สุมา เจ้าที่เจ้าดินเจ้าสินเจ้าน้ำ" ก่อนเสมอ การปฏิบัติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าคนลื้อไม่ได้แยกชีวิตและ ธรรมชาติออกจากสิ่งสูงสุดหรือสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ แต่เชื่อว่าทั้งสองสิ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สิ่งคุ้มครองธรรมชาติไม่ว่าจะเป็น "ขวัญ" หรือ "ผี" ล้วนเป็นจิตวิญญาณของสิ่งที่มีน้ประจำอยู่ มนุษย์เป็นเพียงผู้เข้ามาใช้กายและชีวิตเพื่อความอยู่รอดโดยมี "สิ่งประจำ" ธรรมชาติเป็นผู้คอย

คุ้มครองดูแล ทำให้คนลืมนิสัยปฏิบัติตัวต่อธรรมชาติด้วยหลักปฏิบัติแห่งความเคารพและมีหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาช่วยกำกับให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธ ผีและธรรมชาติเป็นไปอย่างสมดุล ระบบความคิดความเชื่อ ระบบคุณค่าพิธีกรรมและหลักปฏิบัติสำคัญ ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์อันเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบดังกล่าว พอสรุปได้ดังนี้

ระบบความคิดความเชื่อและระบบคุณค่า

- ความเชื่อในศาสนา และนรกสวรรค์

สังคมชาวไทลื้อส่วนใหญ่ มีความคล้ายคลึงกับสังคม "คนเมือง" ในแถบล้านนา มาช้านาน เพราะคนทั้งสองกลุ่มล้วนมีทัศนคติทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานเหมือนกันมาโดยตลอด ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบก็เช่นเดียวกันการดำรงชีวิตของคนแม่สาบจะมี "วัด" เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ มีพระเป็นผู้เชื่อมโยงความผูกพันระหว่างวิถีชีวิตกับหลักธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนา และมีผู้เฒ่าคนชรา ผู้อาวุโสในชุมชนเป็นผู้คอยสืบทอดและสานต่อความศรัทธาในพุทธศาสนาให้แก่คนรุ่นต่อ ๆ ไปในชุมชนผ่านการปฏิบัติตัว และคำสอนของคนเหล่านั้น

ในหมู่บ้านแม่สาบมีวัด 2 แห่ง คือวัดแม่สาบเหนือและวัดแม่สาบใต้ พระครูสันติคุณาธาร เจ้าอาวาสวัดแม่สาบเหนือ (2543) กล่าวว่าในอดีตชาวบ้านแม่สาบนิยมให้ลูกหลานที่เป็นชายบวชเรียนกันมากดังจะเห็นได้ว่ามีคนเป็น "พ่อน้อย" (ผู้ที่ผ่านการบวชเณรมาแล้ว) และ "พ่อนาน" (ผู้ที่เคยบวชเป็นพระ) อยู่เป็นจำนวนมาก เพราะเดิมนั้นชาวบ้านเชื่อว่าการมีโอกาสได้บวชเรียนถือเป็นการสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่และเป็น การทดแทนบุญคุณของบุพการีผู้ให้กำเนิดซึ่งเป็นหน้าที่ของชาวไทลื้อที่จะต้องบวชสักครั้งในชีวิต แต่ปัจจุบันเมื่อระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้ามาในหมู่บ้าน สังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ผู้คนต้องเอาใจใส่ต่อการทำมาหากินมากขึ้น ทำให้มีผู้นิยมบวชเรียนน้อยลงแต่อย่างไรก็ตามลักษณะของความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวบ้านก็ไม่ได้ลดน้อยลง เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญต่อกิจกรรมทางศาสนา กิจการของวัด การสร้างสาธารณะสมบัติ สาธารณะสถานภายในวัดและการอนุเคราะห์สงเคราะห์วัดวัดอยู่อย่างสม่ำเสมอ เมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนาหรือถึงกาลประเพณีสำคัญ ชาวบ้านจะร่วมมือร่วมใจกันจัดกิจกรรมและการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปเป็นอย่างดีมาตลอด การทำนุบำรุงวัดวาอารามและพระเณรภายในวัดไม่เคยขาดตกบกพร่อง พระครูสันติคุณาธาร ได้ยกตัวอย่างเรื่อง "การส่งข้าววัด" ว่าเป็นประเพณีปฏิบัติที่เกิดจากความคิดความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีต แม้ในปัจจุบันสภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลง

ไปในสังคมชนบทอื่น ๆ หลายแห่ง พระเณรต้องออกไปบิณฑบาตรกันเอง แต่ชาวบ้านแม่สาบก็ยังคง "ส่งข้าววัด" อยู่อย่างเดิม รูปแบบของการส่งข้าววัดจะมี 2 ลักษณะคือ การส่งข้าวของหมวดวัดโดยชาวบ้านตกลงกันว่าให้แต่ละหมวดวัดแบ่งเวรกันจัดข้าวปลาอาหารใส่ปิ่นโตไปส่งวัดวันละครอบครัวเพื่อเป็นการประกันว่าจะมีอาหารไว้ถวายพระเณรในวัดทุกวัน ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือการส่งข้าววัดของแต่ละครอบครัวที่จะจัดเตรียมอาหารไปถวายวัดตามศรัทธาของตนเองซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวของชาวบ้านกับวัดพบน้อยมากในสังคมไทยปัจจุบัน

ด้วยพื้นฐานความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เคร่งครัด ชาวบ้านแม่สาบส่วนใหญ่จึงยึดถือเอาหลักคำสอนทางศาสนาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุในหมู่บ้านยังนิยมฟังธรรมคำสอนที่เขียนไว้ในคัมภีร์ไบเบิลที่เก็บไว้ในวัดเมื่อมีโอกาสจัดงานพิธีสำคัญต่าง ๆ สิ่งหนึ่งที่เป็นผลมาจากการเคารพศรัทธาในคำสอนทางศาสนาก็คือ ความเชื่อศรัทธาในคติธรรมเกี่ยวกับนรกสวรรค์ ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้คุณค่าต่อความเชื่อที่ว่า "ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว" และเชื่อว่า คนที่ประกอบกรรมดีจะได้ขึ้นสวรรค์คนที่กระทำความชั่วจะตกนรกหลังจากตายไปแล้ว ซึ่งพื้นฐานความคิดดังกล่าวช่วยให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านมุ่งมั่นไปในทางบริสุทธิ์เป็นหลัก

- ความเชื่อเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ บ้านแม่สาบความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติยังมีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตอยู่มาก "ผี" ในความเชื่อของชาวไทลื้อได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีเจ้านายหรือผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ผีหม่องหนึ่งหรือ ผีปู่ดำย่าดำ ผีเสื้อ ผีโพง ผีกะผีโพง ผีสองนาง ผีตามอดหรือผีตามอยส่วนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้แก่ แม่ธรณีเจ้าที่ เจ้าดิน และเทวดาอารักษ์ ชาวบ้านเชื่อว่าผืนดินทุกแห่งจะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำคอยปกป้องดูแลและอยู่เสมอ ส่วนสถานที่ที่มีความสำคัญมากขึ้นไป เช่น วัดก็จะมีเทวดาอารักษ์คอยคุ้มครองอยู่

สำหรับ "ผี" ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านมากที่สุดก็คือ "ผีบรรพบุรุษ" ชาวไทลื้อเชื่อว่า เมื่อพ่อแม่ปู่ย่าตายายหรือคนในครอบครัวเสียชีวิตไปแล้ว วิญญาณของคนเหล่านั้นจะยังวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ คอยคุ้มครองดูแลคนในครอบครัวให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข ผีบรรพบุรุษที่สำคัญได้แก่ "ผีเฮือน" ที่ชาวบ้านเชื่อว่าผีเฮือนเป็นผีประจำตระกูลที่ช่วยปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่ดีกินดี มีครอบครัวที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยปัจจัยแห่งชีวิต แม่มูลกาตะโล (2543) เล่าว่า การถือผีนั้นจะมีการถือผีที่สืบทอดทางฝ่ายหญิง โดยผีของแต่ละตระกูลจะอยู่ประจำที่ "บ้านเก่า" หรือ ครอบครัวของต้นตระกูล ผีเฮือนที่ฤทธิ์แรงมาก ลูกหลานต้อง

ให้ความเคารพดูแล เนื่องจากผีเสื้อจะคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานภายในครอบครัวนอกจากนี้ ยังคอยสอดส่องความเป็นอยู่และคอยควบคุมความประพฤติของลูกหลานอีกด้วย และเนื่องจาก ชาวไทลื้อเชื่อว่า "ผีเสื้อ" คือวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว บางครั้งจึงเรียกผีเสื้อว่า "ผีปู่ย่า" ด้วย ตระกูลหรือเครือญาติที่ถือผีเดียวกันนั้นจะมีหอผีตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้านของ ต้นตระกูลหรือบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า "แก้าผี" แต่บางตระกูลอาจไม่ได้สร้างหอผีไว้โดยเฉพาะแต่ก็ จะต้องมีการตั้งผีปู่ย่าไว้ในตัวเรือน มีผู้หญิงที่อาวุโสที่สุดในบ้านแก้านั้นเป็น "แก้าผี" หมายถึง เป็นผู้สืบทอดการติดต่อกับผีปู่ย่ามีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมกรรมกรเช่นไหว้บูชา หากลูกหลานครอบครัวใด ต้องการติดต่อกับผีปู่ย่าในเรื่องใดก็ต้องให้ผู้ที่เป็นแก้าผีติดต่อให้ โดยลูกหลานทุกครอบครัวจะต้องมีการปฏิบัติดูแลผีประจำตระกูลของตนเองอย่างสม่ำเสมอ หากลูกหลานคนใดทำผิดหรือเลี้ยงดูดูแล ไม่ดีเท่าที่ควร ผีเสื้อหรือผีปู่ย่าก็มักจะดลบันดาลให้เกิดเรื่องเดือดร้อนหรือเจ็บไข้ได้ป่วยเพื่อเป็นการลงโทษ แต่หากลูกหลานคนใดปฏิบัติดูแลอย่างสม่ำเสมอก็เชื่อว่าผีปู่ย่าก็จะดลบันดาลให้ ประสบแต่โชคลาภและความสำเร็จ

ผีอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันของชาวไทลื้ออยู่มากก็คือ ผีปู่ย่าดำหรือผีหม้อหนึ่งไหข้าว เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษอีกแบบหนึ่งที่เชื่อว่าเป็นผีที่ ประจำอยู่กับหม้อหนึ่งและไหข้าว ช่วยปกป้องคุ้มครองให้ลูกหลานอยู่ดีกินดีซึ่งแต่ละครอบครัวจะมี ผีปู่ย่าดำประจำครอบครัวตนเองชาวบ้านเชื่อว่า เป็นผีที่คุ้มครองดูแลระวังภัยให้คนเดียว คน จะต้องมีการ "ใส่ข้าวหม้อหนึ่ง" คือการแบ่งข้าวเหนียวเป็นคำเล็ก ๆ 4 คำแล้วนำไปวางไว้บริเวณ ขอบของหม้อหนึ่งและไหข้าวอย่างละ 2 คำ พร้อมกับบกล่าววจาให้ปู่ย่าดำช่วยดูแลรักษาคนใน ครอบครัว เช่น "เฮอ ปู่ย่าดำเมื่อคำเมื่อคืนก็ขอให้ช่วยรักษาฝากอยลูกหลานหอเสื้อฮ้อฮ้ออยู่ดีมี สุข อย่าได้มีโรคภัยไข้เจ็บอะหยังมารบกวน ขอฮ้อมีโชคมีชัยน่อ" (อิน ไชยอุดม, 2543)

ผีที่มีบทบาทต่อชุมชนโดยรวมได้แก่ ผีเจ้านายหรือผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ซึ่ง ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีที่คอยคุ้มครองดูแลคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขประกอบกิจการงานต่าง ๆ ได้โดยไม่ประสบอุปสรรคปัญหาใด ๆ ผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมืองจะสถิตย์อยู่ที่หอเจ้านาย หรือหอผีเสื้อ บ้าน ซึ่งชาวบ้านร่วมกันสร้างไว้ บริเวณกลุ่มบ้านทางสอง เป็นบริเวณที่อยู่กึ่งกลางหมู่บ้าน ระหว่างบ้านแม่สาบเหนือและบ้านแม่สาบใต้ มีพ่อตา ยิมิสูโท เป็น "พ่อล้าม" หรือ "พ่อตั้งข้าว" มีหน้าที่เป็นตัวแทนชาวบ้านทำพิธีเช่นไหว้ผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง หรือนัยว่าเป็นตัวแทนของชาวบ้านที่ สามารถสื่อสารกับผีเจ้านายได้แต่เพียงผู้เดียว (ตา ยิมิสูโท, 2543)

นอกจากนี้ยังมีผีอื่น ๆ อีกที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น ผีขุนน้ำ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้ปกป้องรักษาขุนน้ำห้วยแม่สาบให้มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ผีไร่ผืนา ที่

ทำหน้าที่เป็นเทพยดาเจ้าที่คอยคุ้มครองดูแลเลือกสรรไร่นาของชาวบ้าน ดังนั้นก่อนที่ชาวบ้านจะทำนาทำสวนจะต้องมีการบอกให้เจ้าที่ทราบก่อนเพื่อเป็นการขออนุญาตและขอให้ผีไร้ผีนาช่วยดูแลพืชพันธุ์ที่ปลูกไว้ให้เจริญงอกงามได้ผลผลิตดี ส่วนผีกลุ่มที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีร้ายที่มักทำความเดือดร้อนและการเจ็บป่วยให้แก่ลูกหลาน ได้แก่ ผีกะ ผีสื่อ ผีสองนาง ผีโพง และผีตายโหงที่มักจะสิงสถิตย์อยู่ตามต้นไม้ ป่าช้าหรือบริเวณอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทัศนคติที่คล้ายคลึงกับความเชื่อเรื่องผีของชาวไทยล้านนาโดยทั่วไป

- ความเชื่อเรื่อง ไชยกลาง ฤกษ์ยาม เครื่องรางของขลังและคาถาอาคม

เรื่องของความเชื่อในไสยกลางของขลังและสิ่งเหนือธรรมชาติถือเป็นสิ่งสำคัญที่แยกไม่ออกจากวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ เพราะการประกอบกิจกรรมอันใดในชีวิตประจำวัน ชาวไทลื้อจะต้องยึดเอาฤกษ์ยามยามดีเป็นหลักนับตั้งแต่กิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นการออกเดินทาง การปลูกพืชผล ไปจนถึงกิจกรรมสำคัญ เช่น ขึ้นเรือนใหม่ แต่งงาน เป็นต้น ผู้ที่ทำหน้าที่ดูฤกษ์ยามให้แก่ชาวบ้านคือ พระ และอาจารย์ซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ผ่านการบวชเรียนและเป็นผู้มีความรู้ด้านฤกษ์ยามตามตำราที่ได้ศึกษามาขณะบวชเรียน นอกจากนี้ในอดีตชาวไทลื้อยังเป็นกลุ่มชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องรางของขลังและคาถาอาคมเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าผู้ชายไทลื้อในอดีตจะนิยมสักตามตัวและแขนขา พ่ออุ้ยเสาร์ สารุเม (2543) เล่าว่ารอยสักที่ปรากฏตามร่างกายของชาวไทลื้อเป็นรอยที่เกิดจากการสักยันต์ เพื่อที่จะทำให้คน ๆ นั้นอยู่ยงคงกระพัน มีความกล้าหาญ และช่วยให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ผู้ที่สักยันต์มักจะต้องเรียนรู้คาถาอาคมประกอบไปด้วยและจะต้องปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์ เว้นจากการกระทำความชั่วต่าง ๆ จึงจะทำให้วิชาที่เรียนมามีความศักดิ์สิทธิ์และอยู่กับตัวตลอดไป

ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบนิยมใช้ประโยชน์จากความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลังและคาถาอาคมไปในด้านการขจัดปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บและเคราะห์ร้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนหรือคนในครอบครัว พ่อหนานปันคำ สารุเม (2543) อดีตกำนันตำบลสะเมิงใต้และเป็นพ่อหมอผู้ได้รับความยกย่องเคารพนับถือจากคนในหมู่บ้านว่าเป็นผู้มีความรู้และมีคาถาอาคมที่ศักดิ์สิทธิ์ เล่าว่า ได้เล่าเรียนวิชาความรู้ในด้านนี้ขณะบวชอยู่ในวัดแม่สาบใต้ โดยศึกษาจากพระและจากตำราต่าง ๆ ที่เขียนใส่บั้งใบลานไว้แล้วฝึกฝนร่วมกับการปฏิบัติตัวจนมีความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะความรู้ในเรื่องสมุนไพรและอาคมรักษาโรค คนส่วนใหญ่ที่มาหาจะมาให้รักษาอาการโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ปัจจุบันผู้ที่นิยมรักษาโดยใช้อาคมและสมุนไพรน้อยลง เพราะไปรักษาในโรงพยาบาลแล้วได้ผลเร็วกว่า แต่ก็ยังมีหลายรายที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่หายหรือหายช้า

แต่มาศึกษาโดยใช้ยาสมุนไพร่วมกับการ "เป่า" หรือการใช้อาคมแล้วหาย ทำให้ศาสตร์และความเชื่อด้านนี้ยังมีเหลืออยู่บ้างในชุมชน

- ความเชื่อเรื่อง "ซิด"

ซิด หมายถึง ความเชื่อเกี่ยวกับการประทุติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดี ขัดต่อหลักศีลธรรมส่งผลให้เกิดภัยพิบัติและความทุกข์ร้อนให้แก่ตนหรือครอบครัว ในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ ความเชื่อเรื่อง "ซิด" นับว่ามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมเป็นอย่างมาก เนื่องจากความเชื่อดังกล่าวเป็นเหมือนเครื่องมือคอยควบคุมไม่ให้คนในสังคมประทุติผิดต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นประทุติผิดต่อบรรพบุรุษ ประทุติผิดต่อผีต่าง ๆ การทำผิดถูกขยามรวมทั้งการลบหลู่ศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ตามความเชื่อดังเดิม พ่ออู๋ยเสาร์ สารูเม (2543) กล่าวว่า ซิดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ซิดน้อย เป็นการทำความผิดที่สามารถแก้ไขได้ โทษที่ได้รับเล็กน้อย เช่น การบัสสาวะใส่จอมปลวก หรือบริเวณที่มี "ผี" สถิตย์อยู่ อาจทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยเล็กน้อย สามารถแก้ไขได้ โดยการนำกรวยข้าวตอกดอกไม้และเครื่องเซ่นอื่น ๆ ไปขอขมาลงโทษก็หายได้

2. ซิดหลวง เป็นการทำความผิดร้ายแรง แก้ไขได้ยากหรืออาจไม่สามารถแก้ไขได้เลย เช่นการสร้างบ้านบริเวณทางผีผ่าน การถมบ่อน้ำ การเข้าไปสร้างบ้านหรือทำสวนบริเวณวัดห่าง (วัดร้าง) เป็นต้น ชาวบ้านเชื่อว่าผลจากการกระทำ "ซิด" เหล่านี้จะทำให้ตนเองหรือคนในครอบครัวล้มป่วยเป็นบ้าหรือเสียชีวิตได้

ความเชื่อเรื่อง "ซิด" มีพื้นฐานมาจากความเชื่อศรัทธา ในสิ่งเหนือธรรมชาติ และการให้คุณค่าต่อการทำความดี โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องผีและวิญญาณ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ คือผู้คอยควบคุมดูแลการประทุติปฏิบัติตัวของคนในชุมชน ตลอดจนเป็นผู้คอยชี้แนะช่วยเหลือแนวทางแก้ไข "ซิด" ผ่าน "คนทรง" ให้แก่ชาวบ้านได้อีกด้วย

ประเพณีและการประกอบพิธีกรรม

จากพื้นฐานความคิดความเชื่อ และการให้คุณค่าต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมทั้งแนวทางการประทุติปฏิบัติที่ตั้งมั่นอยู่ในการประกอบความดีเป็นแนวทางหลักในการดำรงชีวิต ส่งผลให้เกิดประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นการแสดงออกถึงความเชื่อความศรัทธาและการให้คุณค่าต่อสิ่งสูงสุดเหล่านั้นหลายอย่าง ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีต่าง ๆ แล้วสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ ดังนี้

- ระดับบุคคลหรือครอบครัว ได้แก่

1.1 การปักเฮิน และขึ้นเฮินใหม่ เป็นประเพณีปฏิบัติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ความร่วมมือร่วมใจ และความรักสามัคคี ตลอดจนความผูกพันที่มีต่อธรรมชาติก่อนที่ชาวไทยจะเริ่มสร้างบ้านหลังใหม่ เจ้าของบ้านจะต้องไปดูฤกษ์ยามจาก "อาจารย์" หรือผู้รู้ในหมู่บ้านเพื่อหาวันที่ในการทำพิธีปักเฮิน ซึ่งเป็นพิธียกเสาขวัญหรือเสาเอก เป็นเสาต้นแรกเพื่อความเป็นสิริมงคลแล้วจึงลงเสาบ้านที่เป็นโครงสร้างหลักของบ้านทุกต้นก่อนที่จะดำเนินการก่อสร้างต่อไป ในวันที่ "ปักเฮิน" นั้น ชาวบ้านจะส่งตัวแทนครอบครัวไปช่วยกันทุกครอบครัว เริ่มตั้งแต่ในช่วงเช้าหลักจากที่เจ้าของบ้านได้จัดเตรียมพื้นที่บริเวณที่จะสร้างบ้านไว้แล้ว ก่อนที่ชาวบ้านจะช่วยกันขุดหลุม "อาจารย์" ที่ชาวบ้านเชิญมาประกอบพิธีจะทำพิธี "ขึ้นเท้าทั้งสี่" ก่อนเมื่อเสร็จพิธีชาวบ้านก็จะช่วยกันขุดหลุมและทำพิธียกเสา ขวัญหรือเสานางพญา ซึ่งเป็นเสาหลักของบ้านลงหลุม จากนั้นอาจารย์จะทำพิธี "หมอลงขวัญ" แล้วจึงนำเอากล้วย 1 เครือ มะพร้าว 1 ทะลาย ต้นกุ่มหน่อกล้วยหน่ออ้อย หมากพลูหรือ ผูกติดกับเสาเอกไว้ด้วยฝ้ายดิบ 108 เส้น ก็เป็นอันเสร็จพิธีหลังจากพิธียกเสาเอกเสร็จสิ้นชาวบ้านก็จะช่วยกันขุดหลุมและลงเสาที่ที่เหลือทุกต้นรวมทั้งการขึ้นโครงสร้างหลังคาของบ้านจนสำเร็จในวันเดียว เมื่อเสร็จพิธีปักเฮินแล้วเจ้าของบ้านก็จะเลี้ยงอาหารเพื่อตอบแทนน้ำใจของชาวบ้านทุกคนโดยไม่ต้องมีการจ่ายค่าแรงตอบแทนแต่อย่างใด

หลังจากการสร้างบ้านเรือนเรียบร้อยแล้วก่อนที่คนในครอบครัวจะ "ขึ้นอยู่" บ้านหลังใหม่จะต้องมีการทำพิธี "ขึ้นเฮินใหม่" เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้อยู่อาศัย และเพื่อสร้างจิตสำนึกในความเป็นครอบครัวความสามัคคีในหมู่ญาติพี่น้องในครอบครัวตลอดจนมิตรสหายในชุมชน การประกอบพิธีจะแบ่งเป็น 2 วัน วันแรกเรียกว่า "วันดา" เป็นวันที่ญาติมิตรพี่น้องจะมาช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และสิ่งของที่จะใช้ในการประกอบพิธี วันที่สองเรียกว่า "วันขึ้น" จะเป็นวันประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะแบ่งเป็นพิธีทางศาสนาและพิธีอัญเชิญขวัญสืบชะตาขึ้นเฮินใหม่ ในวันที่ขึ้นหรือวันทำบุญช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเลี้ยงพระก่อนในช่วงสายจึงเริ่มทำพิธีขึ้นเฮินใหม่ โดยนำเอาคนที่มียศเป็นสิริมงคล เช่นเงิน คำ แก้ว สุข เป็นผู้หามหมอนึ่งให้ข้าวตลอดจนสิ่งของอื่น ๆ ของครอบครัวจากบ้านหลังเก่าหรือจากที่อยู่ขณะสร้างบ้านนำขึ้นไปบนบ้านตามด้วยเจ้าของบ้านและคนในครอบครัว เพราะเชื่อว่าการให้คนที่มียศเป็นสิริมงคลนำขึ้นอยู่บ้านใหม่ก็เหมือนการนำมาซึ่งความมั่งมีศรีสุขและความสงบร่มเย็น จากนั้นจะมีพิธีฝัง "ก้อนเส้า" ที่

บริเวณ "เตาไฟ" หรือบริเวณเตาที่จะใช้ประกอบอาหารในห้องครัวเพื่อให้การปักหลักปักฐานในบ้านหลังใหม่มีความมั่นคงและอุดมสมบูรณ์ แล้งจึงมีการประกอบพิธีฮ้องขวัญและสืบชะตาคนในครอบครัวของเจ้าของบ้าน เมื่อเสร็จพิธีก็จะมีการเลี้ยงอาหารขอบคุณผู้มาร่วมงาน อาจมีการจัดให้มีการขับซอ หรือเล่นดนตรีระลือซอซึ่งไปด้วยเพื่อความสนุกสนานของแขกที่มาร่วมงาน (แสนสาธุเม, 2543)

1.2 การเลี้ยงผี ในความเชื่อของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ "ผี" แบ่งออกเป็นหลายระดับดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ดังนั้นการเลี้ยงผีของชาวบ้านจึงมีหลายแบบการเลี้ยงผีที่มีจุดมุ่งหมายในระดับบุคคลหรือครอบครัว ได้แก่ การเลี้ยงผีเฮือนหรือผีปู่ย่า ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงในช่วงเดือน 7-9 โดยให้ข้าวปลาอาหารตามธรรมเนียมของแต่ละครอบครัว ซึ่งอาจใช้หมูหรือไก่เป็นเครื่องเลี้ยงหลักมีเก้าผีที่บ้านเก้าของครอบครัวผู้ประกอบพิธีให้ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพและความรำลึกถึงบุญคุณของบรรพบุรุษที่ช่วยปกป้องคุ้มครองให้ครอบครัวอยู่ดีมีสุขมาตลอดทั้งปี (มูล กาคะโล, 2543) นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงผีหม้อหนึ่งหรือการเลี้ยงปู่ด้ายดำ ซึ่งเป็นผีประจำแต่ละบ้าน การเลี้ยงนิยมใช้ไก่ต้ม 2 ตัว เลี้ยงเป็นประจำในช่วงเดือน 9 หรืออาจเป็นช่วงวันสงกรานต์ นอกจากการเลี้ยงประจำปีแล้วยังมีการเลี้ยงผีปู่ด้ายดำในโอกาสที่มีการบนิทานขอให้ผีปู่ด้ายดำช่วยคลันดาลสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จเช่นในยามเจ็บป่วย หรือในการเดินทางของลูกหลาน เมื่อสิ่งที่บนิทานสำเร็จลุล่วงไปชาวบ้านก็จะเลี้ยงตามที่เอ่ยวาจาไว้ (อินไชยอุด, 2543) ส่วนผีอื่น ๆ ที่ต้องเลี้ยงมักเป็นผีร้ายที่ทำให้เจ็บป่วยหรือผีที่ทำให้เกิดปัญหาอาเพศขึ้นกับครอบครัวซึ่งคนในบ้านจะไปถาม "เมื่อ" จากคนทรงเจ้าประจำหมู่บ้านว่าความทุกข์ร้อนที่เกิดขึ้นมาจากสาเหตุใด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าบางครั้งความเจ็บป่วยและเพทภัยที่เกิดขึ้นกับตนหรือครอบครัวอาจเกิดจาก "ผี" ร้ายต่าง ๆ ดังคำพูดที่ว่า "คุณตักดี ผีตักฮ้าย" (คนทักดี ผีทักร้าย) หมายถึงคนที่เจ็บป่วยอาจไปทำสิ่งใดที่เป็นการผิดต่อผี ทำให้ผีทักหรือผีลงโทษจนเกิดความเจ็บป่วยขึ้น ซึ่งในกรณีอย่างนี้ "เจ้านาย" จะบอกถึงสาเหตุของปัญหาผ่าน "ร่างทรง" ให้รับรู้ว่าเมื่อรู้สาเหตุจากคนทรงแล้วชาวบ้านจะทำการ "โยง" คือการให้ผู้อาวุโสผู้ชายในบ้านนำขันข้าวตอกดอกไม้มาถวบนที่ตัวผู้เจ็บป่วยเพื่อเป็นการขอขมาลาโทษและขอให้อาการเจ็บป่วยหาย ถ้าหายจากอาการผิดปกติแล้วจะเลี้ยงตามที่ได้ "โยง" ไป แต่ถ้าไม่หายก็จะมี การ "อนุญาต" คือไม่ต้องเลี้ยง สำหรับการเลี้ยงผีในลักษณะนี้จะทำการเลี้ยงบริเวณที่เจ้านายบอกให้ไปเลี้ยง ซึ่งเป็นบริเวณที่สถิตย์อยู่ของผีนั่น ๆ ส่วนใหญ่มักจะเป็นบริเวณต้นไม้ใหญ่บ่อน้ำหรือบริเวณที่เคยมีคนเสียชีวิตมาก่อน

1.3 การฮ้องขวัญ หรือ เรียกขวัญ พิธีกรรมการ "ฮ้องขวัญ" ของชาวไทลื้อ บ้านแม่สาบมีลักษณะคล้ายคลึงกับประเพณีการเรียกขวัญของชาวไทยเหนือโดยทั่วไป พื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับ "ขวัญ" ของชาวไทลื้อเชื่อว่าคนทุกคนมีขวัญทั้งหมด 32 ขวัญ หากขวัญใดขวัญหนึ่งหายไปก็จะทำให้คน ๆ นั้นไม่สบาย ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการ "ฮ้องขวัญ" คือเพื่อเป็นการเรียกขวัญที่หายไปของคนไข้ให้กลับมาอยู่กับตัว ให้มีขวัญและกำลังใจดีขึ้น ผู้ที่ทำหน้าที่ "ฮ้องขวัญ" เรียกว่า "หมอขวัญ" มักเป็น พ่อน้อยพ่อหนานที่ผ่านการบวชเรียนและมีความรู้เกี่ยวกับพิธีการฮ้องขวัญ เวลาที่นิยมทำพิธีคือช่วงเย็นหรือช่วงเวลากลางคืน โดยในช่วงกลางวันญาติพี่น้องในครอบครัวจะมาช่วยกัน "ดาครว" หรือเตรียมวงของที่จะใช้ในการประกอบพิธี ได้แก่ หมากพลู บุหรี่เมี่ยง กล้วยอ้อย ข้าวเหนียว ปลาปิ้ง หรือไข่ต้ม บางครั้งอาจใช้ไก่ต้มหรือหุ่นปั้นรูปสัตว์ต่าง ๆ ตามที่หมอขวัญแนะนำ นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่จะขาดไม่ได้ก็คือด้ายสายสิญจน์ และข้าวสารหรือข้าวเปลือกจำนวน 32 คู่ ตามจำนวน "ขวัญ" ในตัวคนเมื่อถึงเวลาหมอขวัญจะเริ่มประกอบพิธี โดยการกล่าวคำฮ้องขวัญเป็นสำนวนแบบพื้นเมืองภาคเหนือ ใช้เวลาประมาณ 30-50 นาที เมื่อกล่าวคำ ฮ้องขวัญจบตามตำรา จะมีการเสี่ยงทายว่าขวัญกลับมาสู่ตัวทั้ง 32 ขวัญหรือยัง โดยการเสี่ยงหยิบข้าวเปลือกหรือข้าวสารที่เตรียมไว้หากหยิบมาได้จำนวนคู่แสดงว่าขวัญของผู้ป่วยกลับมาแล้ว หากหยิบได้จำนวนคี่แสดงว่าขวัญยังกลับมาไม่ครบ หมอขวัญก็จะกล่าวคำฮ้องขวัญต่อไปแล้วเสี่ยงทายใหม่จนกว่าขวัญจะกลับมา หลังจากทำพิธีเสร็จก็จะนำข้าวปลาอาหารในพิธีมาให้ผู้ป่วยรับประทาน (อินรบ พุทธิโส และตีบ ยะมะโน, 2543)

ความเชื่อเกี่ยวกับการฮ้องขวัญเป็นความเชื่อที่ส่งผลด้านจิตใจต่อชาวไทลื้อเป็นอย่างมาก ในการเดินทางไปประกอบกิจกรรมใด ๆ ก็ตามหากจะกลับบ้านชาวไทลื้อมักจะฮ้องขวัญกลับด้วย โดยมักเอ่ยว่า "เนื้อขวัญบีกบ้านบีกจองตวยกันเนื้อ" หรือเวลาที่ลูกหลานตกใจร้องให้ผู้เป็นบิดามารดาจะอุ้มแล้วปลอยขวัญว่า "เออขวัญมา ขวัญมาอยู่กับเนื้อกับไต่วน้องเนื้อ" ซึ่งเชื่อว่าเมื่อฮ้องขวัญแล้วก็จะอยู่สุขสบาย ในทุกยาม (ขัน คำศรีพงษ์, 2543)

1.4 การสืบชะตา ในชุมชนไทลื้อมีความเชื่อเกี่ยวกับการสืบชะตาคู่กับชุมชนของชาวไทยเหนือโดยทั่วไป การสืบชะตาเป็นพิธีกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้ายหรือเสนียดจัญไรต่าง ๆ ออกจากตัวบุคคลครอบครัวหรือสถานที่ การสืบชะตาที่มีจุดมุ่งหมายในระดับ บุคคลหรือครอบครัว คือ การสืบชะตาคน มักจะทำในโอกาสพิธีสำคัญต่าง เช่น ขึ้นเฮินใหม่ วันเกิดหรือวันอื่น ๆ ตามแต่จะกำหนด เพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ต่ออายุให้คลาดแคล้ว

จากภัยอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บหรือบางครั้งก็ทำเพื่อสะเดาะเคราะห์ภายหลังจากการประสบเคราะห์กรรมหนัก ๆ เชื่อว่าสืบชะตาแล้วจะทำให้เสริมดวงชะตาเป็นการบำรุงขวัญและกำลังใจให้ผู้ที่สืบชะตา โดยมีพระสงฆ์ตั้งแต่ 1 รูปจนถึง 9 รูป เป็นผู้ทำพิธี จำนวนของพระสงฆ์ที่จะนิมนต์มาทำพิธีจะขึ้นอยู่กับความสำคัญของงาน เช่น ในโอกาสสืบชะตาหลังประสบเคราะห์กรรม อาจใช้พระสงฆ์เพียง 1 รูป แต่ในงานสำคัญเช่นขึ้นเฮนใหม่ นิยมใช้พระสงฆ์ 5 หรือ 9 รูป พระสงฆ์จะสวดมนต์ตามบทสวดสืบชะตาของล้านนา ผู้สืบชะตาจะนั่งอยู่ในซุ้มสายสิญจน์ที่จัดเตรียมไว้ เมื่อพระสงฆ์สวดจบแล้วจะผูกข้อมือผู้สืบชะตาด้วยด้ายสายสิญจน์และพรมน้ำพระพุทธมนต์ก็เป็นอันเสร็จพิธี ซึ่งอาจมีการถวายภัตตาหารและไทยทานให้แก่พระสงฆ์เพื่อเป็นการทำบุญภายหลังจากเสร็จพิธีสืบชะตาด้วย (ตีป ยะมะโน, 2543)

1.5 การส่งเคราะห์สงจน เป็นพิธีกรรมของชาวไทลื้ออีกพิธีกรรมหนึ่งที่กระทำเพื่อปลดปล่อยชั่วร้ายต่าง ๆ ให้ออกไปจากผู้ประสบเคราะห์กรรมและเป็นการเสริมสร้างกำลังใจให้ผู้ประสบเคราะห์กรรมอยู่สุขสบาย ให้โรคภัยไข้เจ็บและภัยอันตรายหมดสิ้นไปจากตัวคนผู้นั้น การส่งเคราะห์มักจะทำด้วย 2 เหตุหลัก คือ กระทำเมื่อมีการดูฤกษ์ยามตามวันเดือนปีเกิด เพื่อตรวจดวงชะตาจาก "อาจารย์" หรือหมอดูผู้มีชีวิตความรู้เกี่ยวกับการตรวจดวงชะตาว่าผู้ที่มีวันเดือนปีเกิดวันใดมีโอกาสประสบเคราะห์กรรมช่วงใด ควรจะจัดพิธีส่งเคราะห์ให้วันไหน ซึ่งส่วนใหญ่การส่งเคราะห์ลักษณะนี้มักจะทำกันในช่วงวันสงกรานต์ปีใหม่ อีกเหตุหนึ่งก็คือการส่งเคราะห์ เมื่อประสบเคราะห์กรรมหรือภัยพิบัติต่าง ๆ แล้ว เช่นเกิดอุบัติเหตุหรือเจ็บไข้ได้ป่วยหนักก็จะทำการส่งเคราะห์กรรมหรือเพื่อให้พ้นจากเคราะห์กรรมนั้นสิ่งที่ใช้ในการส่งเคราะห์จะประกอบด้วยสะดวงที่ทำมาจากกากกล้วยพันเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาว 1 ศอก ปูพื้นสะดวงด้วยใบตองแล้วใช้กากกล้วยกั้นแบ่งพื้นที่ในสะดวงเป็น 9 ห้อง แต่ละห้องจะใส่สิ่งของตามตำราที่อาจารย์ผู้ประกอบพิธีบอกตรงมุมทั้ง 4 ของสะดวงมักปักด้วยกระดาษสีขาวตัดเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม นอกจากนี้ผู้ที่ทำพิธีต้องจัดเตรียมขันตั้งขันยกครูสำหรับ "อาจารย์" ผู้ประกอบพิธีซึ่งประกอบด้วยดอกไม้ 4 ดอก เทียน 4 เล่ม เหล้าขาว 1 ขวด ผ้าแดง ผ้าขาว หมากพลู และเงินค้ายกครู 32 บาท เมื่อจัดเตรียมสิ่งของพร้อมแล้ว อาจารย์ผู้ประกอบพิธีจะทำการยกครู "ขึ้นขันตั้ง" ก่อนหลังจากนั้นจึงให้ผู้ที่ส่งเคราะห์นั่งอยู่บริเวณห้องโถงหรือเรือนชานในบ้าน วางสะดวงและขันน้ำมนต์ไว้ตรงหน้า "อาจารย์" จะนั่งอยู่ด้านหลังแล้วกล่าวสรรเสริญพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ ก่อนจะบริกรรมคาถาสำหรับปลดปล่อยเคราะห์กรรมให้ออกไปจากผู้เข้าพิธีเมื่อ

ขวัญเข้า มาอยู่กับหลงกับเย ก็นกบ่หื้อตัก จักกบ่หื้อลุง" (มาเกิดขวัญข้าว มาอยู่ในยั้งในฉาง กิน อย่าให้สิ้นเปลือง อย่าให้หมดจากยั้ง) (แก้วมุล ชัตตะละ, 2543)

1.8 การอ้งขวัญควาย วัฒนธรรมข้าวกับควายในวิถีชีวิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ ชาวบ้านจะให้ความสำคัญต่อควายเป็นอย่างมากเนื่องจากควายเป็นกำลังหลักในการปลูกข้าว ดังนั้นภายหลังจากเสร็จสิ้นฤดูทำนาก่อนที่จะนำควายไปปล่อยในป่า จะมีการทำพิธี "อ้งขวัญควาย" เพื่อเป็นการขอขมา (ขอขมา) หรือขอโทษกรรมที่ได้ใช้งานและดูดาเสียนดีในระหว่างที่ทำนา พิธีกรรมจะเริ่มจากการเตรียมหญ้าอ่อนและเกลือใส่ในควักใบตองตึง พร้อมทั้งเตรียมน้ำสะอาดใส่ขันวางไว้ให้ควายกินตัวละ 1 ขวด จากนั้นเจ้าของควายจะนำสวยข้าวตอกดอกไม้ (กรวยข้าวตอกดอกไม้) และกระบอกน้ำขมิ้นส้มป่อยมัดไว้ที่เข่าทั้งสองข้างของควาย แล้วผู้ทำพิธีจะเอ่ยวาจากล่าวคำขอโทษกรรม ขอขมาภาวะที่ได้ล่วงเกินไม่ให้มีกรรมกรรมต่อกัน และขอให้ควายตัวนั้นอยู่ดีมีสุขปราศจากโรคภัยใด ๆ เมื่อกล่าวเสร็จก็จะนำน้ำขมิ้นส้มป่อยประพรมทั่วตัวควาย เป็นอันเสร็จพิธี (แก้วมุล ชัตตะละ, 2543)

2. ประเพณีและพิธีกรรมระดับชุมชน

2.1 การสืบชะตาบ้าน เป็นพิธีกรรมที่มีจุดมุ่งหมายคล้ายกับการสืบชะตาคน คือประกอบพิธีเพื่อความ เป็นสิริมงคลให้แก่หมู่บ้านและขจัดปัดเป่าสิ่งอูบาทว์ชั่วร้ายที่มีอยู่ในชุมชนให้หมดไป การสืบชะตาบ้านของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบโดยปกติจะกระทำกันทุกปีในวันปากปี คือวันที่ 16 เมษายน ช่วงเทศกาลปีใหม่เมืองหรือเทศกาลสงกรานต์ โดยชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเชื่อว่า การทำพิธีสืบชะตาบ้านในวันปากปีจะช่วยให้การเริ่มต้นใช้ชีวิตในปีใหม่มีความสุข ความเจริญและปลอดภัยจากอุปสรรคอันตรายทั้งปวง สำหรับสถานที่ประกอบพิธีจะจัดขึ้นบริเวณ "สี่แยกกองชุม" บริเวณกลุ่มบ้านหลวงซึ่งเป็นกลุ่มบ้านแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษ และเป็นบริเวณใจกลางหมู่บ้านด้วย โดยก่อนวันประกอบพิธีชาวบ้านจะมาช่วยกันทำความสะอาดบริเวณรอบ ๆ มีการตกแต่งสถานที่ประกอบพิธีด้วยการนำราชวัติฉัตรธง ต้นกล้วยต้นอ้อย มาปักประดับโดยรอบและมีการโยงด้ายสายสิญจน์รอบบริเวณพิธีแล้วโยงต่อไปยังบ้านเรือนต่าง ๆ มีการทำแท่นบูชาทำวงตั้งสีไว้ในบริเวณพิธีด้วย ในวันประกอบพิธีชาวบ้านจะนำสิ่งของมาบริจาค ร่วมกันเพื่อใช้ในพิธี ได้แก่ ข้าว พริกแห้ง เกลือ ข้าวต้มขนมหวาน ดอกไม้ธูปเทียน หมากพลู นูหรือเมี่ยง ส่วนแต่ละครอบครัวจะนำขันใส่ข้าวสารข้าวเปลือกหรือใส่ทรายและน้ำขมิ้นส้มป่อยมา

วางไว้ในบริเวณวงล้อมของด้ายสายสิญจน์ หลังจากจัดเตรียมสิ่งของแล้วในช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตร หลังจากนั้นพระสงฆ์จะสวดชัยมงคลคาถาหรือสวดเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อพระสงฆ์สวดเสร็จแล้วก็จะมีการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้แก่ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีและให้พรแก่ชาวบ้านเป็นอันเสร็จพิธี ชาวบ้านก็จะนำเอาขันข้าวเปลือกข้าวสารหรือขันใส่ทรายและน้ำมันส้มป่อยที่ผ่านพิธีสืบชะตาของตนกลับไปโปรยหว่านและประพรมน้ำมันส้มป่อยภายในบริเวณบ้านและเรือกสวนไร่นาของตนเพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นการขจัดเพชฌัญญ์แก่ครอบครัวของตนต่อไป

ในอีกกรณีหนึ่งที่ชาวบ้านแม่สาบจะจัดให้มีการสืบชะตา คือกรณีที่มีเรื่องร้ายแรงหรือเหตุผิดปกติขึ้นในหมู่บ้าน เช่น เมื่อผู้คนเกิดการเจ็บป่วยกันมากหรือมีผู้คนเสียชีวิตติดต่อกันหลายคน ชาวบ้านมักจะจัดให้มีพิธีสืบชะตาบ้านที่เรียกว่า "สืบชะตาหลวง" โดยอาจจัดบริเวณสี่แยกกองชุมหรือจัดในวัดก็ได้ การประกอบพิธีก็จะทำเหมือนกับการสืบชะตาบ้านประจำปีแต่สิ่งที่จัดเตรียมขึ้นเป็นพิเศษคือเตรียมงานให้ใหญ่ขึ้นและจะมีการอาราธนาอานิมนต์พระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านจากวัดต่าง ๆ มาร่วมพิธีและจะจัดให้มีการสวดเทศนาธรรมสืบชะตาด้วย

การสืบชะตาบ้านเป็นอีกพิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจรักใคร่สามัคคีกันของชาวบ้านแม่สาบที่จะช่วยกันจัดเตรียมและดำเนินการประกอบพิธีอย่างขันแข็ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่คนในหมู่บ้าน ให้สามารถดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างสงบสุข

2.2 การไหว้ผีหรือเลี้ยงผีและดำหัวผีเจ้าบ้านหรือผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าชาวบ้านแม่สาบมีความเชื่อว่าหมู่บ้านแม่สาบมีผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองหรือผีเจ้านายปกปักรักษาคุ้มครองอยู่ ดังนั้นเพื่อเป็นการระลึกถึงบุญคุณและเป็นการแสดงออกถึงความเคารพนับถือของชาวบ้านที่มีต่อผีเจ้านาย ชาวบ้านจะมีการเลี้ยงผีหรือไหว้ผีเป็นประจำทุกปี โดยการจัดเลี้ยงจะมีขึ้นในช่วงเดือน 4 ภายหลังจากการทำนาเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะร่วมกันนำอาหารคาวหวานและ "ข้าวใหม่" ไปบริจาครวมกันที่หอเจ้านาย มีการจัดเตรียม "เหล้าไห ไก่คู่" พร้อมทั้งดอกไม้ธูปเทียน นำไปทำพิธีเลี้ยงที่บริเวณหอเจ้านายโดยมีพ่อตั้งเข้าเป็นผู้ทำพิธี นอกจากนี้ช่วงเดือน 7 ในวันพญาวันซึ่งเป็นเทศกาลปีใหม่ของเมืองที่ชาวบ้านจะมีการทำบุญและมีการดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะร่วมกันบริจาคสิ่งของ ตลอดจนน้ำมันส้มป่อยไปทำพิธีรดน้ำดำหัวผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองที่บริเวณหอศาลโดยมีพ่อตั้งเข้าเป็นผู้ทำพิธีด้วย

การเลี้ยงผีเจ้านายที่กระทำในช่วงเดือน 4 ถือเป็น การแสดงความขอบคุณที่เจ้าบ้านหรือผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองได้ช่วยคุ้มครองดูแลให้การปลูกข้าวและการผลิตปัจจัยต่าง ๆ ในปีที่ผ่านมาอุดมสมบูรณ์ได้ผลดี ส่วนการไหว้ผีค้ำหัวผีในช่วงเดือน 7 นั้นถือเป็น การแสดงความคารวะและเพื่อขอสู่มาโฮลิตต่อผีเจ้านายหากได้ล่วงเกินหรือกระทำสิ่งผิดในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังเป็น การอธิษฐานขอให้ผีเจ้าบ้านช่วยปกป้องดูแล ดลบันดาลให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์และให้การเพาะปลูกที่กำลังจะเริ่มขึ้นในช่วงฤดูฝนได้ผลดีอีกด้วย ส่วนในโอกาสวันเข้าพรรษาและวันออกพรรษาชาวบ้านก็จะนำข้าวปลาอาหารมาบริจาครวมกันที่หอศาล เพื่อให้พ่อตั่งเข้าทำพิธีอัญเชิญเจ้าบ้านเข้าพรรษาและออกพรรษาพร้อมกับชาวบ้านอีกด้วย (ถา ยิมิสูโท, 2543)

2.3 การเลี้ยงผีฝายและฝีน้ำบ่อ ชาวบ้านแม่สาบเชื่อว่า ผีฝายและฝีน้ำบ่อ เป็นผีธรณีเจ้าที่ซึ่งประจำอยู่ที่ฝายหรือบ่อน้ำแต่ละแห่ง ทำหน้าที่ดูแลรักษาปริมาณน้ำจากลำน้ำแม่สาบหรือปริมาณน้ำในบ่อน้ำแต่ละแห่งไม่ให้เหือดแห้ง ให้มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงพืชพรรณในบริเวณไร่นาและให้น้ำในบ่อน้ำเพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี กลุ่มเหมืองฝายบางกลุ่มจะสร้าง “หอ” ให้เป็นที่สถิตย์ประจำของผีฝายที่บริเวณหัวฝายด้านที่มีคลองส่งน้ำเข้าไปในที่นาที่สวน ส่วนบริเวณบ่อน้ำซึ่งใช้ผลิตน้ำประปาหมู่บ้านก็จะมี “หอ” ประจำของฝีน้ำบ่ออยู่ทุกแห่ง ในการเลี้ยงผีฝายนั้น ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายนั้น ๆ จะช่วยกันบริจาคเงินเพื่อนำไปซื้อหัวหมูเป็นเครื่องเลี้ยงหลัก นอกจากนี้ก็จะมีเหล้าและข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนเป็น สิ่งของประกอบการจัดเลี้ยง เมื่อถึงวันเลี้ยงในช่วงกลางวันสมาชิกเหมืองฝายทุกคนครบครันจะไปช่วยกันถ่างหญ้าทำความสะอาดบริเวณ “หอ” ฝีและรอบ ๆ บริเวณหัวฝายให้เรียบร้อย อาจจะมีการชอม “หอ” ด้วยในบางปี จากนั้นพอดกเย็นแก่ฝายหรือลำฝายก็จะเป็นผู้นำในการจัดเลี้ยง โดยนำสิ่งของที่เตรียมมาวางถวายบริเวณหน้าหอผีพร้อมกับกล่าวอธิษฐานขอให้ผีฝายช่วยดูแลรักษาสุขภาพของเหมืองฝายให้สามารถใช้งานได้ตลอดฤดูกาลทำนา รวมทั้งขอให้ น้ำทำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี การจัดเลี้ยงผีฝายจะมีขึ้นในช่วงก่อนลงมือไถหว่านหรือช่วงต้นฤดูฝนตามแต่ทางกลุ่มเหมืองฝายนั้น ๆ จะตกลงกัน สำหรับการเลี้ยงฝีน้ำบ่อนั้นก็จะใช้เครื่องเซ่นไหว้เหมือนกับการเลี้ยงผีฝาย บางครั้งอาจใช้ไก่ต้มแทนหัวหมูก็ได้ แต่ระยะเวลาจัดเลี้ยงจะขึ้นอยู่กับว่ามีการเริ่มสร้างระบบประปาจากบ่อน้ำแห่งนั้นในเดือนใดจะมีการเลี้ยงผีครั้งแรกหลังจากสร้างระบบประปาเสร็จ ซึ่งสมาชิกกลุ่มประปาบ่อน้ำนั้น ๆ ก็จะเลี้ยงฝีน้ำบ่อในช่วงเดือนนั้นเป็นประจำทุกปี (ทร อินเหลือละ, 2543)

3. ประเพณีและพิธีกรรมระดับผสมผสาน

3.1 การदानข้าวใหม่หรือการदानข้าวล้านบาตร เป็นประเพณีที่ทำขึ้นหลังจากมีการเก็บเกี่ยวข้าวในนาเรียบร้อยแล้ว เป็นธรรมเนียมของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบที่จะต้องนำข้าวใหม่ที่ได้จากการเก็บเกี่ยวในปีนั้น ๆ มาทำบุญถวายทานเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่เทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายโดยเฉพาะพระแม่โพสพ ตลอดจนอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่บรรพชนของตนเสียก่อนที่จะนำมาบริโภคในครอบครัว การदानข้าวใหม่จะมีขึ้นในวันเพ็ญเดือน 4 หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวันเดือนสีเบ็ง ชาวบ้านจะนำข้าวใหม่มาหนึ่งแล้วนำไปทำบุญที่วัดพร้อมทั้งอาหารคาวหวาน และอีกส่วนหนึ่งจะนำข้าวสารข้าวเปลือกที่เป็นข้าวใหม่ไปถวายทานด้วย ในการทำบุญदानข้าวใหม่นี้ทางวัดจะเตรียมบาตรใส่ข้าวจำนวนมากตั้งไว้ในพระวิหารหน้าพระประธาน โดยจะแยกว่าบาตรใดใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง บาตรใดใส่ข้าวสารและบาตรใดใส่ข้าวเปลือก ชาวบ้านก็จะนำข้าวไปใส่บาตรกันเป็นจำนวนมากจนล้นออกมาจากบาตรที่ทางวัดจัดเตรียมไว้ ดังนั้นชาวบ้านจึงนิยมเรียกประเพณีการदानข้าวใหม่ว่าเป็นประเพณีการदानข้าวล้านบาตรด้วย หลังจากที่บ้านนำข้าวและสิ่งของไทยธรรมมารวมกันในพระวิหารแล้ว ในช่วงเช้าก็จะนิมนต์พระสงฆ์มารับการถวายข้าวโดยประกอบพิธีเหมือนกับการทำบุญในวันพระตามปกติ คือมีการไหว้พระรับศีลแล้วจึงโอกาสเวรदानถวายข้าวใหม่ จากนั้นจะนำข้าวใหม่และอาหารคาวหวานประเคนถวายพระสงฆ์แล้วรับพรจากพระสงฆ์เป็นอันเสร็จพิธี ข้าวใหม่ที่เป็นข้าวสารข้าวเปลือกที่ชาวบ้านทำพิธีถวายทานแล้วก็จะกลายเป็นกองกลางของวัดเพื่อนำไปใช้ในกิจการของวัดต่อไป (พระครูสันติคุณาธาร, 2543)

3.2 ประเพณีการदानก่องโหล้วพระเจ้า เป็นพิธีที่จัดขึ้นในคืนก่อนวันเดือนสีเบ็ง ซึ่งเป็นฤดูหนาว ชาวบ้านจะช่วยกันหาโหล้วหรือพินตามป่าแพะรอบหมู่บ้านโดยจะเลือกไม้ที่มีสีเขียว ติดไฟดี ไม่แตกเวลาจุดไฟ เช่นไม้โจ๊ก ไม้โมก ไม้คนทา เป็นต้น ชาวบ้านจะตัดมาทั้งต้นนำมาปอกเปลือกไม้ออกแล้วผึ่งแดดให้แห้งสนิทก่อนจะนำไปถวายรวมกันไว้ที่วัด ในช่วงบ่ายพระเถรและชาวบ้านจะช่วยกันนำไม้บางส่วนมาตัดเป็นท่อนขนาดยาว 1 ศอกแล้วมัดรวมกันมัดละ 80 ท่อน จากนั้นจะนำมาสุ่มรวมกันเป็นกองโดยใส่ไม้ท่อนไว้ข้างในและนำไม้ทั้งต้นที่ไม่ได้ตัดผูกไว้รอบ ๆ ลักษณะเป็นกระโจมไว้ที่บริเวณลานหน้าวัดตรงหน้าพระวิหาร ภายหลังรับประทานอาหารเย็นแล้วชาวบ้านจะนำขันข้าวตอกดอกไม้ไปไหว้พระรับศีลฟังธรรม กล่าวคำถวายไม้ก่องโหล้วและรับพร จากนั้นก็จะออกไปจุดก่องโหล้วพระเจ้าที่เตรียมไว้หน้าวัดมีเจ้าอาวาสเป็น

ประธานในการจุดไฟเผากิ่งโหล้วพระเจ้า โดยตลอดทั้งคืนวันเป็ง 14 คำนั้นทางวัดจะเปิดประตู หน้าต่างของพระวิหารไว้ขณะที่มีการจุดไฟเพื่อให้แสงไฟและความอบอุ่นจากกองไฟนั้นกระทบถึง องค์พระประธานในวิหาร เป็นการหิงไฟให้พระพุทธรูปเจ้าตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทลื้อ สำหรับชาวบ้านที่มาร่วมพิธีก็จะมาชุมนุมหิงไฟ (ผิงไฟ) จากกิ่งโหล้วพระเจ้าด้วยกัน พ่ออุ้ย เสาร์ สารูเม (2543) บอกว่าการตานกิ่งโหล้วพระเจ้านั้นเล่าสืบต่อกันมาว่ามีที่มาจากกาที่ตั้งแต่ อดีตมีข้อห้ามไม่ให้พระสงฆ์ตัดไม้ ก่อไฟหิงเมื่อถึงฤดูหนาวชาวบ้านรู้สึกเป็นห่วงพระสงฆ์ในวัด เกรงว่าจะหนาวเหมือนตนจึงรวมกันจัดพิธีตานกิ่งโหล้วพระเจ้าขึ้นเพื่อให้ความอบอุ่นแก่พระสงฆ์ และพระพุทธรูปในวัด พิธีกรรมดังกล่าวสะท้อนถึงการให้คุณค่าในพระพุทธรูปศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ สำคัญจำเป็นต้องช่วยกันทำนุบำรุงให้อยู่คู่กับสังคมสืบไป

3.3 ประเพณีตานก้วยสลากหรือการทำบุญสลากภัตร เป็นประเพณีที่จัดขึ้น เหมือนกับประเพณีการทำบุญสลากภัตของชาวไทยล้านนาโดยทั่วไป นั่นคือเป็นการทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลครั้งใหญ่ไปให้แก่บิดามารดาและญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้วหรือเพื่อเป็นบุญกุศลแก่ตน ในภายภาคหน้า นิยมทำกันในช่วงเดือน 12 จนถึงต้นเดือนยี่แล้วแต่ชาวบ้านจะตกลงกัน สิ่ง ที่นำมาถวายตานในพิธีตานก้วยสลากคือพืชผลที่ผลิตได้ในฤดูกาลผลิตที่ผ่านมา โดยชาวบ้านแต่ละ ครอบครัวจะจัดทำต้นสลากภัตของตนเป็นต้นครัวตานที่ประดับตกแต่งไปด้วยข้าวของเครื่องใช้ ต่าง ๆ ที่ตั้งใจจะถวายตานให้เกิดประโยชน์แก่วัด นอกจากนี้แต่ละครอบครัวจะจัดทำก้วยสลาก เป็นกระชู่ไม้ไผ่สานเล็ก ๆ ภายในบรรจุข้าวปลาอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ที่ต้องการถวายตานให้ แก่ผู้ตายหรือถวายตานเป็นกุศลในภายภาคหน้าให้แก่ตนเองและครอบครัว บางครอบครัวที่มี ฐานะค่อนข้างดี เป็นผู้มีจิตศรัทธาและมีกำลังเงินทองมากก็จะทำสลากจักหรือก้วยสลากขนาด ใหญ่เพื่อนำไปถวายให้ได้กุศลมากขึ้น ต้นครัวตานและก้วยสลากของแต่ละครอบครัวจะมีการ เขียน “เส้นสลาก” โดยใช้ไม้ไผ่ผ่าเป็นแผ่นหรือใช้ใบลานมาเขียนระบุว่าต้นสลากหรือก้วยสลากนั้น เป็นของผู้ใดต้องการถวายตานไปให้ใคร แล้วชาวบ้านก็จะนำเอาเส้นสลากไปรวมกันในพระวิหาร ในวันพิธีหลังจากช่วงเช้ามีการทำบุญตักบาตรตามปกติแล้ว ในช่วงสายจะมีการนิมนต์พระสงฆ์ จากวัดต่าง ๆ ให้มารับไทยทานสลากโดยจะนำพระสงฆ์จับเส้นสลากที่เตรียมไว้ จากนั้นชาวบ้านก็ จะไปหาว่าเส้นสลากของตนอยู่ที่พระสงฆ์รูปใดก็จะยกเอาต้นครัวตานหรือก้วยสลากไปถวายตาน และรับพรจากพระรูปนั้นก็อันเสร็จพิธี

3.4 ประเพณีการถวายทานต้อด (ถวายทานทอด) เป็นประเพณีหนึ่งที่ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบนิยมทำกันในช่วงหลังจากสิ้นเทศกาลเดือนยี่เป็งแล้ว ซึ่งจากการสัมภาษณ์พระครูสันติคุณาธาร (2543) พบว่า ประเพณีการทานต้อดนี้เป็นประเพณีที่นิยมกระทำกันมาตั้งแต่ครั้งอดีตของชาวไทลื้อ ไม่ค่อยพบเห็นประเพณีนี้ในชุมชนโดยทั่วไป นอกจากชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบที่ยังมีผู้นิยมทำบุญในลักษณะนี้กันอยู่ ลักษณะของการทานต้อดนั้นจะมีการจัดเตรียมสิ่งของจตุปัจจัยไทยธรรมเหมือนกับการแต่งดาองค์ผ้าป่า ชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาร่วมทำบุญจะไปรวมกันที่บ้านของผู้ที่เป็น “เก้า” ในการทานต้อดเพื่อช่วยกันแต่งดาต้นครัวตานและสิ่งของถวายทานในช่วงกลางวัน การจัดเตรียมสิ่งของนั้นจะให้รู้กันเฉพาะกลุ่มที่จะร่วมกันทำบุญเท่านั้นโดยจะไม่เปิดเผยให้ผู้อื่นล่วงรู้ หลังจากจัดเตรียมสิ่งของแล้วตกเย็นหลังรับประทานอาหารเย็นแล้ว ผู้ที่จะไปทำบุญด้วยกันก็จะมารวมกันที่บ้านของผู้เป็น “เก้า” หรืออาจมีการนัดเวลากันไว้เมื่อถึงเวลาทุกคนก็จะมารวมกัน โดยปกติการทานต้อดนั้นจะทำการในช่วงเวลาประมาณ 23:00 นาฬิกาถึง 24:00 นาฬิกา คือช่วงที่พระเณรภายในวัดหลับกันหมดแล้ว ชาวบ้านก็จะนำเอาต้นครัวตานและของทานทั้งหมดไปวางไว้ที่บริเวณบันไดกุฏิของเจ้าอาวาส ส่วนผู้ที่ไปทำบุญจะแอบซ่อนตัวอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กับต้นครัวตานเพื่อไม่ให้พระผู้รับต้นครัวตานรู้ว่าตนเป็นใคร จากนั้นก็จะทำการจุดประทัดจนกระทั่งเจ้าอาวาสตื่นและลงมาพบต้นครัวตานก็จะรู้ว่ามีคณะศรัทธามาทำบุญ พระรูปนั้นก็รับเอาปัจจัยไทยธรรมและให้ศีลให้พรโดยไม่รู้ว่ต้นครัวตานนั้นเป็นของผู้ใด แม้อิน ไซยฮุด (2543) ให้ความเห็นว่า การทานต้อดเกิดจากความเชื่อที่ว่า การทำบุญโดยไม่ให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นผู้ทำ เหมือนกับการปิดทองหลังพระนั้นจะทำให้ได้บุญกุศลยิ่งใหญ่มากกว่าการทำบุญตามปกติ ซึ่งความคิด ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนถึงการให้คุณค่าต่อการทำความดีในโลกทัศน์ของชาวไทลื้อได้เป็นอย่างดี

3.5 ประเพณีเดือนยี่เป็ง ชาวไทลื้อมีความเชื่อเหมือนกับชาวไทยล้านนาโดยทั่วไปว่า วันขึ้น 15 ค่ำของเดือนยี่เป็งเป็นวันที่พระเวทสันตระที่เป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าซึ่งได้เสด็จออกไปบำเพ็ญกุศลธรรมในป่า เมื่อถึงวันเป็งเดือนยี่จึงเสด็จกลับเข้าเมือง ผู้คนจึงทำพิธีต้อนรับโดยการจัดช่มประตู่โขงหรือช่มประตู่ป่าบริเวณหน้าบ้านของตน ตลอดจนมีการจุดประทัดประทัดไฟเพื่อเป็นพุทธบูชา นอกจากนี้ยังมีการลอยกระทงเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ภัยทุกชนิดต่าง ๆ ให้ไหลไปตามแม่น้ำ ให้ชีวิตเป็นสุขพืชผลอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในวันเดือนยี่เป็งของทุกปี ชาวบ้านแม่สาบก็จะมีการทำบุญและมีพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อที่มีมาตั้งแต่โบราณทุกปี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในวันเป็งเดือนยี่นั้นก็เหมือนกับพิธีกรรมของชาวไทยล้านนาคือ ในช่วง

เช้าก็จะมีการทำบุญตักบาตรรับศีลรับพร มีการตานขันข้าวเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แก่บรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว ในช่วงกลางวันก็จะมีการฟังธรรมเทศนาจากพระสงฆ์ ส่วนในตอนเย็นชาวบ้านจะนำเอาผางประติปไปวัดเพื่อจุดบูชาพระรัตนตรัยร่วมกัน ส่วนในบ้านของแต่ละครอบครัวก็จะมีจุดผางประติปดวงไฟ เพื่อเป็นการบูชาเทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน นอกจากนี้ยังมีการลอยกระทงในลำน้ำแม่สาบหรือตามลำเหมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นลอยเคราะห์ลอยทุกข์โศกต่าง ๆ ให้หมดไปด้วย

3.6 ประเพณีปีใหม่เมือง ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบมีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีปีใหม่เหมือนกับความเชื่อของ "คนเมือง" ในภาคเหนือนั้นคือเชื่อว่าศักราชใหม่จะเริ่มขึ้นในเดือน 7 ช่วงตั้งแต่วันที่ 13-15 เมษายน โดยวันที่ 13 เป็นวันสังขารล่อง หรือวันส่งท้ายปีเก่า ชาวบ้านจะมีการทำความสะอาดบ้านเรือนและสิ่งของเครื่องใช้ในครอบครัวตลอดจนชำระร่างกายให้สะอาด มีการสงฆ์พระพุทธรูปทั้งที่บ้านและที่วัด ตอนเช้ามีดและตอนเย็นจะมีการยิงปืนที่ริมแม่น้ำเพื่อเป็นการไล่สังขาร วันที่ 14 เป็นวันเนาหรือวันเนา จะเป็นวันเริ่มต้นวันใหม่ของปี ชาวบ้านจะมีการแต่งดาจัดเตรียมทำขนมข้าวต้มและข้าวปลาอาหารคาวหวานสำหรับที่จะนำไปทำบุญที่วัดในวันรุ่งขึ้น ตอนเย็นจะมีการขนทรายเข้าวัดและก่อเจดีย์ทรายที่วัด วันที่ 15 เป็นวันพญาวันหรือวันเถลิงศก ในช่วงเช้าชาวบ้านจะไปทำบุญตานขันข้าวและมีการถวายตุงศรีเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้วิญญาณบรรพบุรุษของตนและเพื่อเป็นอันสงฆ์ผลบุญสำหรับตนเอง นอกจากนี้หลังจากไปทำพิธีต่าง ๆ ที่วัดแล้วในช่วงสายก็จะมีกันไปตานขันข้าวกับผู้อาวุโสที่เคารพนับถือโดยนำขันข้าวตอกดอกไม้ หมากพลูและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ไปไหว้และขอพรอันเป็นมงคลสำหรับการเริ่มต้นชีวิตในปีใหม่ เมื่อตานขันข้าวเสร็จแล้วในตอนกลางวันจะมีการนำสิ่งของเครื่องใช้ไปสุมาคารวะดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน รวมทั้งพระในวัดและมีเสื้อบ้านเสื้อเมืองด้วย ในวันที่ 16 เมษายนซึ่งเป็นวันปากปี ในช่วงเช้าชาวบ้านจะมาพร้อมกันบริเวณ "สี่แยกกองชุม" ใจกลางหมู่บ้านเพื่อร่วมกันทำพิธีสืบชะตาหรือส่งบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน จากนั้นในช่วงบ่ายจะมีการจุดบั้งไฟแข่งขันกันที่บริเวณทุ่งนาหน้าวัดแม่สาบเหนือเป็นประจำทุกปี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ

3.7 ประเพณีปอยบวชลูกแก้วด้วยเหตุที่ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นพุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ในอดีตชาวบ้านจึงนิยมให้ลูกหลานที่เป็นผู้ชายในครอบครัวของตนบวชเรียนอยู่กับวัดในหมู่บ้านตั้งแต่เด็ก ประเพณีปอยบวชลูกแก้วหรือประเพณี

ปอยน้อย เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองลูกหลานที่กำลังจะเข้าพิธีบวชเณร ปกติแล้วมักจะจัดขึ้นเป็นการภายในเฉพาะหมู่วงศ์ญาติและมิตรสหายเท่านั้น บางครั้งอาจมีหลายครอบครัวที่ต้องการให้ลูกหลานได้เข้าพิธีบวชพร้อมกัน แต่ละครอบครัวก็จะร่วมกันเป็นเจ้าของงานปอยบวชลูกแก้วนี้ด้วย นอกจากนี้อาจจะมีผู้ที่มีศรัทธาต้องการได้รับบุญกุศลจากการบวชแต่ไม่มีลูกหลานผู้ชายก็อาจไปขอร่วมเป็นพ่อพระแม่พระ หรือเป็นเจ้าของช่วยจัดงานให้แก่ครอบครัวอื่นด้วย ประเพณีปอยบวชลูกแก้วนิยมจัดในระหว่างเดือน 5 ถึงเดือน 6 ภายหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว การจัดงานจะมี 2 วัน วันแรกเรียกว่าวันดา ชาวบ้านที่ได้รับการบวชบุญจากเจ้าภาพปอยบวชจะไปช่วยกันเตรียมงานที่บ้านของเจ้าภาพและที่วัดซึ่งจะเป็นสถานที่ทำพิธีบวช อาจมีการสร้างประรำพิธี ผามขอ (เวทีสําหรับการละเล่นขอ) มีการเตรียมเครื่องอัฐบริวารที่จะใช้ในพิธีบวชพระใหม่ เจ้าภาพก็จะมีการจัดเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาช่วยงาน วันที่สองซึ่งเป็นวันปอย จะมีการนำผู้ที่บวชมาแต่งตัวอย่างงดงามด้วยเสื้อผ้าหลากสี มีการสวมชฎา แต่งหน้าและสวมเครื่องประดับชุดใหญ่เท่าที่เจ้าภาพจะหาได้ ซึ่งชาวบ้านเรียกผู้ที่จะเข้าพิธีบวชนี้ว่า "ลูกแก้ว" ทั้งนี้พระครูสันติคุณาธาร (2543) ให้เหตุผลว่าการแต่งลูกแก้วนั้นเป็นอิทธิพลของคติความเชื่อที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าก่อนจะออกบวชจนบรรลุนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เคยเป็นเจ้าชายมาก่อน ดังนั้นก่อนออกบวชชาวบ้านจึงนิยมแต่งตัวลูกหลานของตนให้เป็นเหมือนเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อแต่งตัวลูกแก้วเรียบร้อยแล้วเมื่อถึงกำหนดฤกษ์ยามที่ดูไว้ก็จะมีการแห่ลูกแก้ว ซึ่งในชุมชนบ้านแม่สาบนิยมให้ลูกแก้วขี่คอคน เพราะเชื่อว่าคนที่ให้ลูกแก้วขี่คอจะได้รับบุญกุศลยิ่งใหญ่ ในขณะที่ลูกแก้วเจ้าภาพจะนำลูกแก้วไปยังบ้านของผู้อาวุโสที่ตนนับถือเพื่อนำลูกแก้วไปขอขมาต่อผู้เฒ่าผู้แก่รวมทั้งขอพรก่อนที่จะออกบวช เมื่อมีการแห่ลูกแก้วเฉลิมฉลองรอบหมู่บ้านแล้วก็จะนำลูกแก้วกลับมายังบ้านเจ้าภาพเพื่อทำพิธีอัญเชิญ ผูกข้อมือและเปลี่ยนไปนุ่งขาวห่มขาว จากนั้นก็จะมี การแห่ลูกแก้วไปทำพิธีบวชที่วัดต่อไป

ความคิดความเชื่อรวมทั้งประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวไทยลื้อมีความสัมพันธ์กับชีวิตและธรรมชาติในแง่ของการเป็นรากฐานในการแสดงออกของพฤติกรรมการบริโภคและการผลิตของคนในชุมชน ความเชื่อและการให้คุณค่าต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติส่งผลให้รูปแบบของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นไปด้วยความเคารพ นอกจากนี้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติและคุณค่าของความดีทางศาสนายังมีหน้าที่ในการสนับสนุน ส่งเสริมชีวิตของชาวไทยลื้อในรูปแบบต่าง ๆ อีกดังต่อไปนี้

1. การ "ดลบันดาล" ในฐานะเป็นสิ่งแทนปัจจัยและเทคโนโลยีทางการผลิต เช่น การไหว้ผีฝ่ายที่มีจุดมุ่งหมายให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยรักษาคุ่มครองและดลบันดาลให้ระบบเหมืองฝาย

มีประสิทธิภาพในการส่งน้ำไปใช้ในพื้นที่การเกษตร พืชแกลกนาเพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดโรคและแมลงศัตรูรวมทั้งภัยธรรมชาติอื่น ๆ มาทำให้นาข้าวเสียหาย

2. การเป็นสัญลักษณ์แทนความสำเร็จและความอุดมสมบูรณ์ของการผลิต เช่น พิธีตานข้าวใหม่ พิธีตานก๋วยสลากและพิธีเดือนยี่เป็งซึ่งล้วนเป็นประเพณีที่คนแสดงออกถึงการเฉลิมฉลองความสำเร็จและความอุดมสมบูรณ์ในผลผลิตที่ได้ในปีนั้น เป็นพิธีที่ช่วยเสริมกำลังใจในการที่จะบากบั่นต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ภายใต้อำนาจหนุนเสริมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นการแสดงออกเพื่อตอกย้ำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ตระหนักและคงบทบาทของตนที่มีต่อมนุษย์ในปีต่อไปอีก

3. เป็นศูนย์กลางในการระดมแรงงานและสร้างความเป็นเอกภาพในการผลิต เนื่องจากทุกพิธีกรรมความเชื่อสามารถสร้างความร่วมมือและความสามัคคีทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนได้อย่างชัดเจนซึ่งทำให้ผู้คนในสังคมเกิดสำนึกร่วมในความร่วมมือช่วยเหลือในระบบการผลิตด้วย

4.1.5 ระบบเหมืองฝาย: อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญากับอำนาจในการผลิต

เป็นที่แน่ชัดว่า พื้นฐานโดยทั่วไปนับตั้งแต่อดีตชาวไทลื้อเป็นเกษตรกรที่ขยันขันแข็ง มีความสามารถในการเลือกทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม ทำให้การดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรรมเป็นไปอย่างมั่นคง เหตุการณ์ที่ทำให้เห็นได้ชัดว่าชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นชุมชนที่มีความสามารถอย่างยิ่งในการผลิตทางการเกษตร ตามพรรณนาของพ่ออุ้ยป็น พุทธโร (2543) ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของพ่อกำนันสุเวช สารูเม (2543) นั่นคือเหตุการณ์ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเสร็จสิ้นลง ชุมชนโดยทั่วไปประสบภาวะข้าวยากหามากแหวง ประชาชนโดยทั่วไปขาดแคลนข้าวในการบริโภค แต่ชุมชนบ้านแม่สาบมีข้าวเหลือมากพอที่จะขายให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ภายนอก ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนั้นยังเป็นเหตุการณ์ที่ตอกย้ำความภาคภูมิใจของผู้เฒ่าผู้แก่ทุกครั้งเมื่อมีคนพูดถึงความขยันขันแข็งและความสามารถในการเชิงการผลิต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุไรวรรณ ตันกิมยง (2546) ให้ความเห็นไว้อย่างน่าสนใจยิ่งว่า “...สาเหตุที่ทำให้ความสามารถในการปลูกข้าวและการผลิตทางการเกษตรของชาวไทลื้อมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์สำคัญ น่าจะเนื่องมาจากชาวไทลื้อมีภูมิปัญญาการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะชาวไทลื้อในสิบสองปันนาหรือไทลื้อในประเทศไทย ดังที่เกา ลือ ชื่อ ซึ่งเป็นนักวิชาการชาวจีนที่สนใจศึกษาในเรื่องระบบเหมืองฝาย และเคยเข้าไปศึกษาในพื้นที่บ้านแม่สาบ ได้ให้ความเห็นไว้ในรายงานผลการศึกษาเป็นเอกสารภาษาจีนว่า ชาวไทลื้อ

ถือเป็นชนชาติที่ควบคุมเทคโนโลยีในการจัดการน้ำในแถบมณฑลยูนนานและในแถบภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งด้วยปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้ชาวไทลื้อมีอำนาจในการผลิตค่อนข้างมาก...” ความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นของ เจา เลิง จางและจางหยวนชิง (อ้างใน ศุภชัย นิมมานเหมินท์, 2532: 29-30) นักประวัติศาสตร์จีนซึ่งได้บันทึกเกี่ยวกับชนเผ่าไทในสมัยโบราณซึ่งเป็นบรรพชนของคนในล้านนาว่า “... ไทเป็นชาติแรกที่อยู่จัดการทำนา ทั้งนาดำและนาหว่าน นอกจากนั้นยังมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานเกี่ยวกับระบบการทดน้ำ และยังมีกฎหมายเกี่ยวกับการนี้ซึ่งเป็นระบบที่ใช้ได้สมบูรณ์ พบว่าในอดีตท้องถิ่นสิบสองปันนา เต๋อหงเก็งหม่า(กิ่งม้า) และจินผง มีการแต่งตั้งตำแหน่งข้าราชการเพื่อมีหน้าที่ควบคุมการทดน้ำ และรู้จักการขุดคลองส่งน้ำจากตัวอาคารทดน้ำที่เรียกว่า “ฝาย” ไปสู่วังนาในที่ลุ่ม ซึ่งคลองส่งน้ำนี้เรียกว่า “เหมือง” นอกจากนั้นชนชาติไทยยังรู้จักหลักของการแบ่งสรรการใช้ น้ำคำนวณตามจำนวนเนื้อที่นาและทางจากที่นาถึงคลองขอยเพื่อให้เกิดความเสมอภาคกัน ...”

จากเหตุการณ์และความคิดเห็นดังกล่าวข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย นับเป็นอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของชาวไทลื้อมาแต่อดีต สำหรับในชุมชนบ้านแม่สาบ พ่ออุ้ยเสาร์ สาธุเม (2543) เล่าว่านับแต่จำความได้ ก็พบว่ามีเหมืองฝายต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมาแล้วตั้งแต่อดีตเพียงแต่ว่าลักษณะของเหมืองฝายไม่ใช่ฝายคอนกรีตเหมือนปัจจุบัน แต่เป็นฝายหลักตอก คือใช้ไม้เนื้อแข็งท่อนใหญ่ตอกปักลงไปเป็นแนวบริเวณที่ต้องการจะกั้นน้ำประมาณ 3 - 5 แถวแล้วแต่ความต้องการของผู้ใช้น้ำ จากนั้นจะใช้ท่อนไม้ไผ่หรือแผ่นไม้ไผ่ขัดแตะวางกันลงในระหว่างช่องของหลักไม้ อาจทำเป็นคอกแล้วจึงใช้ก้อนหินวางทับลงไปในคอกไม้ระหว่างหลักแต่ละแถว โดยการตอกหลักในแถวที่ 2 - 5 จะต้องให้มีความสูงเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามลำน้ำ ความกว้างของฝายจะขึ้นอยู่กับความกว้างของลำน้ำ บางแห่งชาวบ้านอาจใส่กระสอบทรายหรือกระสอบดินวางทับลงไปด้วยโดยเฉพาะในปีที่น้ำน้อย ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำระบายเร็วจนเกินไป ในส่วนของลำเหมือง ชาวบ้านจะช่วยกันขุดลำเหมืองต่อกันจากบริเวณหัวฝาย เพื่อนำน้ำไปยังที่นาที่สวน โดยฝายแต่ละแห่งจะมีลำเหมืองหลักหนึ่งสาย เรียกว่า “เหมืองหลวง” และเมื่อลำเหมืองหลวงผ่านไปยังบริเวณที่นาของชาวบ้านแล้ว บางแห่งอาจมีการขุดลำเหมืองแยกจากลำเหมืองหลวงออกไปยังที่นาของชาวบ้านอีก เรียกว่า “เหมืองขอย” สำหรับในหมู่บ้านแม่สาบ นิยมเรียกชื่อลำเหมืองตามชื่อของฝายที่ทดน้ำเข้าสู่เหมืองนั้น เช่น เหมืองนาเฟืองก็จะทดน้ำมาจากฝายนาเฟือง เป็นต้น ปัจจุบันในพื้นที่หมู่บ้าน แม่สาบมีเหมืองฝายทั้งหมด 9 แห่ง ได้แก่ ฝายนาเฟือง ฝายกองอาจ ฝายป่าไม้แดง ฝายห้วยหินลับ ฝายหลวง ฝายนาผ้าขาว ฝายป่ากวาว ฝายยางและ

ฝายปู่ก้อน ซึ่งฝายแต่ละแห่งก็จะมีลำเหมืองหลัก 9 สายนำน้ำจากฝายเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้าน

รูปแบบขององค์กรในการจัดการเหมืองฝายนั้น ฝายแต่ละแห่งจะมี "แก่งฝาย" ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าเหมืองฝายคอยควบคุมดูแลสมาชิกผู้ใช้น้ำในเหมืองฝาย และมี "ล่อม" เป็นผู้ช่วยแก่งฝาย ทำหน้าที่คอยสอดส่องดูแลสภาพของเหมืองฝาย ตรวจสอบปริมาณน้ำและหน้าที่อื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากแก่งฝาย ฝายแต่ละแห่งจะมีล่อมไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับขนาดของฝายหรือจำนวนของลำเหมืองซอยของแต่ละฝาย สำหรับวิธีการสรรหาแก่งฝาย สมาชิกกลุ่มเหมืองฝายแต่ละแห่งจะทำการคัดเลือกผู้ที่มีความสามารถ มีภาวะผู้นำและเสียสละมาเป็นแก่งฝาย ส่วนล่อมฝายนั้นแก่งฝายจะเป็นคนเลือกจากตัวแทนของสมาชิกแต่ละเหมืองซอยให้มาทำหน้าที่ช่วยตนเองในอดีตพี่น้องทร อินเหลือละ (2543) ซึ่งเป็นแก่งฝายหลวง เล่าว่าการเป็น แก่งฝายจะไม่มีวาระผู้ที่ได้รับเลือกจะเป็นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งไม่สามารถทำหน้าที่ได้หรือสมาชิกในกลุ่มเหมืองฝายขอเปลี่ยน แต่ในปัจจุบันเนื่องจากการเป็นแก่งฝายต้องใช้ความเสียสละและอดทนเพื่อส่วนรวมเป็นอย่างมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งมักจะให้ความสำคัญแก่ภาระการงานของตนเองมากกว่างานของส่วนรวม ดังนั้นผู้ที่มาทำหน้าที่แก่งฝายจึงต้องการให้มีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาทำหน้าที่ สมาชิกกลุ่มเหมืองฝายส่วนใหญ่จึงมีข้อตกลงกันว่าให้แก่งฝายและล่อมแต่ละชุด มีวาระ 2 ปี เมื่อครบกำหนดวาระก็จะมีการคัดเลือกกันใหม่ แก่งฝายและล่อมจะช่วยกันดูแลกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหมืองฝายทั้งหมด ได้แก่ การตรวจตราสภาพของเหมืองฝาย การดูแลควบคุมการทำงานของสมาชิกเหมืองฝายในการซ่อมแซมเหมืองฝายตามฤดูกาล ดูแลและจัดสรรการใช้น้ำให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อตกลงหรือข้อบังคับของกลุ่มเหมืองฝาย ตลอดจนดูแลตัดสินกรณีข้อพิพาทและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากการใช้น้ำ

การจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำให้แก่เกษตรกรนั้นเป็นหน้าที่ของแก่งฝายและล่อมที่จะเป็นผู้ตัดสินใจว่าวันใดจะ "ขวางน้ำ" ไปให้ที่นาที่สวนเจ้าไหน โดยแก่งฝายจะมอบให้ล่อมประกาศนัดหมายล่วงหน้ากับเจ้าของนาหรือสวนที่เป็นสมาชิกว่าจะไปแบ่งน้ำ ณ เหมืองซอยใดในวันเวลาใด เพื่อให้เจ้าของที่ไปเตรียมแบ่งน้ำเข้าสู่ที่นาที่สวนของตน ในการแบ่งแก่งฝายจะเริ่มแบ่งจากเหมืองซอยที่อยู่สายแรกสุดบริเวณต้นเหมืองหลวงก่อน แล้วจึงจัดสรรต่อไปเรื่อย ๆ จนถึงเหมืองซอยสุดท้าย หากเจ้าของนารายใดที่ไม่มาทำการแบ่งน้ำเข้าที่นาที่สวนของตนตามลำดับที่กำหนด ก็ต้องรอจนกว่าหมดรอบลำดับของเจ้าอื่น ๆ ตามกำหนดไว้แล้วถึงจะย้อนมาให้เจ้าของนานั้นแบ่งเข้านาเป็นลำดับสุดท้าย สำหรับการจัดสรรปริมาณน้ำนั้นล่อมก็จะให้อิสระแก่เจ้าของที่นาที่สวนปล่อยน้ำเข้าใส่นาหรือสวนจนเต็ม แล้วจึงปิดน้ำให้เจ้าอื่นใส่ต่อไป การจัดสรรแบ่งปันน้ำนี้

หากเป็นในช่วงก่อนฤดูเพาะปลูกจนถึงช่วงที่ฝนตกชุก ในช่วงเดือนกรกฎาคม – สิงหาคม จะไม่ค่อยมีปัญหาเนื่องจากปริมาณน้ำในแม่น้ำและลำเหมืองมีปริมาณมาก การแบ่งสรรปันส่วนน้ำให้สมาชิกก็จะเป็นไปอย่างทั่วถึงเพียงพอ จนบางครั้งอาจไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีการควบคุมแบ่งปันน้ำ โดยปล่อยให้ไหลเข้าสู่เหมืองชอยไปสู่ไร่นาตามธรรมชาติ แต่ในช่วงที่มีฝนน้อยน้ำน้อย โดยเฉพาะช่วงเดือนตุลาคม – เดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงที่มีการปลูกกระเทียมนั้น แก่ฝายและลำม จะต้องทำหน้าที่ดูแลการแบ่งปันน้ำอย่างเป็นธรรม และให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อบังคับของกลุ่มอย่างจริงจัง

สำหรับข้อบังคับของกลุ่มเหมืองฝายกลุ่มต่าง ๆ นั้น มักจะเป็นลักษณะของข้อตกลงร่วมของสมาชิกในกลุ่มซึ่งได้จากการประชุมปรึกษาหารือ โดยนำประสบการณ์หรือปัญหาที่พบในแต่ละปีมาหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน จนได้เป็นข้อตกลงของกลุ่ม เช่น การแบ่งสรรพื้นที่ดูแลสภาพลำเหมืองโดยทั่วไปแก่ฝายและลำมจะพิจารณาร่วมกับสมาชิกว่าผู้ใดจะรับผิดชอบดูแลลำเหมืองเป็นระยะทางเท่าใดโดยพิจารณาจากปริมาณพื้นที่นาเป็นเกณฑ์ การใช้แรงงานของสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงรักษาสภาพเหมืองฝายในชุมชนบ้านแม่สาบจะให้เกษตรกร 1 ครอบครัวใช้แรงงาน 1 แรง นอกจากนี้การเก็บค่าบำรุงหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกลุ่มเหมืองฝายก็จะมีการประชุมตกลงกันเป็นคราว ๆ ไป อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้การจัดการเหมืองฝายในชุมชนบ้านแม่สาบประสบความสำเร็จมาเป็นระยะเวลายาวนานก็คือ ความสามัคคีและความเคารพในกติการ่วมกันของสมาชิกเหมืองฝาย ซึ่งพ่อกำนันสุเวช สาธุเม (2543) กล่าวว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ไม่ค่อยมีกรณีพิพาทอย่างรุนแรงเกี่ยวกับการแบ่งปันน้ำ เท่าที่ผ่านมามีปัญหาความขัดแย้งระหว่างเหมืองฝายอยู่บ้างในช่วงน้ำน้อย แต่ก็สามารถใช้กระบวนการแก้ไขปัญหากลุ่มเหมืองฝายแก้ไขข้อขัดแย้งได้ตลอดมา ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความร่วมมือร่วมใจของเกษตรกรและความเข้มแข็งของกลุ่มเหมืองฝายในชุมชนบ้านแม่สาบจึงถือเป็นปัจจัยสำคัญ และเป็นเทคโนโลยีในการผลิตอันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีมาช้านาน ที่ส่งผลให้การปลูกข้าวและการผลิตพืชผลทางการเกษตรในหมู่บ้านแม่สาบได้ผลอุดมสมบูรณ์มาโดยตลอด

4.2 เศรษฐกิจทุนนิยม: ความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

ระบบเศรษฐกิจ ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นอย่างมากเนื่องจาก รูปแบบของการอุปโภคบริโภค รูปแบบของการผลิต การซื้อขาย แลกเปลี่ยนหรือการจำหน่ายจ่ายแจก ซึ่งหมายถึงระบบเศรษฐกิจภายในชุมชนนั้น มีผลเป็นอย่างมากต่อระบบความคิด ความเชื่อ ธรรมเนียมประเพณีตลอดจนการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในสังคม การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งเน้นที่จะวิเคราะห์ถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของ ชุมชน ที่มีผลต่อสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน โดยเฉพาะอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ส่งผลต่อระบบความคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่าและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงความ เป็นชาติพันธุ์ไทลื้อในชุมชนบ้านแม่สาบ ตลอดจนศึกษาวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการปรับตัวของชุมชน เพื่อความอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงมั่นคงของชุมชนต่อไป

4.2.1 ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลง

นับตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 200 กว่าปีมาแล้ว ชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อการยังชีพมาโดยตลอด ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จำกัดอยู่เพียงภายในหมู่บ้านและตำบลของตนเป็นส่วนใหญ่ ชีวิตประจำวันของชาวบ้านคือการดูแลผลผลิตของตนในไร่นา การดูแลสัตว์เลี้ยงโดยเฉพาะควาย การเสาะหาอาหารเพื่อบริโภคในแต่ละวัน ซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายภายใต้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และการให้คุณค่าต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่คอยปกป้องคุ้มครองดูแลความเป็นอยู่ของคนในชุมชน การติดต่อกับชุมชนภายนอกมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นไปเพื่อการแสวงหาสินค้าที่หายากในชุมชนของตน เช่น เกลือ ดังที่พ่ออุ้ยเสาร์ สารุเม (2543) เล่าว่าในอดีตการเสาะหาเกลือมาใช้ภายในครอบครัว เป็นเรื่องยากมาก เนื่องจากเกลือเป็นสินค้าหายากไม่สามารถผลิตเองได้ ต้องเดินทางไปซื้อถึงอำเภอแมริม ซึ่งการเดินทางในขณะนั้นยังไม่สะดวกสบายดังเช่นปัจจุบัน คือต้องเดินเท้าเป็นเวลา 1 วัน ในการไปและกลับ โดยบางครั้งอาจมีพ่อค้าวัวต่างจากอำเภอหางดงนำเอาสินค้าประเภทเกลือและปลาทูมาแลกกับข้าว ชาวบ้านก็ซื้อหรือแลกเอาเกลือไว้ให้พอใช้ในแต่ละปี พ่ออุ้ยเสาร์ให้ความเห็นว่า ในอดีตนั้นหากไม่จำเป็นต้องใช้เกลือชาวบ้านแม่สาบก็แทบไม่มีความจำเป็นที่จะต้องออกไปติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ภายนอก เพราะสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันนั้นชาวบ้านสามารถผลิตได้เองแทบทั้งสิ้น

พ่ออุ้ยป็น พุทธโธ (2543) เล่าว่า ความเปลี่ยนแปลงของบ้านแม่สาบรวมทั้งชุมชนในอำเภอสะเมิง เริ่มขึ้นเมื่อปู่เทมนำเอาเรื่องราวของอำเภอสะเมิงไปบอกกล่าวแก่ทางราชการในเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งนำไปสู่การยกฐานะให้เป็นอำเภอสะเมิงอย่างเป็นทางการ ในช่วงปี พ.ศ. 2445 วิถีชีวิตซึ่งเดิมเคยปกครองกันเองภายในชุมชน ก็ต้องเปลี่ยนไปอยู่ภายใต้การปกครองของระบบราชการ แต่อย่างไรก็ตามในส่วนจากรูปแบบการผลิตและการบริโภค ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่โดยทั่วไป ก็ยังเป็นปกติเหมือนดังเคยเป็นมาตลอดระยะเวลาที่เริ่มมีการก่อตั้งเป็นชุมชนการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกก็ยังเป็นไปในรูปแบบเดิม

ในปี พ.ศ. 2480 ทางราชการเห็นว่าอำเภอสะเมิง ตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลทุรกันดาร การคมนาคมติดต่อสื่อสารกับชุมชนภายนอกเป็นไปอย่างยากลำบาก ทำให้ทางราชการควบคุมดูแลได้ไม่สะดวกทั่วถึงจึงลดฐานะจากอำเภอเป็นกิ่งอำเภอ ขึ้นตรงต่ออำเภอแมริม เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าถึงแม้ในช่วง 35 ปี นับตั้งแต่ทางราชการเข้าไปปกครองดูแลชุมชนต่าง ๆ ในอำเภอสะเมิง นอกจากงานด้านการปกครองที่เปลี่ยนไปแล้ว วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในด้านอื่น ๆ ของคนในชุมชนแทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลงเลย การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานมีน้อยมาก ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็ยังเป็นไปในแบบของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมของการยังชีพจำกัดขอบเขตของความสัมพันธ์อยู่ภายในหมู่บ้านของตนเท่านั้น จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2484 - 2488 เป็นช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นหมู่บ้านต่าง ๆ ในอำเภอสะเมิง ซึ่งรวมทั้งหมู่บ้านแม่สาบก็ได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามด้วย เนื่องจากทหารญี่ปุ่นที่จะเดินทางไปยังประเทศพม่าได้ใช้เส้นทางผ่านอำเภอสะเมิงไปยังจังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบถูกทางการเกณฑ์ไปเป็นลูกหาบของขบวนทหารญี่ปุ่น ในช่วงนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถทำการเพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ทำให้เกิดภาวะข้าวยากหามาแพง ขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค จนกระทั่งสงครามสิ้นสุดลง ฝ่ายญี่ปุ่นแพ้สงครามและถอนทัพออกไปจากเขตพื้นที่อำเภอสะเมิง ชาวบ้านจึงกลับมาใช้ชีวิตกันอย่างเป็นปกติสุขอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามในช่วงที่เกิดภาวะสงคราม ผู้คนในหมู่บ้านแม่สาบส่วนหนึ่งที่ไม่ได้ไปเป็นลูกหาบให้ทหารญี่ปุ่น ก็ยังปลูกข้าวและปลูกพืชอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ดังเดิม ทำให้เมื่อเกิดภาวะขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะเกิดการขาดแคลนข้าว ชาวบ้านแม่สาบจึงไม่เดือดร้อนลำบากเหมือนหมู่บ้านอื่นมากนัก เนื่องจากมีข้าวเก็บกักตุนไว้จำนวนมาก จนกระทั่งภายหลังภาวะสงครามสิ้นสุดลง ชาวบ้านจากชุมชนอื่น ๆ จึงเริ่มเข้ามาติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนบ้านแม่สาบมากขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนบ้านแม่สาบเริ่มมี

ความมั่งคั่งทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ความเป็นอยู่ของผู้คนดีขึ้น พ่อน้อยแสน สาธุเม (2543) กล่าวว่า เมื่อความเป็นอยู่ของคนในบ้านแม่สาบดีขึ้น ประกอบกับสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ชาวบ้านจึงเริ่มสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวของตนเองมากขึ้น เช่น ในการสร้างบ้านยุคแรก ๆ ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ทั้งหลังตั้งได้กล่าวไปแล้ว แต่ภายหลังก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณ พ.ศ. 2490 ชาวบ้านจึงเริ่มมีการตัดไม้ ประเภทไม้สัก ไม้ดู่ ไม้แดง หรือไม้ชนิดอื่น ๆ มาสร้างบ้านให้มีความแข็งแรงมากขึ้น หลังคาของบ้านจากที่เคยมุงด้วยใบตองตึงหรือหญ้าคา ก็เปลี่ยนมาใช้กระเบื้องดินเผา หรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า "ดินขอ" กันมากขึ้น และในช่วงนี้เองที่พ่อน้อยแสนเล่าว่า ชุมชนบ้านแม่สาบเริ่มมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นมากขึ้น เนื่องจากในช่วงที่ทหารญี่ปุ่นใช้เส้นทางผ่านอำเภอสะเมิงไปยังจังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้น เริ่มมีการบุกเบิกถนนเพื่อการคมนาคมขนส่งไว้บ้าง ทำให้การติดต่อคมนาคมระหว่างคนในชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ ทำได้ง่ายขึ้น ประกอบกับภาวะหลังสงครามที่เกิดการขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค จึงมีคน ชุมชนอื่นตลอดจนพ่อค้าจากต่างถิ่น เริ่มเข้ามาติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าโดยเฉพาะข้าวกับเกลือในหมู่บ้านแม่สาบมากขึ้น ความสัมพันธ์ในเชิงการค้าจึงเริ่มมีมากขึ้นภายในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่เริ่มมีความชัดเจนและถือเป็นจุดเริ่มต้นของยุคพัฒนาตามความเห็นของพ่ออุ้ยปัน พุทธิโส (2543) คือการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ. 2492 ภายหลังจากที่ทางราชการมีนโยบายเปิดป่าให้บริษัทเอกชนสามารถเข้าไปสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ป่าที่รัฐอนุญาตให้อำเภอสะเมิงซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งที่พื้นที่ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นป่าเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายดังกล่าว มีการให้สัมปทานพื้นที่ป่าไม้ในเขตอำเภอสะเมิง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2492 บริษัทบอเนียว จึงได้สร้างเส้นทางจากอำเภอแมริมเชื่อมต่อกับอำเภอสะเมิง โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นเส้นทางในการชักลากไม้ที่ได้สัมปทานออกจากป่าอำเภอสะเมิง (สำนักงานอำเภอสะเมิง, 2540) หลังจากที่มีการสร้าง ถนนสายแมริม - สะเมิง เรียบร้อยแล้ว ทำให้การคมนาคมขนส่งระหว่างอำเภอสะเมิงกับชุมชนภายนอกทำได้ง่ายมากขึ้น ทางราชการจึงได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านในอำเภอสะเมิงปลูกยาสูบเป็นสินค้าทางการเกษตร โดยกระทรวงการคลังได้เข้ามาก่อสร้างโรงบ่มใบยาสูบที่บริเวณหมู่บ้านปากกล้วย ตำบลสะเมิงใต้ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านแม่สาบประมาณ 3 กิโลเมตร พ่อน้อยแสน สาธุเม (2543) กล่าวว่า เมื่อเริ่มมีโรงบ่มใบยาสูบ ทางราชการก็ได้ปรับปรุงถนนที่บริษัทบอเนียวได้เริ่มสร้างเอาไว้ให้ดีขึ้น ชาวชุมชนบ้านแม่สาบในยุคนั้นเมื่อเห็นว่าทางราชการเข้ามาส่งเสริมอย่างจริงจัง เห็นว่าจะเป็นช่องทางในการสร้างรายได้ให้แก่ตนเองจึงเริ่มหันมาปลูกยาสูบเพื่อขายให้แก่โรงบ่มใบยาสูบ ที่ตัวอำเภอกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งในระยะแรกชาวบ้านต้องหาเอาใบยาที่ตัดแล้วไปขายเอง ต่อมาทางราชการเห็น

ว่าปริมาณของยาสูบที่ชาวบ้านแม่สาบปลูกมีปริมาณมากจึงมีการขอความร่วมมือชาวบ้านแม่สาบ โดยการนำของพ่ออุ้ยป็น พุทธิโต ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในขณะนั้นให้ช่วยกันสร้างถนนจากหมู่บ้านไปสู่ตัวอำเภอ ชาวบ้านจึงใช้เส้นทางลากไม้ของพ่อค้าที่เคยใช้ข้างลากไม้สูงผ่านหมู่บ้าน โดยช่วยกัน ขยายเส้นทางลากไม้ให้เป็นถนนพอที่รถจะวิ่งได้ ผ่านทางนาผ้าขาวด้านทิศเหนือของหมู่บ้านไปยัง ตัวอำเภอสะเมิงซึ่งในระยะแรกถนนตั้งแต่อำเภอแมริมถึงหมู่บ้านแม่สาบเป็นถนนลูกรังค่อนข้าง แคบในปี พ.ศ. 2500 ทางราชการจึงได้อนุมัติงบประมาณในการตัดขยายและปรับปรุงถนนให้ ใช้การได้ดียิ่งขึ้น ทำให้การติดต่อสื่อสาร การคมนาคมขนส่งระหว่างอำเภอสะเมิงกับเมือง เชียงใหม่เป็นไปอย่างสะดวก การติดต่อประสานงานทางราชการทำได้ง่ายขึ้น ชาวบ้านมีการ ติดต่อซื้อขายสินค้าต่าง ๆ กันมากขึ้น ทำให้ทางราชการยกฐานะ "กิ่งอำเภอสะเมิง" ขึ้นเป็น "อำเภอสะเมิง" อีกครั้งในปี พ.ศ. 2501

หลังจากที่มีถนนเชื่อมต่อระหว่างอำเภอสะเมิงกับจังหวัดเชียงใหม่ ความเจริญ และการพัฒนาในด้านต่าง ๆ จึงเริ่มมีมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานตามแนวนโยบายในการพัฒนาประเทศของรัฐบาล เช่น ในปี พ.ศ. 2501 หลังจากมีการปรับปรุงถนนสาย แมริม - สะเมิงแล้วทางการจึงเปิดให้มีการบริการไปรษณีย์โทรเลขขึ้นที่อำเภอสะเมิง ในปี พ.ศ. 2508 มีการก่อสร้างไฟฟ้าภูมิภาคอำเภอสะเมิง โดยทำการผลิตไฟฟ้าจากเครื่องกำเนิดไฟฟ้าที่ใช้เครื่องยนต์เป็นแหล่งพลังงานปี พ.ศ. 2515 เริ่มมีการสร้างโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาประจำ อำเภอ ปัจจุบันคือโรงเรียนสะเมิงพิทยาคม เปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในปี พ.ศ. 2520 มีการสร้างระบบจ่ายกระแสไฟฟ้าเชื่อมต่อจากอำเภอ แมริมเข้าสู่อำเภอสะเมิง ปี พ.ศ. 2527 ทางราชการอนุมัติให้ก่อตั้งโรงพยาบาลชุมชนประจำ อำเภอขึ้น ปัจจุบันคือโรงพยาบาลสะเมิง และในปี พ.ศ. 2537 เริ่มมีการให้บริการโทรศัพท์โดย องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย การพัฒนาดังที่กล่าวมานี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับ วิถีชีวิตของคนในอำเภอสะเมิงซึ่งรวมถึงชาวไทลื้อในหมู่บ้านแม่สาบด้วย

4.2.2 พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ: วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป

แนวนโยบายของรัฐบาลที่จะพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับ อารยะประเทศ มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นมาเป็นแนวทางหลักในการ พัฒนาประเทศโดยมุ่งเน้นการเพิ่มพูนอัตราความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ มีการมุ่งเน้น ปรับปรุงพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหรือระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานให้สามารถเอื้ออำนวยต่อการ

ขยายกำลังการผลิตทั้งภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรมและบริการ มีการกระจายความเจริญจากเมืองใหญ่มุ่งขยายความเจริญไปสู่ชนบท โดยการสร้างงานในรูปของโครงการพัฒนาต่าง เช่น การสร้างและซ่อมแซมถนน การสร้างระบบชลประทาน การขยายโครงข่ายการบริการไฟฟ้า น้ำประปาและโทรศัพท์ ตลอดจนโครงการอื่น ๆ อันจะส่งผลให้มีการพัฒนาประสิทธิภาพในการผลิตเพื่อการค้าและการแข่งขันในระบบตลาด นโยบายการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชนเป็นไปเพื่อการยังชีพ การผลิตพืชผลทางการเกษตรทำเพียงเพื่อพอกินพอใช้ในครอบครัว วิถีการผลิตจะอาศัยแรงงานและปัจจัยทางธรรมชาติเป็นหลัก สิ่งของเครื่องใช้และสินค้าที่นำมาอุปโภคบริโภคเป็นไปเพียงเพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข โดยสิ่งของเครื่องใช้และอาหาร ตลอดจนปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ส่วนใหญ่ได้จากธรรมชาติรอบ ๆ ตัว หรือได้จากการผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการในบริโภคของตนเองหรือของครอบครัวเท่านั้น ซึ่งรูปแบบการบริโภคอุปโภค การผลิตและการซื้อขายแลกเปลี่ยนดังกล่าว อาจเรียกได้ว่าเป็น "ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ" ที่ให้ความสำคัญต่อสมดุลของสภาพแวดล้อมต่อมาเมื่อมีการมุ่งเน้นการพัฒนาตามแนวนโยบายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา รูปแบบการผลิตและการบริโภคของคนในชุมชนบ้านแม่สาบก็เปลี่ยนเป็นการทำเกษตรกรรมที่มุ่งเน้นปริมาณของผลผลิตและรายได้จากการขายผลผลิต มีความสัมพันธ์ในแบบของการค้ามากขึ้น มีการนำเอาเครื่องจักรเครื่องยนต์ รวมทั้งวิทยาการสมัยใหม่ที่เป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตเพื่อเอาชนะธรรมชาติให้การผลิตเป็นไปตามที่ตลาดต้องการ แบบของการบริโภคอุปโภคเปลี่ยนจากที่เคยกินอยู่และใช้สอยปัจจัยพื้นฐานอย่างพอเพียง มาเป็นมีการจับจ่ายใช้สอยปัจจัยอื่น ๆ เพิ่มเติมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเครื่องใช้และเครื่องอำนวยความสะดวกที่เกิดจากเทคโนโลยีสมัยใหม่แบบแผนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนจำเป็นที่จะต้องอาศัย "ทุน" ทั้งทุนที่เป็นปัจจัยทางด้านเงินตราและทุนทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นรูปแบบของ "ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม" นั่นเอง

พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจจากวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจธรรมชาติ ไปสู่การใช้ชีวิตในแบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นผลมาจากการแผ่ขยายของวัฒนธรรมตะวันตกสู่สังคมไทยอย่างรุนแรง ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในสังคมไทยซึมซับและยอมรับเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามามีร่วมกับวัฒนธรรมเดิมของตน โดยผ่านทาง การส่งเสริมของหน่วยงานราชการ รวมทั้งระบบการค้าและการผลิตแบบทุนนิยมถึงแม้ในช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงแรก ๆ ที่ระบบทุนนิยมเข้ามาจากภายนอกโดยฉับพลันจากการค้า การซึมซับวัฒนธรรมตะวันตกในสังคมไทยอาจเป็นไปอย่างจำกัด เนื่องจากในอดีตสังคมไทยสามารถรักษาวัฒนธรรมชุมชนของตนเองไว้ได้อย่างเหนียวแน่น การเกาะเกี่ยว

สัมพันธ์กันภายในชุมชนมีอยู่สูง ฐานทางทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถดำเนินวิถีชีวิตของตนได้อย่างมั่นคง การแทรกแซงของระบบทุนการค้าและการผลิตแบบไร้ขนาดใหญ่มีจำกัด จนกระทั่งในช่วงระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 - 7 (พ.ศ. 2530 - 2539) รัฐบาลได้เน้นนโยบายการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ มีการส่งเสริมการลงทุน การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม สนับสนุนระบบการค้าเสรีในภาคเกษตรกรรม และกระตุ้นให้เกิดการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก มีการส่งเสริมและเผยแพร่การพัฒนาทางด้านวิชาการและเทคโนโลยีการผลิต สนับสนุนเงินลงทุนโดยเปิดให้เกษตรกรกู้เงินจากสถาบันการเงินทั้งของภาครัฐและเอกชน ประกอบกับพัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การศึกษาและการสื่อสารคมนาคม การยกย่องอุดมการณ์การเมืองแบบตะวันตกที่เน้นเรื่องเสรีภาพและประชาธิปไตย ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็วในสังคมไทยทุกด้าน (อภิชาติ พันธเสน, 2539) มีการใช้ฐานทางทรัพยากรของชุมชนเป็นปัจจัยในการผลิตมากขึ้น วิถีคิดและวิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไป โดยเฉพาะวิถีการผลิตในระบบเกษตรกรรม

เนื่องจากชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ เป็นชุมชนที่มีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรมวิถีชีวิตของคนในสังคมผูกพันอยู่กับระบบเกษตรกรรมมาโดยตลอด จนอาจกล่าวได้ว่าระบบเกษตรกรรมเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนและกำหนดสถานะความเป็นอยู่ของสังคมไทลื้อบ้านแม่สาบ ดังนั้นเมื่อทางราชการเริ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาและส่งเสริมให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีเศรษฐกิจกระแสหลัก ตามแนวนโยบายการพัฒนาที่ระบุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับแต่มีการจัดทำแผนพัฒนาฉบับที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2505 จึงส่งผลให้โครงสร้างการผลิตภาคเกษตรกรรมในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดทิศทางของเศรษฐกิจชุมชนเปลี่ยนไป ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเดิมการผลิตในชุมชนบ้านแม่สาบเป็นไปเพียงเพื่อรองรับต่อความต้องการของครอบครัว อาศัยปัจจัยทางธรรมชาติเป็นหลักในการผลิต เป็นระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมหรือเกษตรกรรมธรรมชาติที่มุ่งเน้นความพอเพียงและให้ความสำคัญต่อสมดุลธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่อมาเมื่อนโยบายรัฐมุ่งส่งเสริมการเพิ่มปริมาณผลผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก ระบบเกษตรกรรมในชุมชนก็เปลี่ยนไปสนองตอบต่อนโยบายการพัฒนาดังกล่าว เริ่มจากวิถีคิดจากเดิมที่คนในชุมชนให้ความเคารพต่อธรรมชาติ ให้ความสำคัญต่อระบบการพึ่งพาอาศัยระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เปลี่ยนเป็นวิถีคิดที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ พื้นฐานความเชื่อเปลี่ยนเป็นเชื่อว่าตนอยู่เหนือธรรมชาติและสามารถควบคุมธรรมชาติได้ การผลิตในระบบเกษตรกรรมจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการในการเพิ่มปริมาณผลผลิตของตนมากกว่าเป็นไปโดยสอดคล้องกับธรรมชาติมีการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาใช้

ควบคุมลักษณะทางธรรมชาติ เช่น การใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์ การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี การนำเอาระบบชลประทานสมัยใหม่มาใช้ มุ่งปลูกพืชชนิดเดียวที่เป็นที่ต้องการของตลาดบนพื้นที่ขนาดใหญ่ให้ได้ปริมาณมาก ๆ ซึ่งการผลิตในรูปแบบดังกล่าวเรียกว่า เป็นระบบเกษตรกรรมกระแสหลัก (Mainstream agriculture) หรือ เกษตรกรรมเชิงเดี่ยว (Mono - agriculture) ซึ่งเป็นผลมาจากรูปแบบการเกษตรที่ได้รับการพัฒนาจากประเทศตะวันตก หลังจากการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ในประเทศโลกที่ 3 ในช่วงทศวรรษที่ 19 หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญและคณะ, 2538)

การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอันเป็นผลมาจากระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ มีการเปลี่ยนแปลงเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกถือเป็นช่วงการเริ่มต้นผลิตเพื่อการค้าอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2492 ถึงปี พ.ศ. 2530 นับตั้งแต่โรงงานอุตสาหกรรมยาสูบจังหวัดเชียงใหม่ ของกระทรวงการคลังเข้าไปตั้งโรงบ่มใบยาสูบที่อำเภอสะเมิงมีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกใบยาสูบขายให้กับโรงบ่มใบยา ชาวบ้านแม่สาบซึ่งเดิมปลูกยาสูบเพียงเพื่อบริโภคภายในครอบครัว ก็เริ่มปลูกกันมากขึ้น โดยภายหลังจากทำนาเรียบร้อยแล้ว เกษตรกรก็จะทำการปลูกยาสูบในที่ดินของตนเอง ประมาณครอบครัวละ 1-3 ไร่ แม่อิน ไชยอุดม (2543) เล่าว่า หลังจากปลูกแล้วประมาณ 2 เดือน ชาวบ้านก็จะเริ่มเก็บใบยาสูบแล้วหอบไปขายที่โรงบ่ม เนื่องจากในขณะนั้นยังไม่มีรถยนต์ที่จะใช้บรรทุกสินค้าไปขายได้ ราคาที่โรงบ่มรับซื้อในขณะนั้นประมาณ กิโลกรัมละห้าสิบบาทถึงหนึ่งบาท ซึ่งนับเป็นราคาที่น่าพอใจเพราะสามารถทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นในแต่ละปี นอกจากการขายข้าวที่เริ่มมีการปลูกเพื่อขายกันตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2488 เป็นต้นมา ส่วนพืชชนิดอื่น ๆ ก็ยังเป็นการปลูกไว้บริโภคบริโภคภายในครอบครัวเท่านั้น

ถึงแม้ชาวบ้านจะเริ่มมีรายได้จากการขายข้าวและใบยาสูบอยู่บ้างแต่วิถีชีวิตของชาวไทลื้อก็ยังเป็นวิถีแห่งความพอเพียงดังเป็นมาแต่อดีต เนื่องจากในการใช้ชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แทบไม่มีความจำเป็นต้องใช้เงินในการซื้อขายสินค้าเลย เงินที่ได้จากการขายพืชผลทางเกษตรส่วนใหญ่จึงนำไปใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน โดยใช้ในการซื้อกระเบื้องดินเผา (ดินขอ) สำหรับมุงหลังคา ซื้ออุปกรณ์ในการสร้างบ้าน ซื้อไม้บางส่วนหรือใช้เป็นค่าจ้างในการเลื่อยไม้และก่อสร้าง ดังจะเห็นได้ว่ารูปแบบของบ้านเรือนในชุมชนบ้านแม่สาบ เริ่มเปลี่ยนจากตัวเรือนเครื่องไม้ไผ่หลังคามุงตองตึงหรือหญ้าคา มาเป็นเรือนไม้สักยกพื้นสูงมุงกระเบื้องดินเผาในช่วงปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2508 มีการให้บริการไฟฟ้าในบริเวณตำบลสะเมิงได้ ชาวบ้านแม่สาบจึงเริ่มมีรายจ่ายในชีวิตประจำวันมากขึ้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง

รูปแบบในการบริโภคและการผลิตของชาวบ้านแม่สาบ เนื่องจากเมื่อมีกระแสไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านก็ต้องการเครื่องใช้ไฟฟ้า และเครื่องอำนวยความสะดวกอื่น ๆ เพิ่มขึ้น การที่ต้องใช้เงิน ในการแสวงหาปัจจัยและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านต้องหารายได้เข้าสู่ครอบครัวมากกว่าที่เคยหาได้ในอดีต ดังนั้นการผลิตสินค้าทางการเกษตรที่ทำรายได้ในขณะนั้น คือข้าวและยาสูบก็เพิ่มปริมาณมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านบางส่วนก็เริ่มผันตัวเองไปสู่อาชีพใหม่ อาทิ การเปิดร้านขายของชำ การรับจ้างเลื่อยไม้และสร้างบ้านการฆ่าหมูขายเนื้อภายในหมู่บ้าน การหาของป่ามาขายให้พ่อค้าจากอำเภอสันป่าตอง แต่อย่างไรก็ตามการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนก็ยังเป็นไปอย่างเรียบง่าย วิถีชีวิตส่วนใหญ่ยังมีธรรมชาติเป็นแหล่งพึ่งพิงหลักและชาวบ้านยังยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณีเดิมอย่างเหนียวแน่น ดังที่พ่อน้อยตีบ ยะมะโน (2543) ซึ่งปัจจุบันทำหน้าที่แก้ววัด (มัคทายก) เล่าว่าในอดีตการทำงานของชาวบ้านนั้น จะต้องให้ความสำคัญต่อประเพณีปฏิบัติและหลักความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก ในวันที่ต้องประกอบพิธีกรรมสำคัญหรือในวันสำคัญทางศาสนา แม้แต่เพียงวันพระ ชาวบ้านก็จะหยุดทำงานเพื่อไปร่วมกันประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น นอกจากนี้ในโอกาสสำคัญที่ชาวบ้านตกลงร่วมกันที่จะทำการพัฒนาหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ โดยไม่เห็นแก่งานส่วนตัวต่างจากปัจจุบันที่คนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญต่องานของตนเองมากกว่างานประเพณีหรือพิธีกรรมความเชื่อที่เคยยึดถือปฏิบัติกันสืบมา

การเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของ พ่อน้อยตีบ ยะมะโน เริ่มชัดเจนขึ้นในช่วงของการเปลี่ยนแปลงช่วงที่ 2 คือ ช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่รัฐได้ปรับปรุงถนนสายแม่ริม-สะเมิงโดยทำการลาดยางตลอดสายทำให้การติดต่อคมนาคมระหว่างคนในอำเภอสะเมิงกับชุมชนภายนอกเป็นไปโดยสะดวกประกอบกับมีการรับกระแสไฟฟ้าจากอำเภอ แม่ริมเข้าสู่อำเภอสะเมิงทำให้การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอสะเมิง สามารถจ่ายกระแสไฟฟ้าให้ชาวบ้านได้เต็มเวลาดังแต่ปี พ.ศ. 2525 ปัจจัยทั้ง 2 ด้านเป็นสาเหตุที่ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นไปอย่างรวดเร็ว กระแสไฟฟ้าเป็นปัจจัยกระตุ้นให้ชาวบ้านแสวงหาเครื่องใช้เครื่องอำนวยความสะดวกเข้าสู่ครัวเรือนมากขึ้น ในขณะที่ถนนลาดยางก็ทำให้มีพ่อค้าจากภายนอกเข้ามาติดต่อซื้อขายสินค้าทางการเกษตรในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2539 รัฐได้ดำเนินการพัฒนาปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในทุกพื้นที่ตลอดจนมีการกระตุ้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 - 7 ดังได้กล่าวไปแล้ว ส่งผลให้ระบบตลาดการค้าเสรีเริ่มเคลื่อนตัวจากเมืองไปสู่ชนบทพร้อมกับความเจริญของระบบโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา

ระบบโทรศัพท์ เป็นต้น การขยายตัวของปัจจัยทั้งสองส่วน นับเป็นตัวกระตุ้นให้เกษตรกรในชุมชนบ้านแม่สาบหันมาใช้วิถีชีวิตแบบระบบเศรษฐกิจแผนใหม่กันอย่างเต็มตัว มีการรับเอาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ ในด้านการผลิตก็เข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมแผนใหม่อย่างเข้มข้น เนื่องจากในช่วงต้นของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 หลังจากรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการค้าการลงทุนอย่างเสรี จึงเริ่มมีพ่อค้าคนกลางจากอำเภอหางดง อำเภอสันป่าตองและจากจังหวัดลำพูน เข้าไปรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรในหมู่บ้านแม่สาบ ซึ่งสินค้าสำคัญที่พ่อค้าคนกลางเข้าไปหาซื้อมากที่สุดคือ กระเทียม

หลังจากที่โรงปมไບยาสูบ ที่อำเภอสะเมิงเลิกกิจการไปในช่วงปี 2523 ชาวบ้านแม่สาบจึงเริ่มหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นแทนการปลูกยาสูบ ได้แก่ พืชสวนประเภทกระเทียม ถั่วเหลือง กระหล่ำปลี แต่ในช่วงปลายของการเปลี่ยนแปลงระยะแรก (พ.ศ. 2525 - พ.ศ. 2530) การปลูกพืชเหล่านั้นยังเป็นไปในรูปของการปลูกหมุนเวียนในนาข้าว ภายหลังจากที่ปลูกข้าวแล้วซึ่งจะมีปริมาณไม่มากนักมีพ่อค้าเพียงไม่กี่รายจากอำเภอสันป่าตอง และอำเภอหางดงเข้ามารับซื้อ แต่ภายหลังจากปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเริ่มมีพ่อค้าคนกลางจากจังหวัดลำพูนเข้าไปหาซื้อกระเทียมจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการขายกระเทียมในแต่ละปีเพิ่มขึ้นจากอดีตอย่างเห็นได้ชัด เกษตรกรส่วนใหญ่จึงเริ่มหันไปทำสวนกระเทียมในรูปแบบสวนขนาดใหญ่ วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนเมื่อชาวบ้านมีความสามารถในการบริโภคมากขึ้น ทำให้เกิดการแสวงหาทุนทางเทคโนโลยีที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรให้แก่ตนได้มากขึ้น เช่น รถไถนา เครื่องฉีดพ่นสารเคมี รถจักรยานยนต์และรถยนต์ เป็นต้น

ในด้านการลงทุน ระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังอาศัยเงินทุนที่เก็บสะสมและหามาได้ในแต่ละปีของครอบครัวตนเอง ดังนั้นแต่ละครอบครัวก็จะทำการผลิตเท่าที่ทุนของตนเองมีอยู่ นายทองใบ ชัดตะละ (2543) ซึ่งเป็นเกษตรกรรายหนึ่งที่ทำกรปลูกกระเทียมเป็นจำนวนมากในแต่ละปีขณะเดียวกันก็เริ่มยื่นตัวเองไปเป็นพ่อค้าคนกลางด้วย เล่าว่า เริ่มค้าขายพืชผลทางการเกษตรตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2525 ในขณะที่การปลูกพืชและการค้าขายพืชผลทางการเกษตรเป็นการผลิตและการค้าปริมาณไม่มากนักเมื่อชาวบ้านแม่สาบเริ่มหันมาผลิตกระเทียมกันอย่างจริงจังช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 ทำให้ปริมาณของการค้าและการซื้อขายในแต่ละปีเพิ่มขึ้น แต่เนื่องจากในช่วงต้นของการหันมาผลิตเพื่อการค้า ชาวบ้านส่วนใหญ่ลงทุนกันเองภายในครอบครัว ทำให้โดยเฉลี่ยครอบครัวหนึ่งจะปลูกกระเทียมได้ประมาณ 1,000 - 3,000 กิโลกรัมต่อปี ซึ่งในขณะนั้นถือว่าทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านมากพอสมควร แต่ถ้าเทียบกับในปัจจุบันนับว่าเป็นผลผลิตที่น้อยมาก

รูปแบบการลงทุนของเกษตรกรเริ่มเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนอย่างแท้จริงเมื่อสหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิงเริ่มเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2532 และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เข้าไปให้บริการในปี พ.ศ. 2536 ตามนโยบายส่งเสริมการลงทุนและกระตุ้นการผลิตของภาครัฐ มีชาวบ้านแม่สาบจำนวนมากที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันทางการเงินทั้งสองแห่ง ให้กู้เงินไปลงทุนทำสวน ส่งผลให้การผลิตกระเทียมเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นการทำสวนขนาดใหญ่ แต่ละครอบครัวลงทุนทำการผลิตปริมาณมาก สามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรจำนวนมากในแต่ละปี อย่างไรก็ตามแม้รายได้ของเกษตรกรจะเพิ่มมากขึ้น แต่การผลิตในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่เกษตรกรมุ่งเน้นให้ได้ผลผลิตปริมาณมาก ทำให้ต้องใช้ปัจจัยราคาแพงในกระบวนการผลิตและการขนส่งเช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง สารกำจัดวัชพืช อุปกรณ์และเครื่องทุ่นแรงตลอดจนเชื้อเพลิงและยานพาหนะ ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวต้องอาศัยเงินทุนในการดำเนินการ ดังนั้นเมื่อนำรายได้ที่เกษตรกรได้รับมาคิดต้นทุนในการดำเนินการแล้วรายรับสุทธิที่เหลือส่วนใหญ่มักจะไม่เพียงพอต่อการลงทุนในปีต่อไปทำให้เกษตรกรตกอยู่ในภาวะหนี้ระยะยาว ซึ่งเป็นเหตุให้เกษตรกรต้องอยู่ในระบบการผลิตขนาดใหญ่ตลอดไปเนื่องจากต้องขายผลผลิตให้มีรายได้เพียงพอต่อการหมุนเวียนเงินทุนปีต่อไป

ด้วยเหตุที่เกษตรกรจำเป็นต้องหารายได้เพื่อนำมาใช้หนี้และใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในปีต่อ ๆ ไป ทำให้ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาครอบครัวหนึ่งจะต้องปลูกกระเทียมให้ได้ประมาณ 5,000 - 15,000 กิโลกรัมโดยเฉลี่ยซึ่งจากการสัมภาษณ์พ่อน้อยทอ อินเหล็กละ (2543) ทำให้ได้ข้อมูลว่า หากจะให้คุ้มทุนและมีรายได้เหลือพอสำหรับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นจำนวนมากในแต่ละปีเกษตรกรจะต้องผลิตกระเทียมให้ได้มากกว่า 5,000 กิโลกรัมของน้ำหนักกระเทียมแห้ง ซึ่งพ่อน้อยทอ อินเหล็กละ ยังกล่าวอีกว่า ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้เกษตรกรหันมาปลูกกระเทียมอย่างเดียวโดยไม่ปลูกข้าว เนื่องจากต้องการเตรียมพื้นที่ปลูกกระเทียมให้ทันต่อการปลูกในช่วงเดือนตุลาคม เพราะจะให้ผลผลิตกระเทียมออกเป็นรุ่นแรก ๆ ซึ่งจะขายได้ราคาดี หากปลูกข้าวจะทำให้ปลูกกระเทียมได้ล่าช้า ผลผลิตที่ได้จะขายได้ราคาไม่ค่อยดีนัก ภาวะการณดังกล่าวเริ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา โดยนายถนอม ชัดติมะ (2543) วิเคราะห์ว่า เนื่องจากการที่ชาวบ้านเริ่มเข้ามาสู่ระบบกู้ยืมเงินทุนจากสหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิง และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรในช่วงปี 2535 เป็นต้นมา ทำให้ชาวบ้านต้องหารายได้มาใช้คืนเงินที่กู้ยืมมาในปีก่อน ๆ บางรายเมื่อกู้ยืมมาแล้วนำไปซื้อปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นทุนระยะยาว เช่น ซีอีรอนต์ รถจักรยานยนต์ เครื่องสูบน้ำ เครื่องฉีดพ่นสารเคมี หรือแม้กระทั่งเครื่องใช้ไฟฟ้าภายในบ้าน ส่งผลให้ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้น ประกอบกับการต้องขอใช้เงินที่

กุ่มมาและนำมาใช้ลงทุนในปีต่อไป ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวค่อย ๆ สะสมทับถมเพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2539 เกษตรกรต้องเพิ่มปริมาณการปลูกกระเทียมมากขึ้น ดังนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่จึงหยุดปลูกข้าวและหันไปทิ้งร้างที่ดินในฤดูทำนาเพื่อเตรียมปลูกกระเทียมให้ได้ผลเร็วที่สุด ส่วนข้าวนั้นเกษตรกรก็หาซื้อมาจากชุมชนภายนอกแทน

กระบวนการในการผลิตกระเทียมเริ่มจากหาซื้อพันธุ์มาเก็บไว้ในช่วงเดือนเมษายน ถึงเดือนสิงหาคม สำหรับเกษตรกรบ้านแม่สาบนิยมใช้เชื้อพันธุ์จากจังหวัดแม่ฮ่องสอน เนื่องจากนำมาปลูกแล้วให้ผลผลิตดีกว่าใช้เชื้อพันธุ์เดิมของตน ราคาของเชื้อพันธุ์กระเทียมอยู่ในช่วง 15 - 35 บาทต่อกิโลกรัมแล้วแต่ภาวะของตลาด จากนั้นในช่วงเดือนสิงหาคม ถึงเดือนตุลาคมเกษตรกรจะนำเชื้อพันธุ์ที่เก็บไว้มาแกะเพื่อเตรียมลงปลูกในขณะเดียวกันก็จะมีเตรียมพื้นที่โดยการไถพรวน และบำรุงดินไปด้วยในช่วงนี้ จนกระทั่งถึงเดือนตุลาคมหลังจากสิ้นฝนแล้วเกษตรกรก็จะเริ่มปลูกกระเทียมในพื้นที่ที่เตรียมไว้ วิธีการปลูกสำหรับเกษตรกรบ้านแม่สาบนิยมปลูกแบบวางกลีบลงในที่นาหรือที่สวนโดยไม่มีการยกทรง การปลูกจะวางกลีบเรียงบนแปลงปลูกเป็นแถวให้กลีบห่างกันราว 8 - 10 เซนติเมตร จนครบทั่วแปลงแล้วก็ใช้ฟางข้าวคลุม และรดน้ำให้ชุ่มอาจมีการฉีดพ่นสารควบคุมวัชพืชและปุ๋ยหรือฮอร์โมนเร่งการเจริญเติบโตด้วย หลังจากปลูกและให้น้ำครั้งแรกแล้วก็ปล่อยให้ช่วงราว 6 - 7 วัน กระเทียมก็จะแทงใบโผล่ขึ้นมา การรดน้ำนิยมให้ประมาณ 8 - 10 วันต่อครั้ง โดยใช้วิธีให้น้ำเข้าจากคลองส่งน้ำ ในขณะที่กระเทียมกำลังเจริญเติบโตเกษตรกรจะต้องดูแลกำจัดศัตรูพืช , ทั้งวัชพืชและแมลงศัตรูพืชอยู่เสมอโดยการฉีดพ่นสารเคมีควบคุมกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งสารป้องกันโรคพืชอีกด้วย สำหรับการใส่ปุ๋ยก่อนการปลูกเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมใช้ปุ๋ยคอกจำพวกขี้วัว ขี้ควายหรือขี้ไก่ใส่แปลงก่อนเป็นประจำ หลังจากทีปลูกแล้วจะมีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์ใส่บำรุงกระเทียมประมาณ 25 - 30 วัน ต่อครั้งจนกระทั่งกระเทียมอายุได้ประมาณ 4 เดือน สังเกตดูว่าใบและสีเริ่มแห้งแล้วถึงจะเก็บกระเทียมขายได้ สำหรับอายุของกระเทียมจะขึ้นอยู่กับพันธุ์ของกระเทียมด้วย วิธีการเก็บใช้วิธีถอนทั้งต้นและใบมัดเป็นจุก ๆ แล้วนำไปแขวนตากไว้ในโรงเรือนที่ร่มหรือที่ที่มีแสงแดดอ่อน ๆ ให้ใบและต้นรวมทั้งหัวแห้งสนิทซึ่งจะใช้ระยะเวลาประมาณ 1 - 2 เดือน ก็จะนำกระเทียมลงจากราวตากมากองรวมกันไว้เป็นกอง ๆ เพื่อรักษาน้ำหนักของกระเทียม ซึ่งระยะเวลาของการเก็บกระเทียมจะอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม หรือหากเกษตรกรบางรายปลูกข้าก้อาจจะเก็บได้ในช่วงเดือนเมษายน

หลังจากที่เกษตรกรเก็บกระเทียมเรียบร้อยแล้วก็จะเริ่มมีพ่อค้าจากภายนอกเข้ามารับซื้อ หรือบางครั้งอาจมีการมาติดต่อตกลงซื้อขายกันตั้งแต่ในช่วงใกล้จะเก็บเกี่ยว การรับซื้อ

จะมีพ่อค้ามาซื้อถึงในสวนสำหรับกระเทียมดิบ ส่วนกระเทียมแห้งก็จะมารับซื้อถึงในบ้าน หรือในรายที่มีรถยนต์เป็นของตนเองก็อาจจะนำกระเทียมของตนไปขายเองถึงตลาดซื้อขายในเมืองเชียงใหม่ รูปแบบของกระเทียมที่มีการซื้อขายมีทั้ง กระเทียมทั้งต้นมัดเป็นจุก และกระเทียมที่แกะกลีบเรียบร้อยแล้ว ซึ่งภายในหมู่บ้านเองมีเกษตรกรหลายรายที่ผันตัวเองไปเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อขายผลผลิตของเกษตรกรรายอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากในหมู่บ้านจะมีการซื้อขายกระเทียมกันตลอดตั้งแต่ภายหลังการเก็บเกี่ยวจนกระทั่งถึงเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นปลูกกระเทียม เพราะมีการรับซื้อทั้งกระเทียมสดหลังจากเก็บเกี่ยวทันที และกระเทียมที่ตากแห้งแล้วตลอดจนกระเทียมกลีบที่แกะขายกลีบโดยตรงกับกระเทียมกลีบที่เหลือจากการแกะไว้ทำเชื้อพันธุ์ ทำให้ตลอดช่วงระยะเวลาในรอบปีชาวบ้านจะมีงานให้ทำไม่ขาด ดังนั้นจึงมีชาวบ้านจำนวนมากโดยเฉพาะผู้หญิงและเด็กหันไปประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพเสริม สร้างรายได้เพิ่มให้แก่ครอบครัวตลอดทั้งปี ส่งผลให้ในระยะตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบดีขึ้นเป็นอย่างมาก พ่อกำนันสุเวช สารูม (2543) กล่าวว่า ปัจจุบันแทบทุกครัวเรือนจะมีเครื่องใช้ไฟฟ้าครบครัน มีรถจักรยานยนต์เฉลี่ยครอบครัวละ 1 คัน และเกษตรกรจำนวน 70% ของครัวเรือนทั้งหมดมีรถยนต์ไว้ใช้ในงานเกษตรกรรมของตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม พ่อน้อยอัศวิน ชัยยานะ แพทย์ประจำตำบลสะเมิงใต้ (2543) ให้ความเห็นว่า แม้จะสังเกตเห็นว่าภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของชาวบ้านแม่สาบจะดีขึ้น แต่เมื่อพิจารณาถึงภาวะหนี้สินก็พบว่าแต่ละครอบครัวมีหนี้สินที่เกิดจากการปลูกกระเทียมกันมาก ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายกฤษดา พวงเกษแก้ว (2543) เจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิงที่ระบุว่า การให้บริการของธนาคารจะอยู่ในรูปของการบริการให้กู้ยืมเงินลงทุนให้แก่เกษตรกร โดยอาจให้กู้ในรูปของเงินสดหรืออาจอยู่ในรูปให้สินเชื่อสำหรับซื้อปุ๋ยและเชื้อสารเคมีที่ใช้ในการปลูกกระเทียม เกษตรกรจะต้องรวมกลุ่มกันกลุ่มละ 5 คน และมีการค้ำประกันกันเองภายในกลุ่ม หรือหากเกษตรกรรายใดต้องการกู้เงินจำนวนมากก็สามารถนำที่ดินหรือสมุดเงินฝากมาเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ได้ ปัจจุบันเกษตรกรในชุมชนบ้านแม่สาบที่เป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ มีหนี้สินหมุนเวียนในแต่ละปี โดยเฉลี่ยประมาณ 50,000 ถึง 100,000 บาทต่อราย

ข้อมูลตัวอย่างครอบครัวเกษตรกรในรายของ นายถนอม และนางดาวทอง ชัดติมะ (2543) ซึ่งถือเป็นครอบครัวเกษตรกรขนาดกลางที่มีปัจจัยในการผลิตเป็นของตนเองค่อนข้างครบ เช่น อุปกรณ์ในการควบคุมศัตรูพืช รถไถนาเดินตามและรถไถพรวนขนาดเล็ก รถยนต์สำหรับขนส่งผลผลิต มีแรงงานในครอบครัว 3 คน ปี พ.ศ. 2542 ลงทุนปลูกกระเทียมบนเนื้อที่

ประมาณ 10 ไร่ ใช้เชื้อพันธุ์กระเทียมขณะเป็นกระเทียมจุกประมาณ 1,500 กิโลกรัม ต้องใช้เงินลงทุนดังนี้

1. ค่าเชื้อพันธุ์ประมาณกิโลกรัมละ 25 บาท	รวมเป็นเงิน 37,500 บาท
2. ค่าปุ๋ย ประมาณไร่ละ 1,650 บาท	รวมเป็นเงิน 16,500 บาท
3. ค่าสารเคมี เช่น ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช ยาคุมโรคพืชและฮอร์โมน ประมาณ ไร่ละ 2,000 บาท	รวมเป็นเงิน 20,000 บาท
4. ค่าแรงและค่าไถพรวนในการเตรียมพื้นที่ปลูก ประมาณไร่ละ 700 บาท	รวมเป็นเงิน 7,000 บาท
5. ค่าจ้างปลูกประมาณไร่ละ 2,500 บาท	รวมเป็นเงิน 25,000 บาท
6. ค่าจ้างดูแลรักษา ประมาณไร่ละ 500 บาท	รวมเป็นเงิน 5,000 บาท
7. ค่าจ้างเก็บเกี่ยว ประมาณไร่ละ 1,200 บาท	รวมเป็นเงิน 12,000 บาท
8. ค่าจ้างตาก	ประมาณ 2,000 บาท
9. ค่าฟางข้าวคลุมแปลง ประมาณไร่ละ 2,000 บาท	รวมเป็นเงิน 20,000 บาท
	รวมใช้ทุนทั้งสิ้น 145,000 บาท

สำหรับผลผลิตเมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว นายถนอม ชัดติมะ เล่าว่า พ.ศ. 2542 ได้ผลผลิตเป็นกระเทียมจุกตากแห้งรวมทั้งสิ้นประมาณ 10,000 กิโลกรัม ซึ่งปริมาณของผลผลิตที่ได้เมื่อเทียบกับปริมาณเชื้อพันธุ์ที่ใช้สอดคล้องกับข้อมูลจากนายทองใบ ชัดตะละ (2543) ที่ระบุว่าในการปลูกกระเทียมหากใช้เชื้อพันธุ์กระเทียมจุก 1,500 กิโลกรัมจะได้กระเทียมแห้งประมาณ 10,000 กิโลกรัมขึ้นไป หากใช้เชื้อพันธุ์ 5,000 กิโลกรัม จะได้ผลผลิตมากกว่า 30,000 กิโลกรัม ซึ่งในการจำหน่ายนั้น หากปลูกในช่วงเดือนตุลาคมก็จะเริ่มจำหน่ายได้ตั้งแต่ช่วงเดือนมีนาคมปีถัดไป โดยจะเป็นการจำหน่ายกระเทียมสด ปี พ.ศ. 2543 ราคากระเทียมสดในช่วงเดือนมีนาคมประมาณกิโลกรัมละ 8 บาทหากรอให้กระเทียมแห้งในช่วงเดือนเมษายน จะจำหน่ายได้ในราคาประมาณ 16 - 20 บาทต่อกิโลกรัม แล้วแต่ภาวะตลาด แต่สำหรับเกษตรกรบ้านแม่สาบนิยมเก็บกระเทียมแห้งไว้รอขายในช่วงเดือนพฤษภาคมเป็นต้นไป ซึ่งจะช่วยให้ขายได้ราคาดี ตั้งแต่กิโลกรัมละ 20 บาท ขึ้นไปจนถึงกิโลกรัมละ 38 บาท ในช่วงเดือนตุลาคม

นายอินทร์เนตร เทพกานา เจ้าหน้าที่บริหารงานเกษตร สำนักงานเกษตรอำเภอสะเมิง (2543) ให้ข้อมูลว่า เนื่องจากหมู่บ้านแม่สาบมีเกษตรกรหลายรายที่ทำการลงทุนทำสวนกระเทียม โดยเกษตรกรแต่ละรายจะปลูกกันเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ ในอำเภอ

สะเมิงถือเป็นหมู่บ้านที่ให้ผลผลิตกระเทียมมากที่สุดในแต่ละปี ข้อมูลปี พ.ศ. 2543 พบว่ามีเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกกระเทียมไว้กับสำนักงานเกษตรจำนวน 60 ราย พื้นที่ปลูกรวมทั้งหมดในหมู่บ้านแม่สาบ 495 ไร่ ผลผลิตกระเทียมสดที่รวบรวมข้อมูลได้มีจำนวน 1,980,000 กิโลกรัม ซึ่งนับว่าเป็นผลผลิตที่มาพอสมควร ด้วยเหตุดังกล่าวทางสำนักงานเกษตรอำเภอสะเมิงจึงมีนโยบายเข้าไปสนับสนุนส่งเสริมและช่วยเหลือเกษตรกรบ้านแม่สาบในหลายด้าน เช่น ในด้านวิชาการจะเข้าไปช่วยให้ความรู้แก่เกษตรกรในด้านวิธีการบำรุงรักษา การคัดเลือกพันธุ์โรคพืชและแมลงศัตรูพืช ตลอดจนการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลผลิตที่ได้ ในด้านของเงินทุนสำนักงานเกษตรเข้าไปช่วยเหลือในรูปของการส่งเสริมเงินทุนในลักษณะของการจัดตั้งเป็นกองทุน ชื่อกองทุนผู้ปลูกกระเทียม หมู่บ้านแม่สาบ เริ่มจัดตั้งในปี พ.ศ. 2539 ปัจจุบันมีนางทองหล่อ คำชัย เป็นประธานกองทุนและมีเงินทุนรวมทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยที่ได้รับจากการกู้ยืมของเกษตรกรจำนวน 132,500 บาท โดยวัตถุประสงค์ของกองทุนดังกล่าว คือจัดตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนด้านเงินทุนในการจัดซื้อเชื้อพันธุ์กระเทียมให้แก่เกษตรกรในรูปของการกู้ยืมเงินดอกเบี้ยต่ำ สำหรับการช่วยเหลือในด้านผลผลิต นอกจากการเข้าไปให้ความรู้และส่งเสริมในเรื่องของการแปรรูปผลิตภัณฑ์แล้ว ทางสำนักงานเกษตรอำเภอยังช่วยดูแลในด้านราคาของผลผลิตอีกด้วย โดยเมื่อราคาของผลผลิตกระเทียมตกต่ำ สำนักงานก็จะช่วยประสานงานกับสำนักงานพาณิชย์จังหวัด หรือองค์การคลังสินค้าเพื่อเข้าไปช่วยพยุงและแทรกแซงราคาในตลาด นอกจากนี้ สำนักงานเกษตรอำเภอยังได้จัดทำโครงการส่งเสริมการปลูกกระเทียมพันธุ์หัวใหญ่ ซึ่งเริ่มโครงการในปี พ.ศ. 2538 ทั้งนี้เพื่อช่วยแก้ปัญหาให้เกษตรกรในเรื่องราคากระเทียม เนื่องจากพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกในอดีตเป็นกระเทียมพื้นเมืองที่มีปัญหาาราคาตกต่ำหรือราคาไม่แน่นอนและเป็นการทดแทนการนำเข้ากระเทียมหัวใหญ่จากต่างประเทศด้วย

ในส่วนของสรุปภาวะต้นทุนและผลผลิตเฉลี่ยในปี พ.ศ. 2542 พบว่าต้นทุนในการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ประมาณ 22,220 บาท โดยจำแนกออกเป็นต้นทุนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ค่าแรงงาน

- เตรียมดิน	700 บาท
- เตรียมพันธุ์	400 บาท
- ปลูก คลุมแปลง	2,000 บาท
- ดายหญ้า พรวนดิน	100 บาท
- ใส่ปุ๋ย	300 บาท

- พนยาป้องกันศัตรูพืช	1,400 บาท
- ให้น้ำ	1,200 บาท
- เก็บเกี่ยว ขนส่ง	2,300 บาท

2. ค่าวัสดุ

- เมล็ดพันธุ์	8,000 บาท
- ปุ๋ยคอก / หมัก	200 บาท
- ปุ๋ยเคมี	2,850 บาท
- ยาป้องกันศัตรูพืช	1,000 บาท
- น้ำมัน	120 บาท
- ค่าฟางหรือวัสดุคลุม	1,500 บาท
- อื่น ๆ	150 บาท
รวม	22,220 บาท

ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ที่ได้ 4,000 กิโลกรัม โดยเป็นผลผลิตกระเทียมสดขายได้ราคาประมาณ กิโลกรัมละ 8 บาท ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีรายได้ประมาณ 32,000 บาท เมื่อหักต้นทุนแล้ว เกษตรกรจะมีกำไรประมาณ 9,780 บาท (สำนักงานเกษตรอำเภอสะเมิง, 2543)

จากข้อมูลทั้งหมดดังกล่าวไปแล้วจะเห็นได้ว่าวิถีการผลิตของเกษตรกรในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นวิถีการเกษตรกรรมกระแสหลัก หรือเกษตรกรรมแผนใหม่ที่มุ่งเน้นการผลิตพืชชนิดเดียวให้ได้ปริมาณมากตามความต้องการของภาวะตลาดซึ่งเกิดจากการส่งเสริมการค้าเสรีในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามนโยบายการพัฒนาประเทศของภาครัฐ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชนในลักษณะดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนตลอดจนก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากวิถีชีวิตแบบวัฒนธรรมช้าวกับควาย ไปสู่การเป็นสังคมเกษตรเพื่อการค้า นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของความคิดความเชื่อ โลกทัศน์และทัศนคติของตนในชุมชนที่มีต่อวิถีการดำรงชีวิต จากเดิมที่คนส่วนใหญ่ยึดมั่นในการให้คุณค่าต่อสิ่งสูงสุดเหนือธรรมชาติ ว่าเป็นสิ่งที่ช่วยปกป้องดูแลให้การดำรงอยู่ของชีวิตและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างสมดุล ภายใต้วัฒนธรรมความเป็นชุมชนที่มีคุณลักษณะเป็นเอกภูมิ ผู้คนในชุมชนมีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันโดยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต แต่เมื่อสังคมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จึงทำให้ฐานทางความคิดของชุมชนเปลี่ยนแปลง

ไป ผู้คนมุ่งแต่แสวงหารายได้จากการทำงานและการผลิต ละเลยคุณค่าของความสมดุลระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ของปัจจัยทางสภาพแวดล้อมเป็นทุนในการแสวงหาผลกำไรจากการผลิตและการค้า ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมชุมชนไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบความคิดความเชื่อระบบคุณค่าและพิธีกรรมในชุมชนซึ่งล้วนเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เป็นนามธรรม ถึงแม้วัฒนธรรมชุมชนบางอย่างที่พอปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เช่น จารีตประเพณี และการปฏิบัติบางอย่าง จะยังเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของสังคมไทลื้อ แต่สิ่งที่มองเห็นได้ยากยิ่งถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ก็คือแก่นแท้ของความเชื่อในประเพณีต่าง ๆ ที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นมักถูกละเลยและให้ความสำคัญน้อยกว่ารูปแบบของประเพณีที่จัดขึ้น ซึ่งเป็นผลให้วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างหายไปที่สุดในที่สุด

ตัวอย่างของการสูญหายวัฒนธรรมประเพณี และการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตอันเป็นส่วนสำคัญของวิถีการดำรงชีวิตมักปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริโภคและการผลิต เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในต้นไม้ใหญ่ ประเพณีลงแขกหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “การเอามือ” ในการทำการเกษตรพิธีกรรม ช้องขวัญควายภายหลังฤดูการผลิต หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมช้องขวัญข้าวภายหลังการเก็บเกี่ยวที่เคยเป็นพิธีกรรมสำคัญในระบบการผลิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบในอดีต

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จากอดีตเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงสังคมและความสัมพันธ์ในกระบวนการผลิตก็เปลี่ยนไปสู่ระบบความสัมพันธ์แบบผลประโยชน์ต่างตอบแทน กลุ่มทางสังคมที่เคยมีบทบาทในอดีต เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มหมวดวัด มีบทบาทน้อยลงในขณะที่กลุ่มทางเศรษฐกิจเริ่มเข้ามามีบทบาทแทน เช่น กลุ่มสหกรณ์เพื่อการเกษตร กลุ่มผู้ปลูกพืชไร่ กลุ่ม ธกส. กลุ่มผู้ปลูกกระเทียม เป็นต้น การช่วยเหลือแลกเปลี่ยนกันในกระบวนการผลิตหมดไป กลายมาเป็นระบบจ้างงาน ในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบผลิตเพื่อการค้า รูปแบบของการจ้างงานในกระบวนการผลิต เป็นการจ้างรายวันเริ่มตั้งแต่วันละ 50 บาท ในช่วงปี พ.ศ. 2530 แล้วค่าจ้างเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงวันละ 100 - 150 บาท ในช่วงปี 2538 ภายหลังจากเริ่มมีการเพิ่มปริมาณการผลิตในช่วงปี พ.ศ. 2539 วิถีคิดในเรื่องของการจ้างงานก็เปลี่ยนไปเดิมซึ่งเคยจ้างเป็นรายวันโดยไม่คิดถึงประสิทธิผลในการทำงานของแรงงานแต่ละคน เริ่มเปลี่ยนไปสู่ระบบการจ้างเหมาซึ่งจะทำให้ผู้รับจ้างตั้งใจทำงานให้เสร็จเร็วมากขึ้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2542 จนถึงปัจจุบันการจ้างงานโดยเฉพาะในการปลูกกระเทียมเปลี่ยนไปเป็นการจ้างตามปริมาณงานที่แรงงานทำได้ เช่นคิดค่าแรงเป็นถังในการปลูกกระเทียม คิดค่าแรงเป็นกิโลกรัมในการแกะกลีบกระเทียมคิดค่าแรงเป็นกองในการตีข้าว (ฟาด

ข้าวเอาเมล็ด) ซึ่งหากใครทำได้มากก็จะได้ค่าตอบแทนมาก ใครทำงานได้น้อยก็จะได้ค่าตอบแทนน้อย ปรัชญาการณดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าฐานความคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัย การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อของชาวบ้านเปลี่ยนไปเป็นการคิดถึงผลประโยชน์ในระดับปัจเจกมากขึ้น ทั้งนี้ก็เป็นผลมาจากความต้องการที่จะเพิ่มปริมาณผลผลิตและรายได้ของตนเองให้เพียงพอต่อความต้องการในการบริโภคที่เพิ่มขึ้นเช่นกัน

ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมแผนใหม่ที่ใช้เทคโนโลยีเป็นปัจจัยหลักในการผลิตและวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อความสะดวกรวดเร็ว เพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตปริมาณมาก ส่งผลให้ความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านเริ่มสูญหายไปด้วยตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุด และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทุกกลุ่มชนในสังคมไทย ก็คือการแต่งกายที่ปัจจุบันชาวบ้านนิยมใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายตามสมัยนิยมกันทั้งหมด ทำให้ความรู้และทักษะในด้านการทอผ้าแบบทอสีในหมู่บ้านหายไป จากการสัมภาษณ์แม่อุ้ยภา อินเหลือละ (2543) ทำให้ทราบว่าปัจจุบันมีช่างทอผ้าเหลืออยู่ในหมู่บ้านประมาณ 5 คนเท่านั้นที่ยังมีการทอผ้าไว้ใช้ในบางโอกาสซึ่งก็ไม่ได้ทำเป็นกิจกรรมประจำตลอด โดยช่างทอผ้าแต่ละคนล้วนเป็นผู้สูงอายุมากแล้ว แม่อุ้ยภา เชื่อว่าหากไม่มีลูกหลานชาวทอสีคนใดฝึกหัดไว้ ภูมิปัญญาในเรื่องการทอผ้าทอสี ในหมู่บ้านแม่สาบจะหายไปในเวลาไม่กี่ปีข้างหน้า ส่วนในด้านภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยปัจจุบัน เหลืออยู่น้อยมาก และจำนวนผู้ที่เชี่ยวชาญในการใช้สมุนไพรรักษาก็เหลือน้อยไม่มากเท่าใดนักและทั้งหมดล้วนเป็นผู้สูงอายุทั้งสิ้น พ่ออุ้ยบัน พุทธใส (2543) ซึ่งนับเป็นหมอยาสมุนไพรที่เชี่ยวชาญคนหนึ่งหมู่บ้านให้ความเห็นว่าแม้จะยังมีผู้ใช้ยาพื้นเมืองอยู่บ้างในปัจจุบัน แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ใหญ่และคนชรา ซึ่งก็มีจำนวนไม่มากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการใช้ยาสมุนไพรหรือยาเมื่อนั้น ได้ผลไม่รวดเร็วเหมือนยาแผนปัจจุบัน การรักษาอาการเจ็บป่วยบางอย่างต้องใช้เวลาานเมื่อเทียบกับผลจากการรักษาของแพทย์แผนปัจจุบันแล้ว ทำให้คนรุ่นใหม่หันไปใช้บริการแพทย์แผนปัจจุบันกันหมด ตลอดจนไม่มีผู้สนใจที่จะสืบทอดเรียนรู้ภูมิปัญญาในด้านนี้ด้วย พ่ออุ้ยบัน กล่าวไว้ในอีกไม่เกิน 10 ปี ความรู้ในด้านนี้คงหมดไปจากชุมชน นอกจากนี้พ่ออุ้ยเสาร์ สาธุเม ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ในด้านการหาฤกษ์ยามยังกล่าวว่า ในอดีตการทำ กิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตของชาวบ้านจะต้องยึดฤกษ์ยามยามดีเป็นหลัก ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่สนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับฤกษ์ยามในชีวิตประจำวันส่วนการหา "วันดี" ที่จะทำกิจกรรมสำคัญ ๆ เช่นการขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว หรือผสมพันธุ์สัตว์จะต้องไปให้ผู้มีความรู้ที่เชี่ยวชาญเป็นผู้หาให้ ซึ่งนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมากเนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อกันว่าหากประกอบกิจกรรมใด ๆ ในวันดีแล้วก็จะได้ผลดีด้วย แต่ในปัจจุบันความเชื่อเรื่อง "วันดี"

หรือ “ฤกษ์ดี” ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเริ่มเลือนน้อยนอกจากในพิธีสำคัญจริง ๆ ส่วนในการทำการเกษตร หรือการค้าการประกอบอาชีพของชาวบ้านแล้ว แทบไม่เหลือความเชื่อในด้านนี้เลย พ่ออัยเสาร์ ให้เหตุผลว่า เพราะการทำงานในปัจจุบันนั้นมุ่งที่จะแข่งขัน ต้องการความรวดเร็ว ทันต่อความต้องการของตลาด ดังนั้นหากจะมีวอฤกษ์ยามคงไม่ได้ โดยเฉพาะงานที่ต้องจ้างแรงงาน ต้องถือเอาความพร้อมของแรงงานเป็นหลัก เพราะหากถือฤกษ์ยามการว่าจ้างมักจะตรงกันทำให้มีแรงงานไม่พอในการทำงาน ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้คนสนใจที่จะจดจำเรียนรู้ภูมิความรู้ในเรื่องฤกษ์ยามน้อยลง

ผลกระทบที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของการทำการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ก็คือผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม การบริโภคที่ฟุ่มเฟือยและการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจโดยอาศัยระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ส่งผลให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากขึ้น พ่ออัยเสาร์กล่าว ชัดตะละ (2543) เล่าว่า หลังจากที่การติดต่อคมนาคมกับชุมชนภายนอกสะดวกสบาย เริ่มมีช่างจากอำเภอสันป่าตอง นำเอาเลื่อยเข้ามารับจ้างเลื่อยไม้ภายในหมู่บ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านหันมานิยมตัดไม้ต้นใหญ่ ๆ มาสร้างบ้านกันมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหลังจากที่ชาวบ้านเริ่มมีรายได้จากการขายกระเทียมอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ส่วนใหญ่จะนำรายได้ที่เกิดขึ้นไปสร้างบ้าน จนทำให้ต้นไม้ใหญ่ในป่ารอบหมู่บ้านเหลืออยู่น้อยมาก นอกจากนี้ในช่วง 20 ปีมานี้ หลังจากที่ทางอำเภอสะเมิงเริ่มเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านเริ่มมองหาพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดการแผ้วถางบริเวณป่าและที่ราบเชิงเขารอบ ๆ หมู่บ้านเพื่อจับจองทำเป็นที่ไร่ใช้ปลูกพืชผักชนิดต่าง ๆ พื้นที่ซึ่งเดิมเคยเป็นป่าเต็งรังจึงลดลงอย่างรวดเร็ว

ผลจากการแสวงหาที่ดินและการนำเอาทรัพยากรป่าไม้มาใช้โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อในระยะยาวดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำตามมา ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากความต้องการในการใช้น้ำที่เพิ่มขึ้นด้วย แหล่งน้ำสำคัญของบ้านแม่สาบ คือ แม่น้ำแม่สาบและลำห้วยน้อยใหญ่ที่ไหลลงมาจากภูเขารอบหมู่บ้าน โดยเฉพาะลำห้วยก่องงองที่เป็นลำห้วยสายที่ใหญ่ที่สุด การนำน้ำจากแหล่งน้ำทั้งสองมาใช้ในการเพาะปลูกในอดีตนั้น ชาวบ้านจะทำฝายทดน้ำที่เป็นฝายหลักตอก กั้นลำน้ำแล้วจะช่วยกันขุดคลองจากส่วนบนของฝาย เพื่อทอดน้ำไปสู่ที่นาที่สวนของเกษตรกร เนื่องจากใช้น้ำในการเกษตรของเกษตรกรในอดีตมีความจำเป็นเฉพาะในช่วงทำนาที่ต้องการใช้น้ำมากหลังจากฤดูทำนาจะมีการปลูกพืชหมุนเวียนเพียงเล็กน้อย ดังนั้นในรอบหนึ่งปีชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายเดียวกัน ก็จะรวมกันไปตีขอมฝายในช่วงก่อนฤดูทำนาเพียงครั้งเดียวหลังจากทำนาแล้วฝายทดน้ำที่ขอมไว้ก็จะยุบพังไปตามธรรมชาติ ซึ่งลักษณะดังกล่าว

เป็นการช่วยรักษาสภาพความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์น้ำในลำน้ำไว้ได้ด้วย เพราะฝายทดน้ำชนิดใช้หลักตอกแล้วใช้ท่อนไม้วางกั้นลำน้ำนั้นจะมีความสูงชันไม่มากนักและยังมีช่องทางที่จะให้ปลาหรือสัตว์น้ำอื่น ๆ ผ่านไปมาได้ด้วยการขยาดพันธุของสัตว์น้ำเกิดขึ้นตลอดสายน้ำ ต่อมาภายหลังจากที่ระบบเกษตรกรรมเริ่มเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า ทำให้ต้องใช้น้ำในการทำ การเกษตรมากและต้องใช้น้ำตลอดทั้งปี กรมชลประทานจึงเข้ามาส่งเสริมโดยการสร้างระบบ ชลประทานในพื้นที่ชุมชนบ้านแม่สาบ ฝายทดน้ำหลักตอกแบบเดิมจึงเปลี่ยนเป็นฝายทดน้ำ คอนกรีตขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันตลอดลำน้ำแม่สาบในเขตที่มีการทำการเกษตรมีฝายทดน้ำ คอนกรีตทั้งหมดถึง 9 แห่ง เป็นฝายเก็บน้ำขนาดใหญ่ 2 แห่ง และฝายทดน้ำขนาดเล็ก 7 แห่ง ระบบชลประทานดังกล่าวสามารถแจกจ่ายน้ำไปสู่พื้นที่การเกษตรของชาวบ้านได้ตลอดทั้งปี เมื่อ ความต้องการและความสามารถในการใช้ทรัพยากรน้ำของเกษตรมีมากขึ้นสวนทางกับปริมาณน้ำ ที่ลดลงทุกปี ส่งผลให้ปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคและน้ำต้นทุนทางการ เกษตรทวีความรุนแรงมากขึ้น พอกำนันสุเวช สารุเม (2543) กล่าวว่า ภาวะการขาดแคลนน้ำที่ เกิดขึ้น เนื่องจากเกษตรกรมีความต้องการใช้น้ำในการเพาะปลูกมากตลอดทั้งปี โดยเฉพาะใน ช่วงทำสวนกระเทียมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมาพบว่าปัญหาน้ำแล้งจะเพิ่มความรุนแรงขึ้น โดยตลอดจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2540 และ ปี พ.ศ. 2541 เกษตรกรต้องขอความช่วยเหลือใน การแก้ปัญหาภัยแล้งจากทางราชการในรูปของการสนับสนุนเครื่องสูบน้ำ การเจาะบ่อบาดาลใน ที่สวนและการพัฒนาแหล่งน้ำแห่งใหม่

ปัญหาภาวะขาดแคลนน้ำใช้ในการทำเกษตรกรรมส่งผลให้เกิดปัญหาความ ขัดแย้งของกลุ่มเกษตรกรเนื่องจากการแย่งชิงน้ำเข้าสู่สวนของตนเอง ก่อให้เกิดความแตกแยกขึ้น ในชุมชนด้วย

นอกจากปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ผลของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบ เกษตรกรรมแผนใหม่ยังก่อให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ อีก อาทิ ปัญหาภาวะหนี้สินในครัวเรือน เกษตรกรที่เพิ่มมากขึ้นพร้อมกับภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัว ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยของ คนในชุมชนที่เป็นผลมาจากการใช้จ่ายในครอบครัว ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยของคนใน ชุมชนที่เป็นผลมาจากการใช้สารเคมีในการทำสวนกระเทียมที่ต้องใช้เพื่อต้องการเพิ่มปริมาณ ผลผลิตและพัฒนาคุณภาพของกระเทียมให้เป็นไปและเพียงพอต่อความต้องการของตลาด ซึ่ง การตกค้างสะสมของสารเคมีโดยเฉพาะยาฆ่าแมลงและสารกำจัดวัชพืชเป็นปัญหาต่อสุขภาพ อนามัยของเกษตรกรที่สะสมและเรื้อรังมานาน ดังจะเห็นได้จากรายงานสรุปผลการตรวจสอบสารเคมี ตกค้างในร่างกายของเกษตรกรหมู่บ้านแม่สาบ ในปี พ.ศ. 2541 ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงาน

สาธารณสุขอำเภอสะเมิง พบว่ามีเกษตรกรจำนวน 16 ราย ที่พบสารเคมีตกค้างในร่างกาย (โรงพยาบาลสะเมิง, 2541)

การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและรูปแบบของการผลิตและการบริโภคตามแบบของ เศรษฐกิจทุนนิยม ยังส่งผลให้เกิดปัญหาการเคลื่อนย้ายออกจากภาคการเกษตรของแรงงานและ คนหนุ่มสาว เพราะการมุ่งเน้นปริมาณผลผลิตในการทำการเกษตร ทำให้ชาวบ้านต้องทำงาน อย่างหนักในแต่ละวัน ประกอบกับการพัฒนาทางด้านการศึกษาที่มีความเจริญตามสมัย ตลอดจนความสามารถของชาวบ้านในการส่งเสริมให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษาในระดับสูง ขึ้นไปมีมากขึ้น ทำให้คนหนุ่มสาวรุ่นใหม่หันไปศึกษาหาความรู้ และออกไปประกอบอาชีพนอก หมู่บ้านส่วนใหญ่ มีผลให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานสะสมจนกระทั่งในปัจจุบันแรงงานรับจ้าง ภาคเกษตรกรรมภายในหมู่บ้านไม่เพียงพอ เพราะคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ รวมทั้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูกในรูปสวนขนาดใหญ่ที่ต้องการแรงงานเหมือนกัน ทำให้ เกษตรกรต้องจ้างงานจากชุมชนใกล้เคียงรอบ ๆ หมู่บ้าน ซึ่งภาวะดังกล่าวถือเป็นการเพิ่มต้นทุน ในการผลิตมากขึ้นเนื่องจากค่าใช้จ่ายในการจ้างและการขนส่งแรงงานเพิ่มขึ้นมากกว่าการหา แรงงานภายในชุมชนของตนเอง

4.2.3 กระบวนการปรับอัตลักษณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน

กระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบยังคง เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีพัฒนาการต่อไปตามการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา ในด้านสังคม และวัฒนธรรมชุมชนก็เช่นกันมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและสภาพแวดล้อม ตลอดจนเปลี่ยนแปลงตามโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาโดยตลอดอย่างไม่หยุดนิ่ง ระบบความคิดความเชื่อ ระบบ คุณค่าและพิธีกรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ถูกปัจจัยอิทธิพลจากการพัฒนาตามแนวทางของ รัฐทำให้ฐานทางความคิดและรูปแบบของอัตลักษณ์เปลี่ยนแปลงไปอยู่บ้าง เนื่องจากความ ใกล้ชิดของรากฐานทางวัฒนธรรม ทำให้ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบสามารถยอมรับและปรับตนเองให้ สอดคล้องกับพื้นฐานทางความคิดและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมตามระบบของคน ไทยส่วนใหญ่ได้อย่างไม่ยุ่งยากซับซ้อนแต่อย่างใด เช่น การยอมรับและให้ความสำคัญต่อ การศึกษา การเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างการปกครอง การยอมรับปรับเปลี่ยนในด้าน วัฒนธรรมการแต่งกาย ตลอดจนการประกอบอาชีพ และลักษณะทางสังคมอื่น ๆ ภายใต้นโยบาย ในการพัฒนาประเทศ

การเปลี่ยนแปลงทางอัตลักษณ์ที่เป็นลักษณะสำคัญในชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ คือการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมการแต่งกายที่ปัจจุบันชาวบ้านหันมาแต่งกายตามแบบสมัยนิยมกันทั้งทำให้รูปแบบการแต่งกายตามแบบไทลื้ออันเป็นอัตลักษณ์หนึ่งที่สำคัญในอดีตหมดไป ในด้านของภาษาพูดถึงแม้จะเป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมสิ่งเดียวที่ทำให้ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบสามารถดำรงความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อของตนเองอยู่ได้และทำให้สังคมไทยลื้อมีลักษณะเป็นเอกภูมิแยกออกจากสังคมล้านนาโดยทั่วไป ก็กำลังค่อย ๆ สูญหายไปอย่างช้า ๆ ชาวไทลื้อส่วนใหญ่จะพูดภาษาลื้อเฉพาะเมื่ออยู่ในกลุ่มคนลื้อด้วยกันเท่านั้น หากติดต่อกับกลุ่มชนภายนอกจะพูด "คำเมือง" ในขณะที่ระบบการศึกษาแบบใหม่ก็เป็นสาเหตุให้ลูกหลานชาวไทลื้อบ้านแม่สาบไม่นิยมพูดภาษาลื้อในกลุ่มคนวัยเดียวกันแล้ว ถึงแม้ในปัจจุบันภาษาลื้อยังถือเป็นหัวใจของอัตลักษณ์ชุมชนบ้านแม่สาบ แต่ก็มีแนวโน้มว่าต่อไป วัฒนธรรมการใช้ภาษาลื้อจะค่อย ๆ หมดไป เพราะเด็ก ๆ และวัยรุ่นหนุ่มสาวหันไปใช้ภาษาเหนือและภาษากลางกันหมดจะมีแต่ผู้ใหญ่และคนชราที่ยังใช้ภาษาไทลื้อในการสื่อสาร หากกาลเวลาผ่านไปวัฒนธรรมทางภาษาในชุมชนก็คงจะเปลี่ยนไปตามอายุขัยของคนในชุมชนด้วย

นอกจากระบบการศึกษาแบบใหม่จะเป็นต้นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการใช้ภาษาในชุมชนแล้ว ยังเป็นเหตุให้ฐานทางความคิด โลกทัศน์และค่านิยมของคนในชุมชนเปลี่ยนไปด้วย ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและรูปแบบการผลิตของเกษตรกรก็ส่งผลให้ความคิดความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีที่เป็นแบบแผนแห่งความมั่นคงของชีวิตในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมบางอย่างหมดไปด้วย โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ในวัฒนธรรมข้าวกับควาย เช่น พิธีกรรมการอัญเชิญควายภายหลังฤดูการผลิต ความเชื่อในเรื่องการขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าเขาคู่มครองควายของตนให้ดำรงชีวิตได้อย่างปลอดภัยขณะปล่อยเลี้ยงในป่า วัฒนธรรมเหล่านี้หมดไปโดยปริยายพร้อมกับการหมดไปของการใช้ควายเป็นแรงงานในการไถนา เช่นเดียวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่มีอยู่ในการปลูกข้าวที่ได้กล่าวรายละเอียดไปแล้วข้างต้นก็เริ่มมีความสำคัญและมีการปฏิบัติน้อยลงตามวัฒนธรรมการผลิตข้าวที่เริ่มลดลงด้วย

สิ่งที่เป็นอัตลักษณ์สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบ คือลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่มีความสามัคคีช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันในทุกเรื่องก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากที่คนในชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ในระดับปัจเจกมากกว่าเดิม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในกระบวนการทางเศรษฐกิจที่ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อจุดคุ้มทุนและรายได้มากกว่าผลตอบแทนที่จะเกิดขึ้นจากน้ำใจเอื้อเฟื้อ การแลกเปลี่ยนแรงงานในระบบเอามื้อเอารวันจึงเหลืออยู่น้อยมาก ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีงาม และความ

รักสามัคคีในกลุ่มชนจึงปรากฏให้เห็นเพียงในด้านการประกอบงานพิธีในประเพณีสำคัญ หรือ กิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น นอกจากนี้บทบาทของกลุ่มทางสังคม เช่น กลุ่มหนุ่มสาวซึ่งเป็นกลุ่มที่เคยมีพลังขับเคลื่อนและมีบทบาทในงานวัฒนธรรมและการพัฒนาในอดีต เริ่มลดความสำคัญลง เนื่องจากกิจกรรมในชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังนั้นกลุ่มทางเศรษฐกิจจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิตของคนในชุมชนแทน กรณีการลดบทบาทความสำคัญของกลุ่มหนุ่มสาว ดังกล่าวเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนไทลื้อเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากคนหนุ่มสาวคือผู้ที่ทำหน้าที่สืบทอดเอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมไทลื้อต่อไป การที่หนุ่มสาวให้ความสำคัญต่อประเพณีวัฒนธรรมน้อยลง มีวิถีชีวิตที่เห็นห่างจากสังคมท้องถิ่นย่อมทำให้วัฒนธรรมชุมชนค่อย ๆ สูญสลายไปด้วย

อย่างไรก็ตามแม้วัฒนธรรมชุมชนอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบจะเปลี่ยนแปลงไปหลายประการ แต่ก็ยังปรากฏว่าภาพรวมของชุมชนชาวไทลื้อบ้านแม่สาบยังมีวิถีชีวิตที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงขึ้นในชุมชน ทั้งนี้เนื่องมาจากการปรับตัวของคนในชุมชนให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับรากฐานทางวัฒนธรรมเดิมของตน กระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับระบบการผลิตในทางเกษตรกรรมเป็นหลัก รูปแบบของการปรับตัวคือการใช้พื้นฐานความเป็นลื้อที่ขยันขันแข็ง ยอมรับการเรียนรู้ในวิทยาการใหม่ ๆ และมีพื้นฐานความสามัคคีเป็นปัจจัยในการใช้ชีวิตและการผลิตในระบบทุนนิยมอย่างมั่นคง โดยมีระบบความคิดความเชื่อการให้ คุณค่าต่อความดี และหลักธรรมทางศาสนาตลอดจนพิธีกรรมที่ยังเหลืออยู่ในสังคมเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิตภายใต้ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะสำคัญของการปรับตัวของคนในชุมชน ปรากฏในรูปแบบของการปรับอัตลักษณ์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของความมั่นคงที่เกิดขึ้นในสังคมโดยอาจแบ่งได้ 3 ลักษณะดังนี้

1. การดำรงอัตลักษณ์ที่สำคัญ เช่น การใช้ภาษาไทลื้อในการสื่อสารแม้เด็กและคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่จะหันไปพูดภาษาเหนือกันเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่ออยู่ในชุมชนและเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ใหญ่ในชุมชน ก็ยังนิยมใช้ภาษาไทลื้อในการสื่อสารอยู่ พ่อน้อยอัศวิน ชัยยานะ (2543) กล่าวว่า แม้การพูดลื้อของคนรุ่นใหม่ จะไม่ใช่คำลื้อที่แท้จริง ซึ่งทำให้ศัพท์ในภาษาลื้อหลายคำหายไป แต่สำเนียงพูดแบบลื้อก็ยังช่วยให้นักลื้อยังเป็นลื้ออยู่อย่างโดดเด่น นอกจากนี้ยังมีการดำรงความคิดความเชื่อ การให้คุณค่าต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพิธีกรรมสำคัญที่มีผลต่อความสงบสุขในการดำรงชีวิตหลายประการ เช่น การถือผีประจำตระกูล การให้ความสำคัญต่อ

ประเพณีทางศาสนาการฮัจญ์ฮัจญ์ และการสืบชะตาเพื่อความเป็นมงคลของชีวิต การให้คุณค่าต่อระบบอาวุโส และความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นอัตลักษณ์สำคัญที่ยังคงมีการดำรงรักษาผ่านการถ่ายทอดและการผลิตซ้ำจากรุ่นสู่รุ่นสืบไป

2. การปรับใช้อัตลักษณ์ มีวัฒนธรรมในชีวิตของชาวไทลื้อที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากหลายประการ โดยเฉพาะสิ่งที่เคยเป็นอัตลักษณ์ในวัฒนธรรมช่าวกับควาย ภายหลังจากการปลูกข้าวเหลือน้อยลง การใช้ควายไถนาหมดไปความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทั้งสองก็หายไปด้วย แต่ชาวบ้านยังนำเอาฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมเหล่านั้นมาปรับใช้กับกิจกรรมการผลิตที่เข้ามาแทนที่การปลูกข้าวและการใช้ควาย เช่นการปรับเอาพิธีกรรมการแสกนาไปใช้การแยกปลูกกระเทียมเพื่อเป็นสิริมงคล และเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิตได้ผลดี การปรับเอาพิธีฮัจญ์ฮัจญ์ควายมาใช้กับรถไถโดยทำเป็นพิธีมัดรถไถเป็นต้น นอกจากนี้ในด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มทางสังคมก็มีการปรับเอารูปแบบความสัมพันธ์เดิมมาใช้ในกลุ่มทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น การนำเอาความสัมพันธ์แบบกลุ่มเหมืองฝายมาใช้กับกลุ่มประปาซึ่งเกิดขึ้นใหม่ หรือ กลุ่มผู้ปลูกพืชไร่ เป็นต้น

3. การสร้างใหม่ทางอัตลักษณ์ เนื่องจากในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างรวดเร็วในระยะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา สิ่งที่เป็นอัตลักษณ์สำคัญบางอย่างสูญหายไปจากชุมชน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุด เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายดั้งเดิมได้กลายไปแล้ว ทำให้ผู้นำในชุมชนตลอดจนผู้สูงอายุส่วนใหญ่ เกรงว่าวัฒนธรรมความเป็นลื้อจะเลือนหายไปจากลูกหลานผู้สืบสกุลของตน ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะร่วมมือกันสร้างความตระหนัก ในความเป็นลื้อให้เกิดขึ้นกับลูกหลานไทลื้อในชุมชน โดยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่น่าสนใจให้แก่ชุมชน เช่น ในปี พ.ศ. 2530 ชุมชนร่วมกับโรงเรียนชุมชนบ้านแม่สาบได้ขอความร่วมมือกับ ชมรมพื้นบ้านล้านนามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้ทำโครงการจัดสอนศิลปะคนตรีและการแสดงพื้นเมืองให้แก่นักเรียนโรงเรียนชุมชนบ้านแม่สาบซึ่งเป็นลูกหลานไทลื้อ ผลจากการดำเนินการครั้งนั้นทำให้เกิดอัตลักษณ์ใหม่สำคัญประจำชุมชนขึ้น คือศิลปะการฟ้อนลื้อซึ่งได้รับการคิดค้นและถ่ายทอดจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดิเรกชัย มัทนศิลป์ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์ที่ปรึกษาชมรมพื้นบ้านล้านนาในขณะนั้น (ทัศนาศรชาว, 2543) โดยศิลปะการฟ้อนลื้อกลายเป็นอัตลักษณ์ประจำชุมชนที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งนั้น นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2540 ผู้นำชุมชนเห็นว่าควรมีการนำเอาพลังของคนหนุ่มสาวที่เคยมีบทบาทในฐานะกลุ่มหนุ่มสาวในอดีตมาใช้สืบทอดแนวคิดทางวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนอีกครั้ง จึงมีการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนบ้านแม่สาบขึ้น ซึ่งไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพียงการรวมกลุ่มวัยรุ่นหนุ่มสาวเท่านั้น

แต่ยังรวมถึงเด็ก ๆ ในหมู่บ้านให้มาทำกิจกรรมร่วมกันด้วย ในปี พ.ศ. 2540 มีนายสุวรรณ ไปธา เป็นประธานกลุ่มเยาวชนและมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันมาจนถึงปัจจุบัน อีกตัวอย่างของการสร้างใหม่ทาง อัตลักษณ์ คือ ความพยายามที่สร้างสำนึกความเป็นชุมชนไทลื้อ ให้เกิดขึ้นกับคนในหมู่บ้านโดยการใช้ต้นขนุนใหญ่บริเวณหน้าวัดแม่ตานเหนือเป็นสัญลักษณ์แทนความเก่าแก่ของชุมชนในปี พ.ศ. 2542 กลุ่มผู้นำชุมชนได้มีการจัดทำป้ายประวัติต้นขนุนอายุ 390 ปี ไปติดไว้บริเวณโคนต้น มีการตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่และผูกผ้าแพรสีตลอดจนล้อมรั้วต้นขนุนเพื่อส่งเสริมให้เป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งการกระทำดังกล่าวนับเป็นอัตลักษณ์ใหม่ที่แสดงถึงความเป็นชุมชนไทลื้อเก่าแก่ และช่วยสร้างความตระหนักในคุณค่าความเป็นลื้อให้แก่คนในชุมชนได้ระดับหนึ่ง

ด้วยความพยายามของกลุ่มผู้นำชุมชน ตลอดจนความร่วมมือของชาวบ้านในการที่จะคงความเป็น "อัตลักษณ์" ของชาติพันธุ์ไทลื้อไว้ใน 3 ลักษณะข้างต้นทำให้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งอยู่บนฐานวัฒนธรรมของชุมชนอยู่บ้าง ซึ่งส่งผลให้กระแสความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นถูกถ่วงให้ช้าลง การเคลื่อนไปของกระบวนการทางสังคมและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนจึงเป็นไปอย่างมั่นคงและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะอย่างโดดเด่นตลอดมา

นอกจากการปรับอัตลักษณ์ใน 3 ลักษณะข้างต้นแล้ว ปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ. 2543 ก็คือ การหันกลับไปให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวของชาวบ้าน หลังจากช่วงปี พ.ศ. 2539 ถึงปี พ.ศ. 2542 ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่หยุดปลูกข้าวเพื่อเตรียมที่ดินไว้ปลูกกระเทียม โดยใช้วิธีการซื้อข้าวจากอำเภออื่นมาไว้ใช้บริโภคในครัวเรือนแทน แต่หลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นในประเทศช่วงปี พ.ศ. 2540 ถึง ปี พ.ศ. 2541 ชาวบ้านส่วนใหญ่ประสบปัญหาราคากะเทียมตกต่ำ ทำให้รายได้จากการขายกะเทียมลดลง ชาวบ้านจึงเริ่มให้ความสำคัญต่อการลดรายจ่ายของครอบครัวโดยการหันกลับมาปลูกข้าวไว้กินเองอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2543 นายทองใบ ชัดตะละ (2543) ซึ่งเป็นเจ้าของโรงสีไฟฟ้าขนาดกลางแห่งเดียวในหมู่บ้านให้ความเห็นว่า ในช่วงที่ราคากะเทียมค่อนข้างดี ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมซื้อข้าวกินนั้น มีผู้ที่เปลี่ยนอาชีพไปค้าขายข้าวอยู่หลายราย โดยส่วนใหญ่มักไปซื้อข้าวจากอำเภอแม่เมาะ อำเภอพัว้ว จังหวัดเชียงใหม่ หรืออำเภอพาน จังหวัดเชียงรายมาขายให้คนในหมู่บ้าน ซึ่งช่วงแรก ๆ ขายดีมาก แต่หลังจากเกิดปัญหาราคาลดผลผลิตตกต่ำ ราคาสินค้าต่าง ๆ แพงขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2542 การค้าขายข้าวก็เริ่มประสบปัญหาไปด้วย เนื่องจากมีชาวบ้านหลายรายที่กลับไปปลูกข้าวไว้กินเอง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมาชาวบ้านส่วน

ใหญ่ที่เคยเลิกปลูกข้าวก็หันกลับมาปลูกข้าวในที่นาที่สวนของตนเองอีกครั้ง ผู้ค้าข้าวหลายรายจึงเลิกกิจการไป โดยโรงสีของตนก็ไม่ได้ซื้อข้าวมาสีขายอีก แต่จะมีชาวบ้านนำข้าวมาจ้างสีมากขึ้น

พ่อน้อยอัศวิน ชัยยานะ (2544ก) ให้ข้อสังเกตว่า แต่เดิมนั้นการปลูกข้าวของชาวบ้านจะนิยมปลูกข้าวไร่ หรือข้าวที่ปลูกในนาโดยทั่ว ๆ ไปซึ่งต้องใช้น้ำในการเจริญเติบโต ออกดอกออกรวงมาก ส่วนใหญ่ในอดีตจึงนิยมทำนาในฤดูฝนหรือปลูกข้าวนาปีกันมาก แต่ปัจจุบันนี้ถึงแม้ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวด้วยแล้ว แต่รายได้จากการปลูกกระเทียมก็ยังเป็นรายได้หลักที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ ดังนั้นการย้อนกลับมาปลูกข้าวของชาวบ้านจึงต้องทำพร้อมกับการมีอาชีพปลูกกระเทียมไปด้วย

ในช่วงแรกของการหันกลับมาปลูกข้าว คือในช่วงปี พ.ศ. 2542 เกษตรกรบางส่วนที่เริ่มหันมาปลูกข้าวกินเองมักจะเลือกปลูกข้าวในที่ไร่ ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบเชิงเขาเนื่องจากยังต้องการที่ไร่ที่นาเตรียมดินไว้ปลูกกระเทียมไปด้วย พันธุ์ข้าวที่สามารถใช้ปลูกในสภาพพื้นที่ดังกล่าวได้ก็คือ ข้าวไร่ เพราะเป็นข้าวทนแล้งและต้องการน้ำน้อย ในช่วงดังกล่าวจึงเริ่มมีการนำข้าวไร่เข้ามาปลูกกันมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 มีชาวบ้านปลูกข้าวมากขึ้น และส่วนใหญ่จะเป็นการนำพันธุ์ข้าวไร่ไปปลูกในที่นาเดิมแทนการใช้พันธุ์ข้าวนาปีอย่างที่เคยปลูกกันมาแต่อดีต ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจมีสาเหตุเนื่องจาก ในช่วงปี พ.ศ. 2537 – พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นช่วงที่ที่ดินโดยทั่วไปมีราคาสูงทำให้มีนายหน้าค้าที่ดินเข้าไปหาซื้อที่ดินของชาวบ้านหลายราย และชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการได้เงินมาลงทุน จึงเลือกที่จะขายที่ไร่บริเวณเชิงเขารอบ ๆ หมู่บ้านให้แก่ผู้ที่เข้ามาซื้อ จนที่ไร่ของชาวบ้านส่วนใหญ่ตกเป็นของนายทุนภายนอกชุมชน ดังนั้นเมื่อชาวบ้านต้องการที่จะปลูกข้าวไร่ แต่ส่วนใหญ่ไม่มีที่ไร่เป็นของตนเองจึงนำข้าวไร่มาปลูกในที่นาแทนสำหรับสาเหตุที่ชาวบ้านเลือกที่จะนำพันธุ์ข้าวไร่มาปลูกก็เนื่องจากเป็นพันธุ์ข้าวที่ทนแล้ง ต้องการน้ำน้อย ดังนั้นจึงสามารถปลูกเป็นข้าวนาตอได้ โดยที่ไม่ต้องรอให้ฝนตกลงมามาก ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตและเก็บเกี่ยวข้าวได้เร็ว ชาวบ้านจะสามารถเตรียมดินเพื่อใช้ทำสวนกระเทียมได้เร็วขึ้น นอกจากนี้ในระยะหลัง มีปัญหาภาวะแห้งแล้งและเกิดการขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตรจนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเนื่องจากการแย่งชิงน้ำในชุมชน การเลือกปลูกข้าวไร่จึงเป็นแนวทางที่ทำให้ไม่ต้องใช้น้ำมาก เกษตรกรจึงไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับปัญหาภาวะขาดแคลนน้ำ นอกจากนี้ยังทำให้เกษตรกรสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำสวนกระเทียมได้อีกด้วย สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการเลือกปลูกข้าวไร่ก็คือ การที่ข้าวไร่เป็นพันธุ์ข้าวที่ไม่ต้องให้น้ำท่วมขังอยู่ตลอดเวลาทำให้ดินที่ใช้ปลูกข้าวไม่แน่นมาก ภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเกษตรกรจึงไม่ต้องเสียเวลาและปัจจัยในการฟื้นฟูสภาพดินให้พร้อมเหมาะต่อการปลูกกระเทียมมาก เหมือนกับการปลูกข้าวนาปี

ต้องให้น้ำท่วมขังอยู่ในที่นานเป็นเวลานาน ทำให้ดินแน่นแข็ง ต้องมีการไถพรวนและฟื้นฟูอีกมาก จึงจะเหมาะต่อการปลูกกระเทียมให้ได้ผลดี

จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนภายใต้บริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ควบคู่กับการพยายามดำรงวิถีชีวิตบนพื้นฐานของ "อัตลักษณ์" ทางวัฒนธรรมเดิมของความเป็นลื้อ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพลวัตการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยภายนอกที่ส่งผลถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงพยายามแสวงหาแนวทางในการดำรงชีวิตร่วมกัน ภายใต้ระบบความคิดความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นลื้อ เป็น "กระบวนการสร้างอัตลักษณ์" เพื่อก่อให้เกิดความอยู่รอดอย่างเข้มแข็งของชุมชนต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved